

Szín

A MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET FOLYÓIRATA

2002. JÚNIUS

7/3

TARTALOM

- Beke Pál*: Kovalcsik József művelődéstörténész 1
Németh Ferenc: Széttört idő (vers) Kovalcsik Jóskának 2
Havas Gábor: Kovalcsik József búcsúztatása (Szódliget, 2002. május 31.) 3

Válogatás Kovalcsik József fiatalkori írásaiból

- El nem küldött levél Kassák Lajoshoz (1955) 4
1954. november 6. Babits síremléke 5
Feljegyzések a szegedi könyvtárosi gyakorlaton (Szeged, 1953. I. 14-15.) 7
Valami az idegrendszer furcsaságairól és a filozófiáról (1959. július 9.) 8
Pillanátfelvétel – Egy költő, Végh György arcképe 9
Illyés Gyula naplói 10
Honoráriusz napi esték – Adalékok legújabb kori népszokásainkról 12

Arcképek

- Kovalcsik József (1932. január 22.–2002. május 18.) 16

Kovalcsik József írásai

- Elhatárolódni – de mitől? 31
Miért kell kulturális reform? 32

Könyvismertetés

- Csák Gyula*: Mire valók a művelődési házak? (Élet és Irodalom 1973. V. 27.) 36
Ágh István: Népművelők évtizedünk elején (Valóság 1972. XV. évf. 8. szám) 38
Havas Gábor: „A vasutakat az idő hozta, és nem Ön, drága kegyelmes Úr” (Kovalcsik József: A kultúra csarnokai – Művelődéskutató Intézet, Bp. 1986) 41
Balispap Ferenc: Tárcasovinizmus? – vagy: Kulturális tevékenységek? – vagy: Az emberi élet kultúrája? (Elgondolkodások Kovalcsik József: A kultúra csarnokai című könyvéről) 45

SZÍN 7/3 – 2002. június

SZÍN – országos közművelődési folyóirat. Megjelenik kéthavonta. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata.
Szerkesztő bizottság: Bóka Mária (Székesfehérvár), Gyulai Lajos (Miskolc), Hazag Mihály (Kazincbarcika–Miskolc),
Horváth Attila (Szolnok), Jagasics Béla (Zalaegerszeg), Kary József (Eger),

Romhányi András (Magyar Művelődési Intézet), Szabados Péter (Kaposvár).

Főszerkesztő: MÁTYUS ALIZ.

Kiadja a Magyar Művelődési Intézet. Felelős kiadó: BEKE PÁL.

A szerkesztőség címe: 1011 Budapest, Corvin tér 8.

Szerkesztőségi titkár: Boldis Judit

Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101. Tel.: 201-5053; Fax: 201-5764

e-mail: kalmarj@mmi.hu

Magyar Művelődési Hálózat Információs Rendszere MMHIR www.mmi.hu

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Borítóterv: Sziúts Eszter.

E számunkat Pálinkás Bence György rajzaival illusztráltuk.

ISSN 1416-6925

Készült a SOMOGY-PRINT Bt. nyomdaüzemében, 1165 Budapest, Hangulat u. 4.

KOVALCSIK JÓZSEF

művelődéstörténész

barátunk is átlibbent a túlsó partra a napokban, miközben még nagy munkában volt Mátyus Alizzal. Könyvének új kiadására készülve kérdeztem tőle néhány hónappal ezelőtt, hogy mit javítana, vagyis javítana-e egyáltalán benne valamit. (Ősz volt? Inkább tél lehetett, mert mintha ide-oda csúszkálva kerestem volna őket Sződliget határában, ahová családi erőfeszítés bölcsességéből költözött. Gazda módján mutatta a nappalit, a kertet, a kert mögött kéklő, tán éppen a tahi hegyeket. A kertjük mögötti faluvég felé bökve állat bizonygatta, hogy ott majd milyen jól játszhatnak a gyerekek – mintha akkorák maradtak volna, miképpen megismerte őket – feltételezve, hogy lesz majd tavasz, nyár, és mi majd újra itt leszünk, hogy együtt borongjunk az éppen akkori történéseken).

Akkor abban maradtunk, hogy nem igazít rajta semmit. A többes szám persze nem igaz; ő maradt ebben maga-magával, kérdésemmel kapcsolatos töprengéseit némiképp kihangsúlyozva, már mint hogy értsem, miről s miképpen morfondírozik. Sorolt néhány tételt, ahol javítani kellene a szövegen, vagy árnyalni még valamit. Látszott, hogy foglalkoztatta korábban is az ügy, hiszen kész válaszai voltak a maga által feltett kérdésekre, de mintha akkor jutna eszébe a konklúzió, dacosan válaszolta: nem. Maradjon úgy, ahogy van.

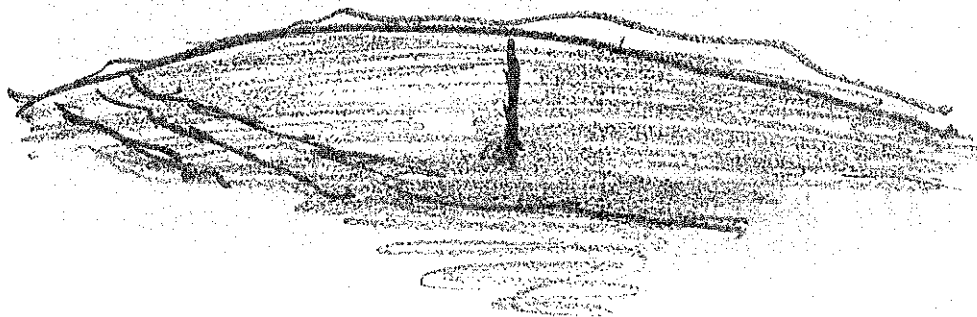
Megjegyeztem, hogy már miért is ne maradna? Bizonyára alaposan átgondolta a '80-as évek elején-derekán, hogy mit, miképpen fogalmaz *A kultúra csarnoka*iba, eszem ágában sem volt e tárgyban kiigazítani, vagy kiigazításra kérni a mestert. Pusztán csak azért vettem e kérdést kettőnk közé, hogy a szöveg végéről számomra hiányzó fejezetre utaljak (mint már tettem ezt máskor is), nevezetesen: *hogy nem kellene-e tovább írnia?* A legújabb idők első ciklusát a minisztériumban töltve korántsem szemlélődő kutató volt immár; *hogy akkor mit tapasztalt, s hogy abból mi következik, hogy milyen reményeink lehetnek a közösségi művelődés táján, s hogy szerinte minek érdekében*

mi lenne/legyen a teendő, vagyis tehát milyen jövőt lát, remél: ez volt a kérdés. Ezt szerettem volna függeléként, amolyan *ami utána következik* alapon újra kiadott művében látni, de csak legyintett, amikor megértette: ez nem érdekes.

Akkor (téli?) azonban mégis siker koronázta erre vonatkozó újabb kérésemet. Örvendezve beleegyezett, hogy ne ő írja ezt, hanem a még az Intézet Kutatási osztályáról ismert kollegája, Mátyus Aliz faggassa őt erről. Bár egészsége gyenge lábakon állt, szelleme a régi volt; ki gondolta, hogy csak annyira jutnak, amennyi ebbe a lapba belekerült? Lám, Isten sem akarta másként, mint Kovalcsik Jóska; hamarosan újra megjelenő könyve így folytatás, kiegészítés nélkül marad.

Még januárban köszönthettük őt *hetvenedik* születésnapján. Hajdani kollegái szóval, mi többiek csak szervezéssel, figyelemmel. Pajkos jókedve miatt majdnem előálltam a vele kapcsolatos saját történeteimmel (hogy miképpen énekelt cuppogtatós cserkészsnótát mindannyiunk örömeire egy bérelt busz elején úgy, hogy mi dőlünk a kacagástól; hogy miképpen számolta tolmácként Bretagneban az odaválósiai alsószoknyáit, avagy miképpen hagyta ott díszes társaságunkat egy limousin-táji tehénistálló közepén, mikor a szecskavágó részleteiről érdeklődtek a velünk utazó mezőgazdák), de úgy gondoltam, hogy ráérck még mindezek nyilvánosságával. Majd elmondom, ha könyve újból megjelenik, s arra szervezünk ünnepséget, vagy ha a szabadművelődésről, avagy éppen ennek a '90-es években remélt, majd ellehetetlenült visszahozataláról faggatjuk. Jól jönnek tehát ezek a történetkék akkori szünetjelként a mondandó oldására.

Születésnap köszöntéséről így csak veretes mondatok maradtak ránk. Erről egyébként videofelvétel készült; hangját, arcát így átmentettük a jövőbe. Mint ahogyan ezzel a reá emlékező számmal egyéb írásai egy részét is.

SZÉTTÖRT IDŐ

Kovalcsik Jóskának

A Rodin-múzeum könnyed termében
roboztus Balzac az üvegeken át
a park fáiból a gyökerekből
kőből és vésőből küzdelemből
fortyogó kengőzős tóból
testén iszalagokkal rothadt
levelekkel emelkedik ki
az emlékezésből Derkovits
hajósaival tenyérnyi
sajkán állva tintakék
éjszakában egy lépcsőházi ablak
világos négyszögében
vállain könyvállvány
Malraux kalandoraival
a művészet lélektanával, Apollinaire
nagy tenyeréből kinőtt hangszállal
Füst Milán szelíd dörgedelmein
a rum táncoló lángjaival
és világhabzsoló tizenkilencéves
Monsieur Eckhardt champignon-órájáról
a Montmartre görbe utcáira,
a Latin-negyedbe, a Mouffetard
utca rákjai, halai, gombái,
nyakkendői, könyvei, zsebszínházai
közé egy második emeleti ablakon
ki-kicsapó, reggelbe nyúlt
beszélgetés kellős közepébe –
kívülről már csak! tizenkilenc évvel
megkésve ugyanaz aki akkor
de széttördelve a Rodin-múzeum
Balzacjára, Derkovits hajósaira,
a lépcsőházi ablak mögött
várakozó diákra
ugyanaz, aki lehetett volna
a világ repedezett tükrét
elég-e összerakni az időt?

Budapest, 1971. március 20.

KOVALCSIK JÓZSEF BÚCSÚZTATÁSA*

Sződliget, 2002. május 31.

Drága Jóska! Néhány hónapja csak, hogy egykori közös munkahelyünkön a 70. születésnapod alkalmából szervezett családi ünnepségen élvezettel hallgattuk a téged ünneplők szavaira reagáló, összetéveszthetetlenül egyéni stílusú, ön- és közirónikus eszmefuttatásaidat. Felelevenítettél életutad különböző állomásait, mindenfajta sértődöttség nélkül, már-már bölcs derűvel beszéltél a téged ért méltánytalanságokról és arról, hogy miként próbáltál a finoman szólva sem mindig kedvező körülmények között is hű maradni az általad igazán fontosnak tartott értékekhez. Mondandódat ugyanolyan nyers őszinteség jellemezte, ugyanolyan érzékletes, szellemes megformálás fűszerezte, és ugyanolyan indulat fűtötte, mint csaknem 30 évvel korábban, amikor megismertelek. Én akkor kerültem a Népművelési Intézet éppen általad vezetett kutatási osztályára. Te rögtön a közepébe vágta. Valahonnan tudtad, hogy a Kemény féle vizsgálat terepmunkásként írtam egy esettanulmányt a Baranya megyei teknővájó cigányokról, rövid úton elkérted, villámgyorsan elolvastad, és néhány napon belül előálltál az értő bírálattal, a kritikai megjegyzéseidet sem rejtve véka alá. Meglepett ez a teketóriázás nélküli közvetlenség, ez az új munkatársat őszintén és azonnal megismerni akaró figyelem. Azt hiszem, akkor kezdődött a barátságunk. Aztán Kardos Lacival hosszas vizsgálódás után írtunk egy tanulmányt az Ikarusz munkásairól. Azonnal odaadtad a sógorodnak, aki az Ikaruszban dolgozott. Tetted ezt némi kajánsággal. Na, majd most kiderül, van-e valami köze a valósághoz annak, amit a szociológus urak összeírnak. Az általad kinevezett zsűri véleménye szerint szerencsére kiálltuk a próbát. Később intézeti napokon elég gyakran vezetett az utunk, főként Sipos Zsuzsával hármásban, de né-

ha többekkel a közeli presszók vagy kocsmák valamelyikébe. Ott aztán töviről-hegyire megbeszélhettük a világ dolgait, a lengyel bíboros pápává választását vagy az aya-tollah országlását éppúgy, mint a NÉKOSZ utóéletét, vagy a Szolidaritás létrejöttét és gyors térhódítását. Feltűnő volt, hogy mennyire odafigyelsz mindenre, hogy milyen kicléghetetlen kíváncsisággal habzsolod az információkat a legkülönbözőbb témákról, jelenségekről, művekről, emberekről. És feltűnő volt az is, hogy megszólalásaidban milyen furcsán keveredik a keserű szkepszis a szenvedélyes átéléssel.

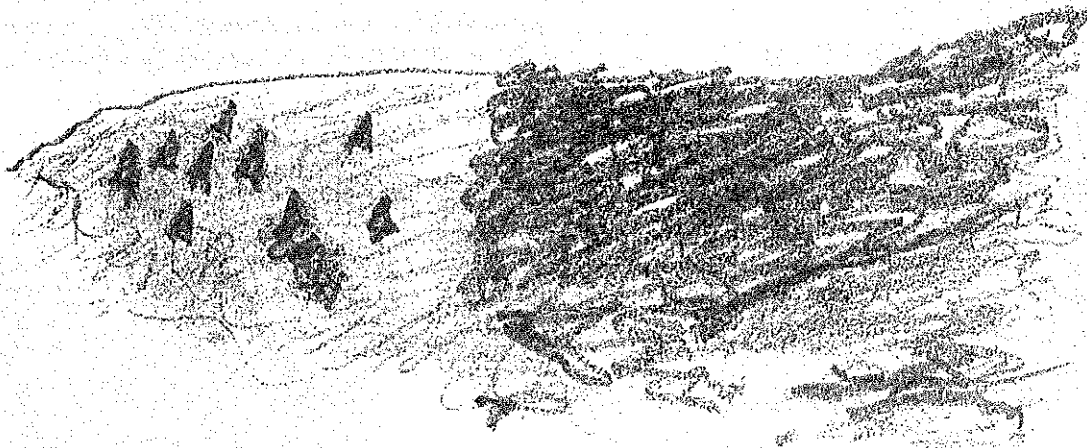
A 80-as években beszélgetéseink középpontjába egyre inkább a készülő könyved került. Kutatásaid újabb és újabb felfedezéseivel álltál elő, mintha reakcióink próbájának akarnád alávetni a formálódó fejezeteket. Felejthetetlen élmény volt ez a bebocsáttatás az alkotói műhelyedbe. Ám az elkészült mű még így is meglepetést okozott, még így is felülmúlta a nem kis várakozást. Megjelenése után egy recenzióban próbáltam elmondani mindazt, amit róla gondolok. Most ebből a recenzióból szeretnék néhány passzust idézni, hiszen *A kultúra csarnokai* életed főműve, s belőle pontos kép rajzolható arról is, hogy ki volt és mit akart ezen a világon Kovalcsik József. (Havas Gábor könyvismertetőjét teljes terjedelmében közöljük. Szerk.)

Annak idején a recenziót így fejeztem be:

Kovalcsik az általa fontosnak tartott értékek esélyeit illetően nem túlságosan optimista, de abban azért feltétlenül bízik, hogy „mégsem vagyunk egészen vak szolgái az időnek.”

Most megint egyszer átélhetjük, hogy vannak pillanatok, amikor ez a vigasz sem adatik meg.

* Részlet a búcsúztató beszédből.

EL NEM KÜLDÖTT LEVÉL KASSÁK LAJOSHOZ (1955)

Jó lenne, és megnyugtató érzés lenne, ha a magunk ér-
zései vel rontanánk be Önhöz, hitünk szerint ez is lenne a
természetes, mert végül is mindenki önmagára kíváncsi,
illetve a magamutogatása eredményeire. Azonban meg-
bénítja kezünket a tapintat, ezt ne vegye rossznéven tő-
lünk. Különösen megnehezíti dolgunkat az, hogy tudjuk,
és hogy Ön is tudja: a legártatlanabb kérdésnek is micso-
da hátsó, rejtett indokai lehetnek. Becsületre, emberségre
hivatkozhatnánk, de vajon nem a rossz szándék öltözik-
é a legtisztább mezbe?

Igy hát meg vagyunk kötve, ön is, mi is. Olyan gyanú
fojtogat ma minden embert, mint a múlt század elején a
királyokat: nincs-e jakobinus elrejtőzve az ágy alatt? Ez a
gyanú meggátol mindent, a közeledést és a befogadást
egyaránt.

Mindezt figyelembe véve mégis megkíséreljük, hogy
alkotónak érzett utunk elején, mintegy erősítésül meg-
idézzük Önt, kit Mesterünknek mondani szeretnénk.

Tájékoztatóul, magunkról, annyit: munkások gyerekei
vagyunk, de olyanok, akik már gimnáziumba jártak. So-
kái g jártunk olyan társadalmi mezsgyéken, melyeknek
mélyén a vizet csak sárrá tapasztottuk, mert utat választani
nem tudtunk, mert egyik föld sem a miénk.

Sajnos cinikusak lettünk, s nem tudunk hinni a valós
dolgokban: nagy fogalmak, közösségek: osztály, haza, csak
elvont és értelmi úton, vagy mint művészet lelkesítenek,
mint politikai lehetőséget túlságosan szétfolyóknak is-
mertük meg ahhoz, hogy valóban higgyünk bennük. Ben-
nük nem hiszünk, de értük igen! Jelenleg egyetemi hall-
gatók vagyunk, magyar-francia, illetve könyvtár-francia
szakos hallgatók. Nehéz eldönteni, nyertünk vagy vesz-
tettünk-é az egyetemmel?

Jellemzőképpen még annyit: hitünk nagyobb, mint
tudásunk, s hitünkkel a „nem érdemes” sárkánya birkózik:
így hát nagy becsületre nem tettünk szert a jóeszű simák
között.

Ezek után néhány kérdésre szeretnénk választ kapni:
természetesen tényekre vagyunk kíváncsiak, történelmi
és lelki tényekre.

*Helyettem is írtad.**

*Hogy nem levélben, hanem személyesen szeretnénk
találkozni, annak más magyarázata mellett: (a mi el-
képzelésünk szerint) művészember iránti természetes
fiatal kíváncsiság: 23 évesek vagyunk mindketten.*

*Ha valamilyen okból kellemetlen lenne Önnek a ta-
lálkozás, Gyergyai prof. Úr útján értesíthet.*

*Nem vagyunk rajongók, szeretjük az irodalmat,
ezért is szeretnénk felkeresni. Ha nem lehet, igyek-
szünk megérteni.*

Ebben az esetben ne haragudjon a zavarásért.

Ön „A Tett” ígézetében

1/ Elfogadja-e Németh Lászlónak azt a szerintünk
megtisztelő kijelentését, hogy Ön a magyar munkásmoz-
galom „hőskorának” erőteljes, szép művészi kifejezését
adta, s vállalja-e a mondás másik részét, miszerint a mun-
kásság és a munkásmozgalom a század elejéhez képest
elcörtölnedett, s a szocializmus kivívásához gyöngévé,
dekadenssé lett.

2/ Ön pályáját „A Tett” ígézetében kezdte, eljutott a
„Kis Könyv Haldoklásunk Emlékére” című munkájához,
melyben Marinetti futurizmusát méltán elítéli, de ez kissé
nem önkritika is?

3/ Az Ön és az Ön köré tömörült művészek – s általá-
ban a forradalmas kor – tetteiben nem uralkodott-é az
„action gratuite” magatartás?

4/ Okozott-é nagy válságokat életében, s művében a
művész természetes arisztokratizmusa és a társadalom kö-
zötti elkerülhetetlen összeütközés? (Hiszen az Ön eseté-
ben, lévén szocialista világnézetű művész, ez nagyobb vi-
hart kellett, hogy kavarjon, mint a tudatosan arisztokra-
ta, jobb szóval egyediségét, kiválasztottságát világnézet-
szűrt művész esetében.)

5/ Tehernek érezte-e a politikát, becsületből vállalt
ügynek, avagy költészete szerves alkotóelemének?

6/ Becsüli-e a „szegénységöt”?

7/ Istenhívő – vagy az emberben hisz?

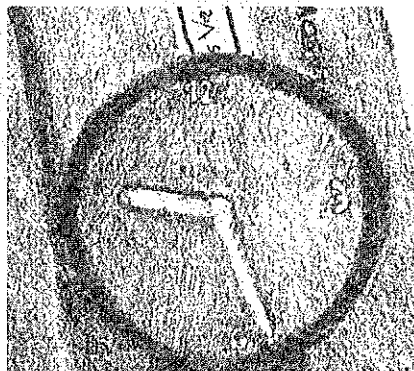
8/ A nagy költő – lévén az emberi dolgok ismerője –
nagy tanító is: melyik utat tartja becsületesebbnek, s vég-
ső fokon hasznosabbnak, a kívülmaradást vagy a belülről
javítgatást? Az irodalomról, s nem az életről van szó!

9/ *Ilyet írhatnál egyszer nekem is. Szívesen vála-
szolnék.*

*Nem szívesen lépek be Kassákhöz ilyen kérdésekkel
töltött fegyverrel. Inkább szóban, szóval. Közvetlenebb,
emberibb – talán.*

*Ha akarod, írd meg. Írd meg. Szívesen leszek hallga-
tótok.*

*Az írás: formába önti a gondolatot, áruló áradását
ezzel szabályozza. Ismerkedni, ebben az esetben, talán
jobb levél-előíró kiküldése nélkül. – Végül is, mindkét
út járható.*

* A megkülönböztetett írás a barát Marczisovszky Jánosé.

1954. NOVEMBER 6. BABITS SÍREMLÉKE

„Nem az énekes szüli a dalt, a dal szüli énekesét” – szavalta egy idősebb, de szépasszony a temetőben, Babits Mihály síremlékénél. Nem tudom, lehet, hogy haragudna e megszólításért, mert hiszen nő, s szép művésznő van: Simonffy Margot. Magyar is – nemesen, francia is – művész módra, amúgy „Nyugatosan.” Pedig az asszonynev – becsületesemre! – dicséret egy művésznőnek is, különösen, ha valóban művész, s úgy hiszem ő az.

Ködös novemberutó, inkább tél, mint ősz, az ember már nem nézi a fákat, mert tudja, hogy a lombhullás ideje elmúlt. Egy ismerőssémmel sietünk a temetőbe, csábít a halott, és csábít a kíváncsiság, vajon az élő költő mit mond a holtról. A szűkszavú újsághír ennyi volt: „A rövid ünnepséget az Udvardy kamarakórus nyitja meg, utána Illyés Gyula mond emlékbeszédet.” Társam magabiztos, nem kertel, Illyés érdekli. Én nem merek ilyen őszinte lenni, s védem a halott költő jogát a kegyeletre, s titokban azt remélem, hogy a koszorú, melyet a halott sírjára helyez, az élőt fogja felmagasztosítani.

Ezt remélem, mert erre lenne szükségem, lelkem erre szomjas, de szóban szkeptikus vagyok, a tapasztaltak félnyével. „Meglátod – festem le néki előre az ünnepélyt –, énekelnek majd egy-két számot, utána Illyés beszél, jelen lesz az Írószövetség, a Népművelési Minisztérium, elég sok autó, köztük a rádiós kocsis is, mely a napi krónikákban egy operett énekesnő és egy futballista nyilatkozata között közvetíti majd az ünnepséget: halk zene – kedves hallgatóink itt vagyunk a Kerepesi temetőben, ahol éppen Babits Mihály, a nagy magyar költő síremlékét avatja fel Illyés Gyula kétszeres Kossuth díjas...”

Beszélgünk, s közben a temető kapujához érünk. Jól öltözött, magabiztos emberek sietnek mellettünk, egymásiknál szép, új, modern, fogantyú nélküli irattáska. Borúlátásom kezd beigazolódni – gondolom. Autók is befordulnak a kapun, s egy-két taxi mintegy szégyenkezve sompolyog közöttük. A kapuban, öreges télikabátban, kemény kalappal álldogál egy sovány, a közepesnél valamivel alacsonyabb öregember. Furcsán időszerűtlen, pedig „valaki” lehet, mert akad olyan magabiztos, aki kalapot emel neki, s illemtudóan viszonzza a köszöntést, megemelve ünnepi kemény kalapját. Most látom, hogy kopasz. Lehet, hogy a keménykalap teszi, de valahogy hasonlít a fiatal Chaplin-re. Mosolyogni mégsem lehet rajta, mert konok arca tiszteletet parancsol. Elesettségekben időtlennek hat a ma emberci között – időtlennek, mint a költészet.

„Babits sírjához tetszik menni?” – kérdi egy negyven év körüli ember, külsejéből, s a költő nevének gyakorlatlan áhítatos kiejtéséből középiskolai tanárt sejtek benne. Jól esik itt látni. Csatlakozik hozzánk, együtt sietünk tovább, szóltanul. Egyszer szólal csak meg: ez Jókai síremléke – mutatja.

Ismerősöm az úri sírokat nézi, s halkán megjegyzi: „érdekes, minden címüket kiírták a sírjukra”. Valóban a nagy kövek arany betűkkel hirdetik: itt nyugszik... a bank tanácsosa, a Máltai rend lovagja, ezredes, nyugalmazott törvényszéki elnök... Körülbelül ennyi maradt meg belőlük: a címük. Nevük – emlékezetemben is – az enyészeté.

Énekszó üti meg fülünket, úgy látszik megkezdődött az ünnepség, s a himnuszok töredék hangjai torzán kavarnak a sírok csendjében, és a közeli pályaudvar éles vonatfüttyei között.

„Mikor Karinthyt temették – szól az ismerősöm – az Ügető tele volt, és sok ezer szurkoló biztatása kísérte utolsó útján.”

„Karinthyt?” – kérdelem.

„Várj csak. Nem, azt hiszem Hunyady Sándort.” És gondolkodik, vajon kiről is olvashatta, de nekem már mindegy, mert valóban Karinthy temetéséhez lett volna groteszken borzalmas kísérő zene.

Közben megérkezünk a sírhoz. Közvetlenül az út mellett van, az ünneplők tisztelettudó félkörben állnak az emlékmű körül, szabadon hagyván az utat a kórus, az előadó és a rádiós kocsis számára.

A jelenlévők? Az első pillantásra rossz a szájjám: előtem Devecseri Gábor költő alezredes, kezében két szál fehér őszirózsával. A sírhoz közel áhítatos arccal Bóka László, aki Babits halálakor kötelességtudó könnyeket ejtett, majd tíz év múlva „elvi cikk”-ben megróttta a költőt. Most újra itt van – az új kormánypolitika szellemében – társaival együtt: írók, a „lélek mérnökei”, egyetemi tanárok, egy-két katonatiszt, s ami megriaszt, a fiatalok, egyetemi éveim gyűlöltén unt arcai, most különféle „irodalmi osztályok” munkatársai, és a már-már tragikomikus vézna rajongó, aki mindenhol ott van, ahol történik „valami érdelemleges” – s ott is, ahol nem történik semmi.

Az autókhoz mérten meglepően kevesen vannak, talán kétszáz ember. Egynéhányan hajadonfőtt állnak a szitáló esőben, én is leveszem a sapkám. Ágaskodom, Illyést keresem. Ismerősöm közben konferál. Ez ő. Azt látod?

Közben észreveszem Illyést, elegáns télikabát van rajta, s igen jól álló, fiatalosító borsalínó kalap. Kissé kidülleszti a mellét, kezeit zsebre dugja, és a kalapja bohémosan ferdén van a fején. Ha nem lenne ilyen komor az arca, színésznek nézné az ember.

A kórus énekel, pár ember és igen sok szólamban, mely némileg képzetlen füleimet nem tudja meghódítani, talán ha összpontosítanám figyelmemet... De most nem tudom, másra figyelek. Tóth Aladárt látom, az Opera igazgatóját, vajon tetszik-e néki a kórus? Arcáról nem tudom megítélni. De neki joga van itt lenni! – gondolom magamban.

A kórus befejezi az éneket, Illyés kalapját levéve a kö-

zépre siet, már nem hasonlít színészhez. Halkan és gyorsan beszél, alig érteni.

Köszönetet mond a lelkes és kicsiny körnek, mely az emlékmű költségeit előteremtette, a Népművelési Minisztériumnak, mely a hiányzó részt pótolta, a művésznek, ki az emlékművet megalkotta, s végül magának Babits Mihálynak, ki erre az ünnepségre alkalmat adott... Ezelőtt tizenhárom évvel a halál gondolatával szívünkben álltunk e helyen, de most a feltámadás érzésével megyünk el innen.

Közben mikrofont tartanak eléje. Ötven év körüli alacsony ember fogja a mikrofon csövét, elfogódottság nélkül szinte az orra alá dugja. Én nem mernék ilyen közel menni hozzá. Az emberke azonban egykedvű arccal áll a kör közepén, s látszólag csak a mikrofon érdekli. Ez a kenyere. Vajon mennyit kereshet? Nyolc-kilencszáz forintnál nem nézem többre, s ami nekem szentségtörés, néki kenyérkereset. Az „értelmi” munkát nem ő végzi: a bemondónak külön mikrofonja van, a technikusok a kocsiban ügyelik a hangerősség és a hangszín lámpáit, ő csak „munkaerő”.

„Kevesen vagyunk itt -- mondja Illyés --, de Babits ilyen halhatatlanságra számított, nem a térbeli, hanem az időbeli sokaságra. Kevesen vagyunk, amint kevesen voltunk tizenhárom évvel ezelőtt, de ennyien tizenháromszor tizenhárom év után is leszünk, amíg lesz magyar nyelv, melyen eszméket is lehet közölni.”

Mellettem Szabó Lőrinc áll kezében virággal, kalapja a másik kezében van, s reszket. Talán az idegességtől, talán a hidegtől. Egy magas, szőke fiatalember karol belé, hasonlít rá. Az ő kezében is virág van, azt hiszem a fia, a „Lóci”, fejjel magasabb apjánál, és válogatott vízipóló játékos – legalább is ezt hallottam róla.

Mozdony zakatol a közelben, pár szó elmosódik, s befejezésül csak annyit hallok: ...„mert könnyebb a halottat letegezni, mint megmaradni barátjának...”. Illyés ezzel, feltéve a kalapját, határozott léptekkel elsiet. Csak most veszem észre, hogy közvetlenül a sír előtt, egy taxi áll. Ajtaja nyitva, vajon ki ülhet benne. Talán Török Sophie? Másnak nem igen lehetne joga hozzá. Koszorút emelnek ki a kocsiból, s vele egy időben a keménykalapos férfi is a sírhoz lép, virágot tesz rá, s mond valamit, hangosan. Sajnos, nem hallok mit mond, csak a magasba

emelt arcát látom, senki nem figyel rá, az égnek beszél. Veres Péter csizmásan, kucsmával kezében, Benjámín László, s egy harmadik, akit nem ismerek, nagy hivatalos koszorút helyeznek a dombormű alá.

Megállnak egy pillanatig, majd egymásra néznek, s Veres Péter beleegyezően bólint, mehetünk. Fejébe nyomja kucsmáját, s elsiet, a másik kettő utána. Várhatunk volna egy keveset, bánt ez a sietség!

Közben megbomlik a rend, az emberek üdvözlik egymást, rágyújtanak, itt-ott nevetnek. Hangokat hallok: „... szóval az Irodalmi Újság legközelebbi számában...”

Most kezdődik az ünnep számukra, a baráti cinkosság öröme ez, mely minden alkalomnak örül. Az egyívásúak találkozása!

Valaki azt indítványozza valakinek, gyérünk, nézzük meg Kosztolányit. „Igazuk van, egy füst alatt megtehetik, elvégre ő is költő volt. Akár csak ők” – jegyzi meg ismerősöm.

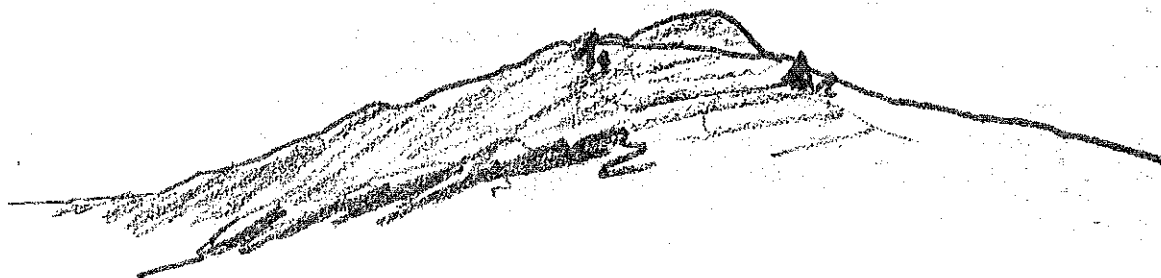
Csak egy ember siet el szerényen és serényen, nem nézve senkire: Gyergyai Albert. Becsülöm érte.

Milyen sivár komédia az egész! Milyen lehangoló. Csalódtam, bár magam sem tudom miben, hiszen tízezres tömeget zászlókkal nem várhattam. De kétszáz kegyeletes embert vártam, s nem ezt a kétszázat.

Még az sem vigasztal, hogy eszem mindent előre tudott. S az sem, miszerint kinyilatkoztathatom bölcsességet, hogy a szkepticizmus erkölcstelen, mert a rossz látán megvan az elégtétele, hiszen ő mindezt előre megmondta. A szkepticizmus ugyanis örül a balsikernek, mert őt igazolja!

Az emlékmű azonban szép, a szobrász, Ferenczy Béni szépen adózott a költőnek, a könnyed Apolló büszkén hirdeti, „nem az énekes szüli a dalt, a dal szüli énekesét” – a dal, a halhatatlan, mely túléli a cirkuszi harsogást.

A tárgyilagosság megmondhatja még, hogy az ünnepség hétköznap volt. Délben. Egy órakor. Munkaidőben. Magyarázza ez a távollevőket? Talán! Labdarúgó mérkőzésekre ezrek tudnak „csúsztatott” munkaidővel elmenni. Igaz is, a labdarajongás megér két óra áldozatot, mert szenvedélyeket kelt, s emésztéskönnyítő izgalmat okoz. De mit ér az irodalom? „Mit ér a költő, ha magyar?”

FELJEGYZÉSEK A SZEGEDI KÖNYVTÁROSI GYAKORLATON

Szeged, 1953. I. 14-15.

Munka után beszélgettünk a szegedi könyvtárosokkal. Felvetődött a könyvüzda. Írók sorsa: Füst Miláné, Sértő Kálmáné és Féja Gézáé is.

Féja Géza Békéscsabán könyvtáros. „Értékes munkát végez, milliókat érő könyveket, kéziratokat ment meg, őriz és gondoz.” „Kiváló tanulmányt írt a főúri könyvtárról” „A mai politikát helyesli, de jó lenne a veséjébe látni.”

Ezeket mondták a szegedi könyvtárosok. Én úgy találok, kissé együgyű vágy ez a vesébe látási. Hiszen Féja nem tud előttünk következtetni. Nem teheti meg. Dolgozik, s ez a legtöbb, amit tehet. S amit, s ahogy dolgozik, a legbecsületesebb. Amit Féja vadidegen tisztviselőknél mond, az nem lehet fontos. Amit csinál, az igen.

– Féja Géza magatartásában van némi romantika. Abban, hogy ott a Viharsarokban vetette meg a lábát. Valaha polgári iskolában volt tanár, de kidobták, mert abban az időben – mondja fanyar mosollyal – baloldalnak tartották. Sokat nélkülözött. 1944-ben összegyűjtötte a békés megyei főúri könyvtárak anyagát. „Még loptam is a könyvtár érdekében, könyvet, s berendezést” – mesélte. 1946-ban politikai vétségek miatt bíróság elé állították, a vádaktól tisztázta magát. Elvált a feleségétől. Gyakran megfordul Szegeden, mert valamelyik rokonát az idegstanatóriumban kezelik. Beosztott könyvtárosi státuszban van. 1949-ben 700 Ft volt a havi fizetése, ebből 300-at fiának küldött, ki egyetemista volt, s kitől megvonták az ösztöndíjat, mert Féja Géza fia.

Moldoványi, aki romantikusnak találja Féját a Viharsarokban, Szabolcsi Gábor (nem rokona Szabolcsi Bencének) szegedi könyvtárossal járt Békéscsabán, akit azóta kidobtak a pártból, mert eltitkolta klerikális neveltetését s múltját, s felfüggesztették állását is. Azóta színdarabot ír a vásárhelyi parasztmozgalomról, Szántó Kovács Jánosról. (Hódmezővásárhely itt csupán Vásárhelyként említődik, s a tájékozódási ösztön, mely beszélgetés közben is megnyilvánul, e várost „fölfele” helyezi el a térben, ami nekem igen furcsa, mert megszoktam, hogy „valahol lent” van.)

Az említett Szabolcsi megkérdezte Féjától, miért nem ír, mint Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József. Féja azt mondta: „Nem vagyok kommunista, s őszinte vagyok. Egyébként is, mi jöhet írhatnék én, ha olyan tehetséges író, mint Tamási, nyomorog. Akkor én nem beszélhetek.”

Ugyanaznap még, Moldoványi, a szemtanú: – Tudod, én itt jártam iskolába Szegeden. Apám Erdélyben volt tanító, talán innen a nevünk is: Moldoványi, Moldován, moldvai, csángó. Sokat nyomorgott, végül megunta, s elment vasutasnak. A monarchia idején a vasutasokat meg a katonákat össze-vissza dobálták az országban. A magya-

rok Prágában, a csehek Pesten, Szegeden voltak katonák. A vasutasok is, ki Horvátországba, ki a csehekhez került, megnősült, ott ragadt. Apám is majdnem horvát lányt vett el, mert ide került le Bácskába. Így én ide jártam iskolába, mint a legközelebbi nagy iskolavárosba. Mögé aztán tudod, itt van, s már akkor is megvolt a vasutasok gyerökeinek a kollégium. Itt, a sugárúton.

A forradalom itt csak néhány óráig tartott. Tengerészek elfoglalták a mostani Pedagógiai Főiskola épületét, de azután elvonultak. A lakosság közömbös volt. Ugye, Szeged gazdag város volt, mög aztán itt voltak a franciák, hát itt nem lehetett. Hanem a front az sokáig itt volt, Algyő felé. A franciák amúgy rendesek lettek volna, hanem a nőket el-elkapdosták. Különösen a külső részeken. Járt ugyan őrző sűrűn, vigyáztak is, hogy ne lögyenek túlkapások, de hát mindig nem lehet vigyázni. Estéknél a kocsmákban nagy verekedések voltak. No, mert itál, katonák. Különösen cifra világ volt a bordélyházak vidékén. Mert ilyen is volt, még nemrég is. Arra a nagy vasútállomásnál, a körgátnál van egy utca, az mind az volt. Mimoza I. Mimoza II. széplány. (Jatata volt a bordélyház neve, ami – így beszélnek – úgy lett, hogy egy öreg vidéki polgár odakerült, megtetszett neki az egyik, oszt elvégezte a dolgát vele. Búcsúzkodott. El akart mönni fizetés nélkül. Azt hitte ez így van. Akkor mondták neki: ja, tata, itt fizetni köll. Hát így ragadt – hogy is mondjam – az intézményen ez a név.)

Én akkor még kölyök voltam, s emlékszem, kevés volt a kollégiumi kaja, hát a kerítésen átszökdöstünk a francia konyhára, ott mindig jóllaktunk. Négerék voltak itt, vagy ezrednyien, oszt azok nagyon szerették a gyerököket. Furcsa világ volt. No, de ebből nem élünk mög. Beszélgetésből.

VALAMI AZ IDEGRENSZER FURCSASÁGAIRÓL ÉS A FILOZÓFIÁRÓL

1959. július 9.

Lejegyzem a tegnapi élményemet, mivel úgy érzem, hogy valamilyen értelemben dokumentum jelentősége van. Magamról tanúskodik jelenlegi helyzetemben, általános érvényűre kivetítve pedig talán korunk bonyolultan összetett, ellentmondó elemekből egységbe álló (egyben bomló és újraéptülő) világképéről is megtudhatunk egyet-mást.

Reggel az újságot olvastam el. Az újságban a szokásos napi külpolitikai, belpolitikai, termelési és kulturális híryananyagot és kommentárokat a jól ismert szövegnek szóló unott sietséggel futottam végig. A kíváncsiság (egyetemes ismeretszerzési igényem megnyilvánulási formája) mindennap elolvastatja velem az újságokat. Változó ingereket ritkán kapok, ezért még a bármily jól szerkesztett lapok is egyhangúságukkal türelmetlenné tesznek. Nem tudom megállni, hogy ne olvassak beléjük, de képtelen vagyok türelmesen végigolvasni őket.

E kétféleség hatása, hogy olykor még az érdekesebb cikkekhez sincs türelmem, hanem továbblapozok, s ahelyett, hogy elolvasnám, belekukkantok olyan cikkbe, mely egyáltalán nem érdekel. Még a hirdetésekre vetek egy pillantást s kész, befejeztem az újság olvasást, mely nélkül viszont nehezen viselem el a napot. (Már kamasz koromban belém rögződött a faludy-brechti „modern szentháromság”, a cigaretta, újság, kenyér.)

Az újság az első lapon terjedelmes beszámolót közölt a legújabb szovjet rakétáról. A felső légkörbe lőtték fel, jelentős súlyú műszerrel, két kutyával és egy nyúlal, melyek épségben, egészségesen visszajutottak a földre. A hír tudományos (és katonai, mivel e két oldal dialektikus egységben van) jelentősége figyelemreméltó, különösebb hatást mégsem tett rám. Ennek egyszerűen az a magyarázata, hogy sem az elméleti, sem az alkalmazott természet-tudományok terén semmilyen képességgel nem rendelkezem, ennél fogva érdeklődésem is csekély. E kérdéskomplexumot elintéztem magamban avval, hogy feltétel nélkül hiszek a tudományos-technikai fejlődés szinte korlátlan lehetőségeiben. Érdeklődésem társadalmi-etikai és nem-bébi érdeklődés, tehát kifejezetten irodalmi. Ezért, ha már holnap a Holdba repülnének, az sem lepne meg különösen, mivel az e kérdésben belém rögződött általános fejlődési felfogásnak nem mondana ellent, s csupán a részleteredmények kérdésétől függ, ami viszont engem nem nagyon érdekel.

Emellett teljesen azért nem vagyok szakbarbár, s legalább népszerű formában igyekszem tájékozódni a természettudományok területén (főleg az Élet és Tudományt, meg az Univerzum sorozatot lapozgatom).

Legutoljára az „antianyag” elmélet problematikája kötötte le a figyelmemet, bár igaz, hogy főleg a benne rejlő katasztrófikus jelenség (pl. szibériai meteorrobbanás magyarázata).

Na, mármint ennyi előzmény után leszögezhetem: a dialektikus materializmust tudom kizárólag elfogadni. (A történelmi materializmust legfőbb vonalaiban és módszereiben szintén, azonban jelenlegi prakticista, szubjektivista és vulgarizáló tendenciáit nem szeretem.) A dialektikus materializmussal (főleg R. O. Gropp nagykoncepciójú brosrájával) teljesen egyetértek. Groppnál olvasom: „Helytelen volna a végtelen világegyetemet, mint ilyent, úgy felfogni, hogy abban is valamiféle „felfelé ívelő fejlődési folyamat” megy végbe. Mindig csak a végtelen világban létrejött népes anyagi rendszerek mennek keresztül fejlődési folyamatokon.”

Meggyőző érvelés, bár e pontnál már visszariadok, mivel ez már végső fokon megrendíti a véges anyagi rendszerünk fejlődésének felismeréséből fakadó optimizmusomat (mely nem egyértelmű, mivel főleg társadalmi), – atombomba, stb. katasztrófákkal azért számolni kell. Bár a fizikában nem vagyok, és nem lehetek egocentrikus, viszont homocentrikusnak kellennem, lévén homo sum. Márpedig e mondattal, mely a dialektikus materializmus jogosult következtetése, e mondattal homocentrikus alapon nem tudok mit kezdeni, hiszen világunk pusztulását tételezi fel, még ha évezredek vagy milliók múlva is. Ha csak a fantázia révén nem telepítjük át az emberiséget valamely más bolygóra. Ki tudja?

Egyelőre mindez a távoli jövő problematikája, s mai feladataink és tudásunk mellett ilyen kérdéseken töprengeni fényűző, tetszelgő szórakozás vagy menekülés. Ennyiben én is prakticista vagyok.

Mindezekből kiderül, hogy milyen meglepetést okozott nekem a tegnapi nap. Wells novellákat olvastam. Világnézet és szilárd racionalista meggyőződése ellenére a novellák olyan szorongást keltettek bennem, hogy szívdobogást kaptam, félelmi rohamaim voltak. Egyidejűleg fegyelmeztem magam, s tudatom jelezte, hogy Wells novellái ismeretelméletileg rém-tanok, adataiban dilettáns, eklektikus, mégis lenyűgöző hatást tett rám, éppúgy, mint évekkel ezelőtt Poe.

Tudatom három részre szakadt. Az egyik eltúrte Wells állításait, a másik fölényesen vitázott vele, a harmadik pedig feszülten várta, vajon melyik győz. Szokatlan és nehéz félóra volt, reménytelen veszélyben éreztem magam.

Tanulság: a fantasztikum, az irrealitás, a mese befogadása mélyen bennem gyökerezik. Hajlamos vagyok a misztikumra.

Másik tanulság: Wells jó író. Mivel sok mostanában írt tudományos fantasztikus írást olvastam (a műfaj Verne óta először reneszánszát éli. Univerzum, keleten és nyugaton egyaránt), s e sok írásból egy sem hatott rám, Wells pedig megrendített.

PILLANATFELVÉTEL

Egy költő, Végh György arcképe

Miatta mentem el az estére, melyet nem lehet más-ként meghatározni, mint ahogy barátom tette, gúnyos hangszílyal: soiré! Valóban, mulatságnak nem mondhatjuk, mert abban több az élet, estélynek már csak azért sem, mert nem is tudjuk mi az. Zsúr? – az délután szokott lenni. „Összeröffenés”? – nem, „összeröffeni” csak bizonyos ismerősök szoktak, s a stílus joggal emlékeztet a dísznókra, összejövetel sem, mert annak célja van. Hát mondjuk, olyan céltalan összejövetel, mely a társas emberi léleknek igénye, még akkor is, ha tudja, hogy ember éhségét ezzel csillapítani úgysem tudja.

Ha fölöslegesnek tűnik is, akkor is elmondom: kórunknak nincs társas élete, az emberek nem tudnak együtt élni, csak egymás mellett. Legfeljebb az azonos foglalkozásúakat fűzi össze valamelyest a „pletyka”. Jó, életre nevelő, életfenntartó, és életet mentő barátságokat szakít szét a foglalkozás, ő nem a munka, mert hiszen a munka inkább összekötné az embereket, hanem a foglalkozás, melyet csupán a létfenntartás választ, és kénytelen választani a teremtő igény ellenére. Így mindenki beszűkül önmagába, mégis a másikat teszi felelőssé, „saját szemében a gerendát nem veszi észre, de annál inkább a máséban a szálkát” – közmondás példájára. Ez a támadásra lendülő elkecseregettség nagyon könnyen megérthető, hiszen a lélek védekezik így: a lelkiismeret furdalás bírál így másokat.

Haldoklik az önbecsület, mindegy a jótett igaz rúgója, s az alkotó, becsvágyó ember a kora reggel jó ízű munkája helyett visszabódul álmába, hogy ne szégyenkezzék! Montaigne ír valami olyasmit, hogy az emberek addig fegyelmezik magukat, míg önmaguk hamisítványává válnak. Úgy érzem, ebben rejlik az irodalomban manapság annyira felkapott visszaemlékezés kultusz oka is, az írók könnyezve tapogatják emlékeikben azt az önmagukat, mely még kevésbé volt hamisítvány. Miként tették ezt Nagy Lajos halálakor, s teszik, ha csak tehetik.

No, de kanyarodjunk vissza a társas élethez. Nagy akadály a nyomorúság is, mert ha az ember a saját nyomorát nem is veszi észre, szégyelli, hogy a másikén nem tud segíteni. Így marad lassan magának a test, s a közös, az emberi lélek csak néha-néha szalad egymáshoz, hogy egy dalt élénkeljen. Mert a táborúzhöz nem csak a fény és a meleg csábít, hanem az ének is, az ének, mely ott bimbózik mindenki lelkében, de ritkán éri nap, s elhervad, mielőtt kinyílhatna.

Mindezt azért soroltam fel, hogy Végh György első hozzám intézett mondatát bevezethessem: „Ma sem változtam meg. Az ember társaságba megy, hogy jól érezze magát, de nem tudja megtenni. Minden hiába. Lehet, hogy nem az emberekben van a hiba, hanem bennünk. Bár, nézz körül, az sem hazugság, ha azt mondjuk, hogy ők

a hibásak, az értéktelenek”.

Bólogattam, igazat adva néki. Azért is, mert igaza is volt, s azért is, mert biztattam vele, hogy tovább beszéljen.

Mielőtt idejöttem, nem sokat tudtam róla, csak annyit, hogy 35-36 éves, szép nagy könyvtára van. Három felesége volt, és ahogy egy barátom, ki neki is barátja, leírta őt: „meglátod – mondta – nyafogni fog, megnézi majd a hőmérőt – valóban többször megnézte –, az italt melegíteni fogja – kezében melengette –, és félrehúzódva, kissé éneklő hangon megjegyzi majd – ezt a barátom színeszkedve, hangsúlyát utánozva megjátszotta – „smaciztok gyerekek, jól érzitek magatokat?!”

Ide úgy került, hogy meghívták, s azt mondta, nagyon örül neki, „mert neki nincs senkije, ő nem tud sehova menni.”

Ennyit tudtam róla! Ezen kívül pedig pár éve olvastam néhány versét, melyekből kettő megmaradt bennem, az egyik az édesanyjáról szól, a másik szerelmes vers. Hogy teljesebb legyen a kép, ideiktatom a verseket. (A versek a kéziratos anyagok közül nem kerültek elő. Szerk.)

A szerelmes vers ma már idegen nekem, de mikor T. mondta, hogy neki nagyon tetszik, örültem, hogy én is ezt mondhattam.

Szerkesztés: Végh György
Pillanatkép 15.
2002.11.15.

ILLYÉS GYULA NAPLÓI

Illyés Gyula naplóját olvasom, a „Magyarok” című kötetben megjelenteket. A vége felé megkapó seregszemlét tart ifjúságáról, barátairól, művészekről – a forradalomról. Rájta a dátum: Párizs, 1938. augusztus 20., beszélgetés a Régence teraszán.

Kicsit ironikus, kicsit könnyed, de végül is nagyon szomorú sorban vonul előttünk egy nemzedék, olyanféle megállíthatatlan végzettel, amilyent csak végtelen katonasorok egyhangú menetelésének láttán érzünk. A hasonlat azért is csábít, mert mindkét menet a halálba torokoll.

„– Gáborral mi lett?

– Nem sokkal azután agyonlőtte magát.

– És Sanyi?

– Kérlek az megbolondult.

– Tóni?

– Az is megölte magát, amikor az utolsó pártból is kizárták. Párt nélkül nem tudott élni.

– És a kis Brunei?

– Meghalt Madridnál. Bandi is ott halt meg. Sokan elmentek innen.”

Pereg a film, megállíthatatlanul, új és új kockák, új sorsokat vetítenek: Meghasonlás, öngyilkosság, halál.

„– István?

– Öngyilkosság. Méreg. Ok: semmi.

– Szegény Zoltán is.

– Ő sem bírta. Pedig neki még ezután is maradt miért élnie. Őalóla hiába vonult vissza a tenger, magában is meg tudta volna csinálni, amit mindnyájan akartunk.

– Te tudod, mit akartunk?

– Ördög tudja... A világ fölé akartunk lépni, az áradat fölé, ami a történelem folyása... eszmékbe kapaszkodva. Ideáknak akartunk élni, azt hiszem.

– Gyuri is?

– Ő is. Ő legkivált, hisz táncművésznak készült. A kollektív tudatot akarta eltáncolni, milliós tömeg előtt, lehetőleg a Concord téren, háttérben a guillotinnal, persze csak díszletként. Ő lett volna a tömeg „testet öltött lelke”, szavára is emlékszem. Különben mi lett vele?

– Pénzt hamisított. Ül.

Iszonyú, mi volt itt. Csupa halott, örült. Ki mérte ezt a próbát erre a nemzedékre? Több az áldozat közülünk, mintha mi is kikerültünk volna még a frontra. Mintha egy hajóra zsúfoltak volna bennünket, amely aztán elsüllyedt. Micsoda dráma.”

Ennyit ízelítőül.

Megkapó írás, csak dadogni tudok róla. Forradalmárok vagyunk vagy sem, ebben az esetben a leírottak jelentőségének megítélésénél ez nem sokat számít. De vajon ki tudja eldönteni, végső fokon mit számítanak a dolgok, hiszen az embernek a forradalmárról és az ellenforradalmárról egyaránt, csak mint saját szerepvállalásairól lehet tu-

domása. Tény, hogy sok ember halt meg a forradalomért, a forradalom közben.

De Majakovszkij írta a hasonló végzetű Jeszenyinről: „Élni nehezebb lett volna”. Aztán Majakovszkij maga is öngyilkos lett, s ez tovább bonyolítja a dolgot.

Kétféleképpen hatott rám ez az írás. Másként a szívemre, és másként az eszemre. Először, a friss olvasás izgalmában, s a vállalt öntudat leple alatt ma is így érzem, sajnáltam, hogy nem élhettem egy emberöltővel korábban. Sajnáltam, hogy a forradalom nagy élményét már csak másodkézből élhettem át. Hősi nemzedék, bátor, szabad akaratú emberek – irigyeltem a spanyolországi hősi halálért is, ezt az apám, s talán inkább bátyáim nemzedékét.

De körülbelül ez az a pont, amikor a becsületérzés kínosan ellenőrzi az embert, feltéve visszavonhatatlan kérdéseit: ezt szeretnéd, közöttük szeretnél lenni? Nem gondolod, hogy ez szemérmetlenül kényelmesebb, mint megtalálni a magad útját? Mondd csak, észrevetted már a hősi póz mögötti gyengeséget is? Az ő útjukat akarod járni? De hiszen látnod kell, hogy nem út volt, hanem útvesztő, egy nagy világézés útvesztője. Egyébként is, a megváltók hősiességét irigyled, de vajon észrevetted-e a megváltottak hősiességét, ezt a csendesebb és szívósabb, nem ilyen pompás, mégis ünnepélyesebb hősiességet? Eldöntöted-e végül, mit becsülsz többre, a halált-e, vagy az életet? Hiszel-e abban, hogy egy gyermek felnevelése van olyan hősi feladat, mint az öngyilkosság? Nem tapasztaltad magad is elégszer, mennyire más a forradalmárok „elvont, tételes népszerűtete” és az a szeretet, melyet az emberiség – a legundorítóbb látszat ellenére is – megérdemel? És vajon milyen út az, melyen a becsületesebbje meggyilkolja magát? Vagy az emberekkel is baj volt, nemcsak az úttal? Régi hasonlat: a hidat nehéz felépíteni, annál könnyebb felrobbantani. Míg egy gyermek felnő, az anya beleöszül, no és milyen könnyen feláldozzák az anyák fiait.

A forradalomban – úgy érzem volt valami földhözragadt paraszti végzetszerűség, a nagy, lomha katonatömegek megfordult dühe, és volt valami felelőtlenül játékos könnyelműség, mely éhen haltak milliói fölött táncolta észtornáját, álmait. Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor láthatjuk valójában Lenin és még inkább Sztálin érdemét: megszüntették az éhhalált – és a játékos rovására. Mégsem méltányolják őket érte? Örül-e vajon a nyomorogó, hogy a börtönben biztos táplálékhoz juttatják?

A művészet sajnos játék, még a komoly, nagy, végzetes művészet is. Igen, a líra meghalt, de van kenyér, s ennek a ténynek a konzekvenciáit a lírikus valóban az Illyés felsorolta módon volt kénytelen levonni. A forradalmár lírikus, a játszó.

Mert volt még egy út, Illyésé, s mindazoké, kik az első mámor után kijózanodtak. Nem téphették ki szívükből

ifjúságuk vidám cimboráit, de nem mentek végig az úton, mely a vidám cimborától a megrögzött korhelyig vezet. Ez az út volt talán a legjáratlanabb, s mégis a legbecsületesebb, kísérte bár átkozódás vagy gyanús megértés, dicséret, minden oldalról.

(Más kérdés az út sikeres vagy sikertelen volta, mert mit tehet a szellem a történelem nagy anyagi erői ellen. A második világháborúban például milyen kínosan tehetetlen volt mindenki. Még az életük pusztá megmentéséhez is sokan gyengék voltak.)

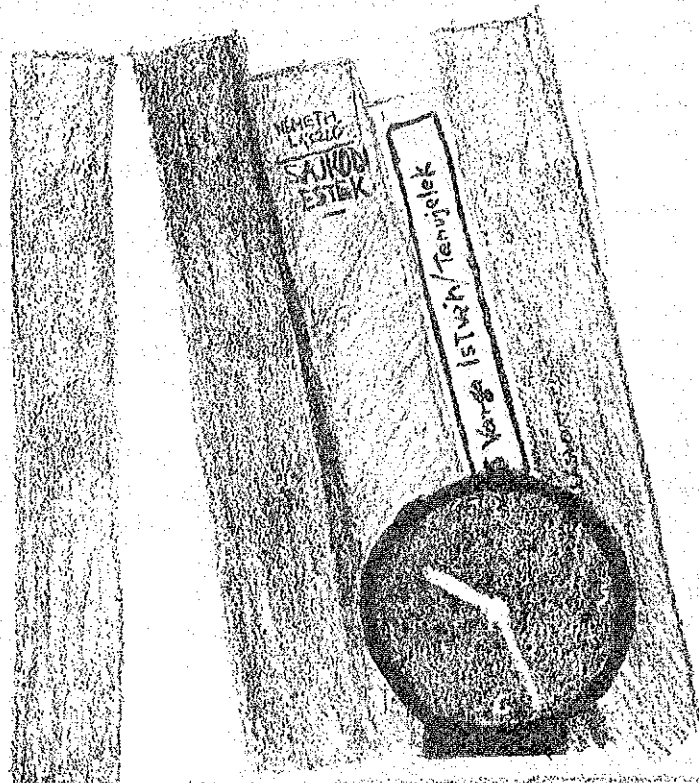
Mégis talán ez a „harmadik út” az, mely Illyés politikai, költői magatartását oly rokonszenvéssé, valóban követhető példává teszi. Általában megvetik a középen állót, a külön utat keresőt. Mit okoskodik, dolgozna inkább minden erővel a sikerért! Csakhogy nem ilyen egyszerű ez a külön út, hiszen jó mércével mérhetjük meg: a hűséggel. Ez a mérés pedig hibát nem Illyésnél jelez, hanem a forradalomnál. A túlságosan rugalmas gyakorlatnak éppen ezért kell olyan kínlódva hajlítgatni az elméletet. Így tehát a néphez való hűségnek ez a „harmadik útja” nem elágazás, hanem az egyedül járható út. Természetesen író számára, aki ad valamit a becsületére.

A kérdés pontosabb megfogalmazása: letért-e Illyés az ifjan vállalt forradalom útjáról vagy sem, amikor „népi író” lett. Nyugodtan állítom, hogy nem. Mert nem a dogma hűség dicséri az embert, hanem a kutató szenvedély, mellyel a jobb utat keresi. Hűnek lenni ebben a becsüle-

tes szenvedélyhez, annyit jelent, hogy hűek vagyunk a forradalomhoz. (A forradalom alatt természetesen nem a marxista forradalom meghatározást értem.) Ugyanakkor nem szabad elfeledni, hogy az a tömörülés, mely „népi irodalom”-nak hívta magát, elsősorban nem politikai erő volt, hanem irodalmi, és szerepük megítéléséhez Illyés egy későbbi hasonlata kívánkozik. „A Hunyadiak és a Damjanichok a nemzetet határain védik, a nemzet legfelsőbb bátyáin a Kukorica Jancsik, a Ludas Matyik állanak, és természetesen a Petőfik, Arany Jánosok...”

Arról van tehát szó, hogy a politikusok, katonák lehetnek harcosai egy eszmének, lehetnek előőrsei a népnek, de az eszme erkölcsi tisztaságát végül is az írók őrzik meg.

(Valójában csak szeretnék megőrizni, de sajnos lehetőségeik annyira szűkre szabottak, hogy talán nem is túlzás az a borúlátó elmélet, miszerint költőt csak költő érthet meg. Még csak nem is a közoktatás hibája, sok tanár tanúskodhatna róla, hogy legszebb törekvéseik csak kevesekben lelnek visszhangra, a többségről lehullanak, mint a falra hányt borsó. Az élet e téren megcáfolja a közmondást, miszerint: „jó bornak nem kell cégér”. Az irodalom nemes fajbora reménytelenül lemarad az olcsó tömegszórakozás, a könnyű homoki lőre versenyében. Sajnos az élet annyira megfekszi a gyomrot – mint a zsíros faggyús hús –, hogy nem csúszik utána csak a könnyebb ital.)

Sándor
Béla
2002. 1. 22.

HONORÁRIUSZ NAPI ESTÉK

Adalékok legújabb kori népszokásainkról

Mindenekelőtt köszönetet mondunk mindenkinek, aki áldozatos munkáját félretéve, drága szabadidejét feláldozva, messzemenően hozzásegítette a szerzőt, hogy a fenti tárgyban kellő tapasztalatra tehessen szert.

Egyúttal határozottan vitába kell szállnunk azzal a sajnálatos módon uralkodó szemlélettel, mely a nép alatt kizárólag a múlt századból itt maradt földművelő lakosságot érti. Mondván, hogy az ő szokásaik népszokások. Elismerjük, hogy azok voltak. A fejlődés újabb szakaszán azonban az emberek szokásai megváltoztak. Mégpedig a hazánkban élő embereket általában -- s meg kell mondanunk, hogy helyesen -- „népünknek” szokták mondani. Szokásaik tehát népszokások.

E szokások -- s ehhez sem férhet kétség -- a társadalom történetének szerves részét képezik. Ugyanakkor maguk is történelmileg változnak, megszűntetve megőrzik a régit, de minősíthetetlenül újba is átcsapnak.

A módszeres tudományos vizsgálatnak a történelem végtelen folyamatában határt kell szabnia. Elsősorban a jelentől kell elhatárolni a vizsgált jelenség időbeliségét. Ezt nem nehéz. A szerző által tárgyalt korszak már a történelemé. Történelem ugyanaz, ami elmúlt. Ez a korszak pedig elmúlt.

A jelenség vizsgálatát ugyanakkor helyileg is körül kell határolni. Mi sem könnyebb: budapesti. Ezen belül bármelyik munkahely, és a mellette lévő vendéglátó ipari üzem. A szerző kutatási módszerül azt választotta, hogy az általánost a sajátosban oldja fel. Reméljük, az olvasók és a tudományos közvélemény, megértéssel fogadják kutatásunk eredményét, melyet legáltalánosabb népszokásunk legeslegújabb kori történelmi fejlődésének felmérése terén nyertünk.

Legáltalánosabb, mélyen a hagyományokban gyökerező népszokásunk kétségtelenül az ivás. Ezt felnőtt és serdülő férfilakosságunk egy emberként, egyenjogúvá vált asszonyaink és lányaink közül pedig mind többen tanúsíthatják. Az ital (melyen a magyar nyelv sem vizet, sem teát, sem kávé, sem szörpöt nem ért) minden embert elkísér a bölcsőtől a koporsóig, a keresztelőtől, jobb helyeken most már névadó ünnepségektől a halotti torig. Közben pedig minden egyházi és állami ünnepet, névnapot és születésnapot, kortyolgatva tölti el dolgozó népünk, világnézeti különbség nélkül.

A fentiekből is látható, hogy kutatásaink nem terjedhettek ki ilyen szerteágazó területre. Vizsgálatunkat ezért leszűkítettük a régi Szent Honoráriusz napra, jelenleg fizetés napi társas ivászatra, melyet azonos munkahelyen dolgozó népek szoktak gyakorolni. Vizsgálatunk helye a 3582. számú italtolt volt, s a közelében fekvő Intézet.

A vizsgálat időpontja a személyek kultuszának korszaka. (Meg kell jegyeznünk, hogy nem véletlenül írtuk

többes számban, hanem éppen a helyes terminológia kialakítása érdekében. Az említett kultusz ugyanis schol nem a nagyvezér iránti mély alázaton, hanem mindenütt a helyi kis vezér (másképpen kiskirály) korlátlan hatalmán alapult..

Az Intézet, régi nevén ÁIR (Ásatag Iratok Raktára), új és teljes nevén ÁIKI (Ásatag Irattani Kutató Intézet) egy hatalmas épülettel, és viszonylag kevés munkatárssal rendelkezett. Mármost a feladatok és az épület méreteihez mérten kevéssel. A feladatok ugyanis mázsa, sőt tonnaszámra tornyosultak a hatalmas raktárakban. És évről évre nőttek, mert időnként hatalmas teherautók tolattak az udvarra, és izmos szállítómunkások szenes kosarakban cipelték be a raktárakba az ásatag iratokat. Volt olyan raktár, melybe beletaposták a papírokat. Az épület szó szerint görnyedezett a földadatok súlya alatt.

A feldolgozandó iratok rohamos gyarapodása kiszorította a dolgozókat a napfényes raktárakból, ennél fogva munkájuk egyre reménytelenebb, kilátástalanabb lett. Egyszerűen nem fértek hozzá az iratokhoz. Ha egy-egy ajtóról levették a vaspántot, a begyömösölt papír meglődült, és elsöpörte a behatolni szándékozókat. Az ásatag iratok szakképzett őrei ilyenkor megkísérelték, hogy főiskolai tanulmányaik szellemében iratcsipesszel szálszálanként rendezgessék a papírhalmat. Később felhagytak vele, és elismerték, hogy Mohai bácsinak, a fűtőnek a munkamódszere célravezetőbb. Ő ugyanis vasvillával visszahányta a papírhalmat a raktárba, s mielőtt visszatolta volna a vaspántokat, beköpött az ajtón. Gyengédebb lelkek ilyenkor összerendeztek, de nem mertek szólani, mert lenyűgözte őket az a magabiztos fölény, ahogy Mohai bácsi az iratokat kezelte, és azt hitték, ez is a munkamódszeréhez tartozik.

Az ásatag iratokat az előírások szerint száraz, napfényes termekben kellett tárolni, ezért a dolgozók a dohos, sötét odúba szorultak. Ennélfogva bizonyos mélabú és az áttekintő képesség hiánya jellemezte őket. Értekezleteken vitatták, vajon mi lehet Mohai bácsi eredményes munkamódszerének titka?

A vélemények megoszlottak: többen az új főiskolai képzést kárhoztatták, ezt az érvelést azonban nem fogadták el, mert a régi főiskolát végzetek is csak tanácstalanul toporogtak a raktárajtók előtt.

Mások szerint -- s ez volt a politikai szervek véleménye is -- a munkához való népi hozzáállásban rejlik a titok.

A gyakorlati-technikai érzékűek észrevették, hogy a vasvilla szaporább termelőeszköz, mint a csipesz.

A vitákban sok részletkérdést sikerült tisztázniuk, csak Mohai bácsi magabiztos, fölényes anyagkezelésének titka maradt homályban.

Végül egy bizottság szállt le a kazánházba, hogy magá-

tól Mohai bácsitól tudakolják meg a titkot.

A hír másodpercek alatt elterjedt az épület labirintusában: „csak egy liter kadarka kell”.

Az ÁIKIIB (Ásatag Iratokat Kutató Intézet Ifjúsági Intéző Bizottsága) elhatározta, hogy utána jár a dolognak. A legközelebbi fizetés napon feltűnés nélkül követték Mohai bácsit. Így vezettek a szálak az egyik szomszédos kis utcába. A rozoga (másképpen patinás) kapuboltozat alól zeneszagok és italdallamok kúsztak ki az utcára.

Az ivóban vágni lehetett a füstöt, s ez a belépőkben kora ifjúságuk gyermekirodalmának meghitt hangulatát idézte fel.

Milyen nagy volt azonban a meglepetésük, amikor egy éles kurjantás fellebbentette a füstfüggönyt. Mohai bácsi rikkantott rájuk egy népes asztaltársaság kellős közepéből.

Az asztalt az ÁIKISZCSB (Ásatag Irattani Kutató Intézet Szakszervezeti Csoportbizottsága) tagjai állták körül. Az ÁIKIIB-hez hasonló megfontolásból. Később megjelentek az ÁITTT (Ásatag Irattani Tudományos Továbbképző Tanácsának) tagjai, majd az ÁITK (Ásatag Irattani Tudományos Közlemények) szerkesztőbizottsága.

Az együttes ülészak eredménye elsősorban a vendéglő bevételeiben mutatkozott meg. Ugyanakkor az Intézet dolgozóinak kollektíváját is szorosabbra kovácsolta. Első ízben történt meg, hogy a felsorolt bizottságok teljes létszámban ültek együtt.

A magyarázat egyszerű: a kis létszám miatt mindenki tagja volt valamennyi bizottságnak, s ezért a többség mindig a másikra hivatkozva nem jelent meg az egyik tanácskozó ülésen.

A vitathatatlanul legnagyobb eredmény azonban az ÁIKIÖMCS (Ásatag Irattani Kutató Intézet Öntevékeny Művészeti Csoportja) megalakulása volt. A csoport megszervezése, melyet egyébként a felsőbb szervek régóta sürgették, mindeddig a tagság passzivitásába ütközött. Mohai bácsi szerényen megfogalmazott jelszavának a gyakorlatba való közös átültetése elsöpörte a magasrendű intézeti kollektíva kialakítása elé tornyosuló akadályokat. (Mohai bácsi jelszava egyébként a „csak egy liter” vonatkozásában volt szerény, mert már az első ülészak bebizonyította, hogy több liter kadarka kell.)

Szemléletesen beigazolódtott, hogy a kadarka valóban megoldja a megoldhatatlannak tűnő problémákat. Az öntevékeny művészcsoport még ott, helyben megtartotta első próbáját. Legnépszerűbb a kórus volt, de kitűnő magánszámok is előkerültek az eddig szunyadó repertoárból: akadt a jelenlévők között bűvész, operaénekes, záróra előtt asztalon-táncos, és végül, de nem utolsó sorban, több erőművész, akik görög-római cselgáncsból tartottak bemutatót a szomszéd asztalnál ülő okvetetlenkedő társasággal.

A bemutatott birkózás cselgáncsnak görög-római, de görög-rómainak cselgáncs volt. A hangulatos estét cir-kusszal fejezték be, melyet kinek-kinek a felesége rendezett odahaza.

Ettől fogva szertartássá vált, hogy az Intézet dolgozói minden fizetéskor bementek a „Jézus Szíve Kolhozba”. A harmadosztályú kis csehót tulajdonképpen 3582. számú italboltként anyakönyvezték a Vendéglátóipari Vállalatnál. Hangulatos nevét az Intézetben kapta, nem tudni kitől, de könnyen megállapítható, hogy mikor. Még az ötvenes évek elején történhetett a keresztelő, akkortájt, amikor az ország élete közmondásokra egyszerűsödött: „Kutyából nem lesz szalonna”, értsd: gazdag, sőt sok helyen középparasztból termelészövetkezeti tag. (Hogy mi lesz belőle? Szemináriumokon nem illett firtatni! Az élet mellékesen megoldotta a fogas elméleti kérdést, az említett kutya fedőnevű munkaerő típus „utolsó pár előre fuss” népi játékot játszva, átváltozott a társadalom vezetőosztályába, másképpen: felszívta a növekvő ipari munkaerő szükséglet.)

Hazánkban akkoriban új népelelmzési cikkek kezdtek tért hódítani: úgymint a veréb és a tűzok, mely jobb ma, mint holnap. Ennek eredményeképpen a lakosságot nem is fenyegette az egészségtelen elhízás veszélye, s az öntudatos dolgozók büszkén szorították összebb nadrágszíjukat. A bölcs vezér és szeretett atya pedig széles mosollyal és kiterjedt óvintézkedésekkel kormányozta népét. Nagy névelőd-jéhez, Mátyás királyhoz hasonlóan, a legkisebb panaszról is tudni akart. Ő maga álrühát nem igen öltött, tekintve, hogy álrühák csak kisebb méretben készültek, ezért kénytelen volt a panasz megtudakolás nemes feladatát egy egész szervezetre rábízni. Arról viszont messzemenően gondoskodott, hogy ha e szervek a panaszosokhoz fordulnak, ez utóbbiak ne maradjanak ruha nélkül.

E boldog korban sokat törődtek a dolgozók egészségével is. Széleskörű sajtókampányt indítottak a káros hatású rumfogyasztás ellen, majd mikor ez sem használt, tetemesen felemelték az árát az úgynévezett égetett szeszes italoknak. A kormányzat nemes kezdeményezése azonban a múlt csökevényeitől mélyen átítatódott társadalmi tudatban sajátos ellenállásba ütközött. Az elképzelés az volt, hogy a felemelt árú szeszekből kevesebbet fognak fogyasztani, s ezzel kevesebb lesz a részeg ember és még több a boldog család. (Ez utóbbi érdekében egyébként más intézkedéseket is tettek, pusztán emberbaráti szeretetből, ugyanis ha ez egy boldog nép, akkor hadd szaporodjon.) Közben azonban egy kis hiba is becsúszott. Az új nemzedék bővített újra termelésének feladata közben megfeledeztek például az iskolaépítésről. Szerencsére érvényében tündökölt az a mondás, miszerint, aki dolgozik, az hibát is követ el. A hiba körülbelül kétmillió forintos nagyságrendnél kezdődött, azon alul a szabotázs és kártevés kategóriájába sorolták. A milliárdon felüli ablakon kidobott tételekről szemérmesen hallgattak, hogy ne idegesítsék az emberket. Kevés kormányzatról mondható el, hogy ennyire tekintettel volt az emberekre.

A részegség elleni harc első szakasza sikertelennek bizonyult, mert csökkent ugyan a rum és pálinkafogyasztás, de megnövekedett a borivók tábora.

A kormányzat azonban szilárdan állt a helyén. Kivonta a forgalomból a kadarka, rizling, tokaji és más kozmopolita elnevezésű szőlőtermékeket, s helyettük a szalmából készült magyaros „itókát” mérték a csapszékekben. Ez a nemes rendelkezés nem hozta meg azonban a várt sikert, mert az ellenség keze betette a lábát valahol a végrehajtás során, s a falmelléki tájjellegű itóka is tartalmazott alkoholt, csak éppen nagyon rossz volt. A tömegekre gyakorolt hatása is, mert túlságosan is kifejlesztette a fogyasztók széles táborának kritikai érzékét. Itták, de szidták az „itókát”, mint a kukoricabokrot.

A nép hazafias teremítő szelleme azonban ekkor is töretlen maradt, nem tűrte, hogy a szalmalé a népi származású „itóka” nevet bitorolja, és átkeresztelték francia zsupplére.

Ezzel egyben jelezzük azt is, hogy akkoriban a dolgok átkeresztelése divat volt.

A kor szellemében jártak el tehát az Intézet dolgozói, mikor több liter zsupplé elfogyasztása közben, kizárólag az igazgató fizetését megközelítő számú italboltot átkeresztelték a már említett „Jézus Szíve Kolhoz”. A népi zenekar meg rázendített a hangulatos „Ágyú szól, a tüze patog” kezdetű békeharcos nótára.

Na, már most azt kellene kibogoznunk, miért lelték az Intézet jelenlévő dolgozói örömeiket ebben az elnevezésben. Nehéz feladatra vállalkozunk. A keresztszülőktől értelmes, elméletileg is elfogadható választ nem tudunk kicikarni.

Mondták: „mit tudom én”, „csak”, „mert olyan”, „hát mert így hívják”. Volt aki ellenkérdéssel felelt: „nem klassz?” Igényes kutató nem törődhetett bele ezekbe a felszínes magyarázatokba. Mélyebbre kellett ásni, hogy felderíthessük azokat a bonyolult változatokat, melyek eredője az italbolt elnevezése.

Kiindulópontként meg kellett állapítanunk, hogy az elnevezés általános sikert aratott, és meggyökeresedett. A közvetlen kérdezés módszere nem vezetett célhoz, ezért elméleti megfontolásokra kényszerültünk.

Maga az elnevezés: „Jézus Szíve Kolhoz”, önmagában véve kétségtelenül bizarr és meglepő. Egyszeri hallás esetén mosolyt csal az arcokra az egymást kizáró ellentétek párosítása, de elgondolkozásra nem okvetlenül készített. Jelen esetben azonban, mint szociológiai jelenség kétségtelenül figyelmet érdemel, hiszen meghonosodott egy társadalmi csoportban, mely egységesnek semmiféleképpen nem volt mondható. Korra, képzettségre, eredendő társadalmi hovatartozásra és fizetésre nézve jelentős különbségek választották el egymástól ezeket az embereket. Mondhatnánk, az ellentétek harca jellemezte őket. (Ehhez az uralkodó ideológiai áramlat is hozzájárult, hiszen az állandóan fokozódó osztályharcot a segédásatagírártáros saját körülményeire vonatkoztatva, kénytelen volt a fő-ásatagírártáros ellen értelmezni, és viszont.)

Az elnevezés meghonosodását tehát az ellentétek egységének kell értékelnünk. Csak kendőzetlen őszinteséggel

közelíthetünk a kérdéshez, másként nem érünk célt. Ezért az ÁIKI dolgozóinak akkori világnézeti álláspontjáról több nézőpontból kedvezőtlen képet kell festenünk, de kénytelenek vagyunk megtenni, ha a való életet lakkozni nem akarjuk.

Az elnevezés kétségtelenül reakciós színezetű, de csak a nem reakciósok számára. A reakciónak ugyanis ebben az időben többek között erősen klerikális színezete is volt. A Jézus Szíve és a kollektív mezőgazdasági üzem párosítása egy cseh elnevezésében a jámbor lelkeket kétségtelenül, szent borzadállyal tölthette el. A haladás hívei ellenkező előjelű, de hasonló megfontolásból tarthatták volna elfogadhatatlannak e párosítást. Mindkét tábor ellenérzésének alapja viszont vitathatatlanul abból fakadt volna, hogy a vendéglőt méltatlannak érezték ilyen komoly név viselésére.

Az Intézet dolgozói e tekintetben egységesek lévén, csak a legnagyobb megbecsüléssel adóztak az említett helyiségnek. Ezért nem fukarkodtak a nevével sem. Kompromisszumot pedig oly módon kötöttek, hogy a haladás hívei ragaszkodtak a Jézus Szíve, a maradiak pedig a Kolhoz elnevezéshez. Ezzel mindkét fél a lelkiismeret furdalását óhajtotta enyhíteni. Emellett, tekintve, hogy a cseh árnyoldalait illetően azért nem voltak kétségeik, az elnevezéssel mintegy a másik nézet eszményeit óhajtották gúny tárgyává tenni. (Felvetődik még a kérdés, vajon miért nem Jézus Szíve Termelőszövetkezeti Csoport lett a hangulatos, kis, félig talponálló neve? Magyarázatot megint csak a korszak történelmében találhatunk. Agrártörténeteszeink kutatásai jóvoltából tudjuk, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakításának akkori módszerei eleve lehetetlenné tették, hogy intézetünk dolgozói egy TSzCs-ben jól érezzék magukat.)

A történelmi körülmények és a helyszín felvázolása után térjünk át a Honoráriusz napi esték tartalmi elemzésére.

Mélységesen téved, aki azt hiszi, hogy ezek öncélú iváztatok voltak. (A l'art pour l'art elefántcsont tornyának sematikus hasonlatát már csak azért sem húzhatjuk rá e gyülekezetre, mert a helyiség nagyon messze esett egy elefántcsont toronytól.)

A Honoráriusz napi esték jelentőségét a lelkek megnyugvása jellemezte, s ehhez az ital csak szertartási kel-lékként szükségeltetett. Enyh-hely volt, ahol a panasz meghallgatást, a hiba feloldozást nyert. A gyónásnak és áldozásnak egy sajátos változatával állunk szemben, ahol a megtévedt lélek kitárulkozhatott, s ezzel megszabadult kínzó lelkiismeret furdalásától. S mindezt kollektívan! (Amint látjuk a vendéglő mély értelmű elnevezésének elemzése újabb szempontokkal gazdagodik.)

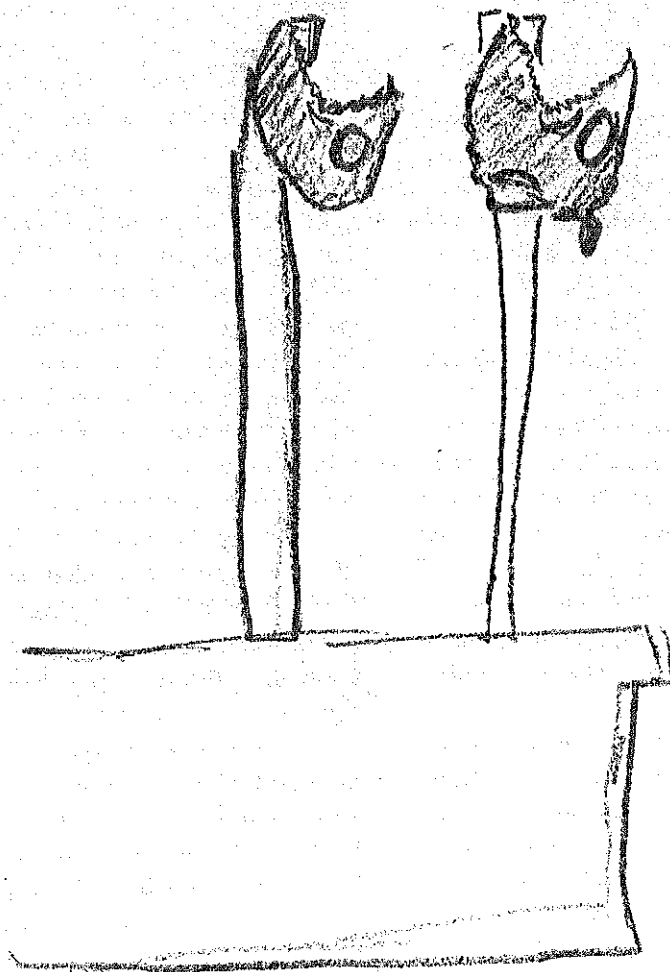
Az addig társtalan, lelki száműzetésben élő házasságtörők, például tetteikre nem csak megértést, hanem további biztatást is kaptak. „Mer aszongya, az vesse az első követ, aki...” És soha senki nem vetette, hanem a „na erre koccintunk is” a sors igazságszolgáltatását képviselte.

Kedvező hatást gyakoroltak ezek az esték a haragosokra is. Addig ugyanis soha nem szemtől szembe, hanem mindig a főellenőrnek vagy a legfőbbigazgatónak mondták el egymásról a véleményüket. Azok pedig nem ismerhették oly alaposan a haragost, mindig bővebb magyarázatot kértek, s így tág tér kínálkozott az ellenfél hibáinak ki-elemzésére. A legfőbbigazgató esetleges rosszalló szemöldökrándítása meg egyenesen szárnyakat adott a haragvó léleknek. Nem így a Honoráriusz napi esteiken. A jelenlévő haragos mindig szelídebb, mint a távollévő, nem lehet annyira haragudni rá. Legfőbbigazgatói szemöldök biztatás sem volt, csupán a kórus mondta ki ítéletét: „Meraszongya... szeressük egymást gyerekek...”

De megértést találtak ott olyanok is, akik fontos és közhasznú kutatásokat folytatnak, melynek eredményeiről bárkinek önzetlenül beszámolnak, azonban, mivel

megelőzik korukat, az értetlen közönség közönyébe ütköznek. Így vergődött mindeddig Süle Ottó másodásatag-irattáros is, aki zsenge ifjúkorától az illemhely irodalomgyűjtésének és rendszerezésének szentelte életét. Sület a Honoráriusz napi esték a hallgatóság gyönyörűségével és élete legnagyobb feladatával ajándékozták meg. A Jézus Szíve Kolhoz mellékhelyiségében ugyanis öles betűkkel rőtta fel valaki: „Zum trutz beatnik fly”. Süle, aki pedig külföldi (főleg népidemokratikus) szakemberekkel is kapcsolatban állt, s összehasonlító kutatásai céljából olyan kitűnő adatokkal is rendelkezett, mint a prágai Svejnkocsmá illemhelyén a Laterna magica új filmprodukcióna utaló „Latrina magica”, Süle, e kiváló tudós, Honoráriusz-napi esteiken hosszasan tűnődött e rejtélyes felirat értelmén. A tudósnak pedig a feladat az életető eleme.

Kalfeje az ablakban

KOVALCSIK JÓZSEF

Kovalcsik Józseffel 2002 tavaszán többször is leültünk beszélgetni szőlligeti házában, s azt kerestük, milyen élethelyzetek, emberekkel, művekkel való találkozások hozhatók összefüggésbe *A kultúra csarnokai* című mű megírásával. A magánóra rögzített anyag megszerkesztett változata olvasható a kövekezőkben. (M. A.)

Most volt a hetvenedik születésnapom, és a volt kollegáim nagyon kedvesen emlékeztek meg rólam, jól esett, hogy hangsúlyozták *A kultúra csarnokai* hasznosságát. A hatásosságáról én nem vagyok meggyőződve, és mint minden szerző, ha egy könyvet befejezett, mindjárt el is távolodik tőle, én meg több mint tíz év alatt még jobban eltávolodtam. Ezért most magamról úgy nyilatkozni, mintha egyáltalán érdekes lennék bárkinek, ez furcsa, de szívesen megpróbálom.

Gondolkodom azon, hogy mi az, amit még írás közben is felfedeztem, és – bármilyen furcsán hangzik is – az a meglehetősen széles körű műveltségem. Hangsúlyoznom kell, hogy ebben a vonatkozásban egyáltalán nem vagyok beképzelt. De amikor írtam ezt a könyvet, és ez is az eszembe jutott, meg az is az eszembe jutott, akkor döbentem rá, hogy mi mindent olvastam, láttam, beszéltem.

Ennek a gyökereiről szólva magától értetődően fogalmam sincs, hogy a gének, a családi atmoszféra, a körülmények valójában hogyan formáltak, gondolom, úgy, mint mindenkit. Ha visszagondolok, hogyan támadt bennem valami olyan érdeklődés, ami a kortársaimétól kifejezetten elütött, az az Édesapámnak volt köszönhető. Ő vasipari munkás volt, lakatos, de tanult, művelődő, érdeklődő, jó szándékú, okos ember, akiről semmiféle zord apai emlékem nincs. Mert például egyszer egy haverommal tujáztunk, azaz lógtunk a villamos hátsó ütközőjén. Ez nem volt rendkívüli a pesti gyerekek között. Mit tudom én, honnan hova mentünk, mindenesetre egy bácsi leszedett minket a villamosról, kézen fogott bennünket, és bekísért a Vadász utcai rendőrsre. Ott kellett várunk, amíg értünk nem jöttek. Apám vitt ki bennünket. De nem az volt, hogy miért utaztál így, te, ronda kölyök, máskor ilyen elő ne forduljon, hanem azt mondta, írjam le ezt az egészet. Ez lett – hogy úgy mondjam – életem első írása. Leírtam, hogy mi a Marosi Palkóval nem így gondoltuk, hanem úgy gondoltuk, meg egyáltalán, tényleg, többé nem tujázunk. Leírtam, és ezzel el volt intézve az én büntetésem.

Apámnak köszönhettem azt is, hogy nagyon korán lelkes olvasó lettem. Ahogy elkezdtem olvasni az elemi iskolában, Apám a kezembe nyomott egy újságot, és abból kellett felolvasnom neki. Az újságban olyan betűk voltak, amiket én nem tanultam az iskolában. Mert a „g” egy kicsit cifrázva volt, az „A” betű az újságban teljesen más volt, mint az iskolai tankönyvben. Valójában meg kellett tanulnom az Apám kedvéért, a felolvasások miatt,

az újság nyomtatott betűit. Egy idő után, óhatatlanul, az olvasottakból is bekerült valami a tudatomba. Tehát, hogy a világ érdekes, hogy ez is van, meg az is van. Természetesen nem mindent tudtam nyomon követni, de mindenesetre, viszonylag korán, kizárólag az Apám kedvéért és az Ő számára, újságolvasó lettem.

Amikor cowboy-könyveket olvastam, sőt a téri sráccokkal „kovbojosat” játszottunk, meg cowboy-filmeket néztünk, na, egye fene, légióst is, és az elemi iskolai olvasmányok, tanulmányok kevésbé érdekelték, mint a kis sárga ponyvaregények, amiket a nővérem olvasott, s amiket az utcában egy könyvárus öreg néninél, a bódéjában lehetett vásárolni, Apám ehhez is hozzászólt. A könyveket egyébként azokból a kis aprópénzekből vettem, amit nekem a néni a csarnokban adtak, mert segítettem nekik vinni a kosarat. Abból meg tudtam vásárolni a ponyvaregényeket, és volt még egy lehetőség: két elolvasott húszkrajcáros regényért tudtam cserélni egyet.

Ezekben olyasmik voltak, hogy Texasi Jack belép az ivóba, ahol vágni lehet a füstöt, aztán dörögnek a coltok, és így tovább. Apám látva, hogy én mit olvasok, annyit mondott csak, hogy egy lövésre hat halott. És én megéreztem ennek az iróniáját. Azért ennél többet is tett, mert egyszer karácsonyra megkaptam tőle *A bermudai kalózok* című könyvet. Ez egy olasz bestseller volt, szép színes keménykötésben. Filmet is csináltak belőle az olaszok. Ez a harmincas évek vége, negyvenes évek eleje. Szóval rávettem magam *A bermudai kalózokra*. Végre egy jó hosszú könyv! Nem a Texasi Jack, hanem a Fregatt, a Sziklafejű, meg a Kalózkapitány. Ilyen szigetről olyan szigetre, ilyen kikötőből olyan kikötőbe utaztak, közben mindenféle tengeri csatákat vívtak, ez nekem nagyon érdekes volt. És rájöttem, hogy én sem a sir William nem lehetek, sem a mit tudom én milyen Marqui, akik egyébként féltestvérek voltak, de az egyik francia, a másik angol kalóz lett. Rájöttem, hogy én csakis a Sziklafejű lehetek. Aki viszont természetesen még a Marquinál is erősebb és ügyesebb volt.

Valahogy így kezdődött. Aztán rábukkantam egy könyvre, aminek se az eleje, se a vége nem volt meg. A Cinka Pannáról szólt, Rákóczi-kori történet. Nagy szeretettel olvastam ezt a se eleje, se vége példányt, mert ami megvolt belőle, az nagyon érdekelt. Aztán persze jött az *Egri csillagok*, és így tovább.

Azt hiszem, hogy Apámnak ez a – nem mondom, hogy pedagógiai – módszere, ami a természetéből adódott, engem elindított egy irányba, noha Szüleimnek semmiféle olyan szándéka nem volt, hogy énbelőlem értelmiségi legylen. Amikor felmerült, hogy én gimnáziumba menjek, a nővérem harcolta ki, hogy valóban mehessek. Igaz, hogy csak szegénységi bizonyítvánnyal tudtak beíratni. Azt azért kaptunk, szegénységi bizonyítványt. A szüleim

nem ebben gondolkodtak, hanem hogy legyen egy jó szakmám. Azt, hogy én ne az „egy lövésre hat halottat” olvasam, hanem valami jobbat, az Apám nem azért akarta, hogy az ő fiából majd értelmiségi legyen. Hanem körülbelül azt akarta, hogy annyi esze azért legyen, mint neki.

A gyerekkoromnak az a része, amire én alig emlékszem, a nővérem természetesen jobban, az a Parlamenthez közel, a Személynök utcához kötődött, ahol Apám akkor házmeister volt. Az az utca az, ahol a 2-es villamos jár.

Mindennek hosszú története van. Apám tulajdonképpen gyárban dolgozott, de politikai feketelistára került, ezután gyárban nem tudott elhelyezkedni, s egy valami módon vele rokonszenvező ügyvéd révén házfelügyelő lett. Ez, számomra nem egészen világos okok miatt, valahogy megszűnt. Innen kezdve nekem is vannak homályos emlékeim. Először a Vizafogóra költöztünk, az Árpád-híd pesti hídfőjéhez. Angyalföld, Duna-part, eléggé szegényes vidék, de én nagyon élveztem, mert talicskában toltak. Innen, a Vizafogóról mentük el a nővéremmel együtt Pécsre, amíg Szüleim állást kerestek.

A pécsi nagynénémnél, Apám anyja nővérenek a lányánál voltunk, aki Lőcséről érkezett Pécsre. Együtt nőtünk az ottani unokatestvéreimmel. A nővéremmel egy évig voltunk Pécsen, nagyon szerettünk ott lenni. Mire hazajöttünk, már megint volt munkája.

A Wekerle Sándor utcában, a Nemzeti Bank környékén, a Bazilika mögötti utcában lettek segéd házfelügyelők. Ehhez a segéd házfelügyelőséghez tulajdonképpen csak egy szobát adtak, ágyunk nem is volt, csak matracok, de azért volt nagyon fontos, mert nem volt lakbér. És egyúttal Apám, aki gyárban nem tudott elhelyezkedni, kisiparosnál dolgozhatott. Ő egy nagyon ügyes lakatos volt, aki a lőcsei inaskodás után Eperjesen szabadult, de már az első világháború előtt itt volt Budapesten, s itt iratkozott be munka mellett, aztán később a katonaság alatt valamilyen technikusképzőbe.

A gyerekkorom helyszíne ekkor egy XIX. század végi budapesti bérháznak a hátsó udvara volt. Apám szerkesztett nekem valahogy egy kétkerekű biciklit, ott tanultam meg rajta hajtani abban az eléggé nagy udvarban. Később már a térre is kimerészkedtem ezzel a biciklivel. Ha télen leesett a hó, toltuk a havat, raktuk a kupacot a ház előtt. Akkoriban a rendőrség az utcai hótakarítást szigorúan ellenőrizte. Egy órán belül le kellett takarítani a járdáról. A helyhez járult egy gyerektársaság is, nagyjából olyanfajta gyerekekből, amilyen én is voltam. A Szent István téri elemi iskolába járva aztán ez a kör bővült egy kicsit gazdagabb belvárosi, mondjuk úgy, keresztény középosztálybeli gyerekekkel, terézvárosi, erzsébetvárosi kiskereskedő, kisiparos zsidó gyerekekkel. Persze csak utólag mondom ezt így, mert akkor X. Y. voltak. Egy osztály, amelyik osztályban jól megvoltunk. Ez az elemi fiúiskola volt, és én jól tanultam, mindamelllett, hogy úgy mondjam az iskolán kívüli művelődésem ponyva, kalandregény olvasásból és moziból állt.

Hús vagy negyven fillérért már be lehetett ülni a kis mozik első sorába. Akkor volt a lukas húszfilléres. A Hold utcai csarnokból a néniknek segítettem hazavinni a csomagot, kaptam húsz fillért. Nekem volt egy spárka a nyakamban, és arra fűztem fel a húsz filléreseket. Úgy hozzá szoktam az első sorban ülni, hogy később is nehezen álltam meg, hogy ne fölfelé nézzek, és úgy bámuljam az átláthatatlanul nagy vásznat. De hát akkor ehhez csak annyi kellett, hogy levegyek a nyakamból egy húsz fillérest. Tehát moziba rengeteget jártam. Az igényesebb filmeket, mint Bob herceg, meg hasonlókat, már a családdal szoktuk nézni, az egész család ment el a vasárnap koradélutáni előadásra. Anyám vitte a rágczálnivalót, kis üvegecskében a tejeskávét, hogy ha megszomjazunk film közben, ihassunk. Ez a tejeskávé elkísért minket a kirándulásainkra is, amik többnyire a Sas-hegyre vezettek. Az meg azért volt, mert Anyám a Sas-hegy túoldalán volt kislány. És volt egy kis nővértünk, aki 1919-ben vérhasban meghalt, s hozzá viszonylag gyakran kijártunk a Farkasréti temetőbe, és ez a két dolog valahogy össze volt kombinálva.

Én tehát jó tanuló voltam, és még külön németre is jártam. És ennek a minimális tudásnak a birtokában a háziúr cselédlányait, kettő is volt, már én tanítottam németre. Nem is csak a háziúr cselédszobájában, hanem náluk is. Ezek a lányok a Király utca táján laktak, időnként oda is mentem, feladtam nekik a leckéket, ezért valami kis pénzt kaptam. Úgy látszik, ezek a lányok akartak egy-két szót tanulni, és úgy látszik, hogy egy-két szót én is meg tudtam nekik tanítani. Noha igazán jó németes soha nem voltam. Legfeljebb tudtam gót betűkkel írni, amit akkor kellett.

Tehát ennyi volt: egy jó elemi iskolai bizonyítvány, meg a német különóra, mint iskolán belüli különóra. Mert nem fizetett pedagógushoz jártam, hanem az iskolában tanultam.

Na, most a nővérem, aki nálam kilenc évvel idősebb, az idő tájt már végzett varrónő volt, és ő már érezte annak a hiányát, hogy ő csak polgárba járt. Ez a polgári a mai fogalmak szerint az általános iskola felső négy osztályának tekinthető. Négy elemi után valaki vagy még két évet járt clemibe, vagy a négyosztályos polgárba ment. A gimnázium már elit iskola volt. A nővérem tehát polgárba járt, és utána lett belőle varró tanuló, majd varrónő. Amikor felvetődött, hogy velem mi legyen, a szüleim úgy gondolták, hogy vagy menjek polgárba, de minnek, járjak inkább tovább ötödik, hatodik elemibe, és utána keressünk egy jó mestert, akinél inas lehetek, és egy jó szakmát tanulhatok. A családi állásponttal szemben a nővérem harcolt azért, hogy gimnáziumba mehessenek. És mivel kaphattam szegénységi bizonyítványt, ezt igénybe vettük, s így tandíjmentesen tanulhattam. Most így utólag belegondolva a dologba, valami halovány szociális érzékenysége, törckvése vagy gesztusa a Horthy-rendszer idején is volt az államnak. Az, hogy én egy jó tanuló, de szegény

gyerek vagyok, ez a felvételnél nem jelentett problémát.

Mire a Berzsényi Dániel Gimnáziumba mentem – ez a régi Markó volt –, már végigolvastam egy Petőfi-kötetet, nagyjából végigolvastam a Toldit, másra nem nagyon emlékszem, de erre igen. A Petőfi-kötet még illusztrálva is volt, a képek is tetszettek, meg a versek is. Feltehetően csak részben értettem, de tény az, hogy olvastam. Ennek ellenére az elemi iskolai jó osztályzataim a gimnáziumban nem folytatódtak, a legjobb esetben a közepes tanulók szintjéig jutottam csak el.

A latin nehezen ment, tanulgattam, tanulgattam. Közvetlenül az elemi után a matematika nem, de később a matematika is. A Berzsényi Dániel gimnázium hagyományosan jó gimnázium volt. Mint később kiderült, a magyar irodalomnak olyan jelesei, mint Vas István, meg Hegedűs Géza is oda jártak. Volt ott egy nagyszerű magyar tanár, Vajthó László, és abba a szerencsés helyzetbe kerültem, hogy később engem is tanított. Nagy szerencsém volt ez, mert akkor kerültem először, hogy úgy mondjam az „egykönyvű” emberekkel kapcsolatba. Vajthó Laci bácsi volt az első „egykönyvű” ember. Füst Milán a második. Vajthó Laci bácsival három éven keresztül az *ember tragédiáját* olvastuk, ízelegettük, ecsetelgettük. Laci bácsi azt mondta: „gyerekek, van itt egy tankönyv, azt olvassátok el, akit meg nem érdekel, amiről beszélünk, menjen le focizni.” Ő megtehette ezt, úgy néztek rá, mint egy csodabogárra. A tekintélye miatt a tantestület nem szoríthatta másra. Vajthó Laci bácsi mellett óriási lehetőség volt elmélyedni valamiben. Később, már az egyetememen, Füst Milánt hallgattam, akinek valamilyen rejtélyes ok miatt engedélyeztek szombat délután két órát, amikor is Füst Milán meg két éven keresztül a *Hamletről* beszélt.

Az ő példájuk miatt gondoltam, hogy ajánlom később kollegáknak, hogy egy könyvvel foglalkozva, elmélyüljenek valamiben. Ehhez egy kicsit előreugrom az időben. Én már ott voltam a Népművelési Intézetben, amikor a minisztérium kisütötte, hogy a népművelő képzésbe be kell vezetni a szociológiát is. Akkortájt jöttek a vidéki főiskolákról, egyetemekről hozzánk, a kutatási osztályra konzultálni, hogy hogyan legyen összeállítva a tanulmányi terv. Jött Debrecenből is egy kolléga, aki hozott magával egy öt oldalas jegyzéket, felsorolva rajta a szociológia módszertana, terepkutatás, gyakorlati ez-az, ilyen olvasat, olyan olvasat. Az volt a benyomásom, hogy itt valami nem fog menni. Eszembe jutott Vajthó Laci bácsi meg Füst Milán, és azt javasoltam a kollégának, hogy talán tegye félre ezt a tantervet, úgy, ahogy van, és akár a *Puszták népét*, akár *A Tardi helyzetet*, vagy valamilyen, a 30-as évekbeli, a Magyarország felfedezése sorozatban megjelent komolyabb szociográfiai művet olvassanak el, elemezzék, és esetleg abból okulva próbálják megnézni azt, hogy mi van ma. Fel volt háborodva a debreceni kolléga, hogy ő nem teheti meg, hogy egy könyvet több órán át elcemezzen. Az nem fér bele a diákok tanulmányi idejébe. Hát nem sikerült. De nekem szerencsére – tényleg

szerencsére –, volt két „egykönyvű” tanárom. És ez meghatározó volt.

Persze az „egykönyvűekre” én már azért fel voltam készülve. Tíhát itt még egy szálát szeretnék hozzátenni, ez a szál az volt, hogy én 1944-ben már komoly olvasó voltam. És 1945-ben ez a komoly olvasottság növekedett. Hallottam, hogy Lenin elvtárs azt mondta, hogy tanulni, tanulni, tanulni, hát ezt nem egészen úgy értettem, hogy másodfokú egyenlet, de úgy igen, hogy legalább is sokat olvasok. És hát ez volt az a mozzanat, amire azt mondtam, hogy én ezekre az „egykönyvűekre” felkészültem. Mert hát tán úgy tudnám mondani, hogy volt miért részt vennem az ő prófétikus, lánglelkű óráikon.

Én 1945 után, érdekes módon nem az ifjúsági szervezetekben kezdtem érdeklődni, hanem a Magyar Kommunista Párt 5/10-es körzetében, amihez közel laktunk, s ahol szombat esténként bál volt. És én először ezekre a bálókra mentem el, noha még nem is igazán tudtam táncolni, meg csak épp hogy kezdtem érdeklődni a lányok iránt. De valahogy ezekre a bálókra szívesen elmentem, és a továbbiakban magától értetődően ott volt helyem, ami annál is érdekesebb, mert Anyám a Szociáldemokrata Pártba ment, a nővérem meg én a Kommunista Pártba. Na most ebben az 5/10-es körzetben működött egy amatőr színjátszó csoport, és ez az amatőr színjátszó csoport a szombat esti bálók előtt szokott műsort adni. És hát ennek a csoportnak a működése, tevékenysége hallatlanul felkeltette az érdeklődésemet. Az ott lévő fiúk egy kicsit nálam öregebbek voltak, a lányok talán egy picit öregebbek, talán egykorúak, és én ott a környékükön valahogy szívesen tébláboltam, később a függőnyt húztam, még később valahogy bekerültem, és apróbb, mondjuk úgy, statiszta szerepeket játszottam. Ennek a színjátszó csoportnak a tagjai közül a későbbiekben tudtommal a színházi életbe csak hárman jutottak el. Az egyik Fehér Miklós díszlettervező, aki akkor is a díszleteket tervezte, amellet akkor még költő is volt, így tehát az ő szaváló kórusait mondtuk, az ő díszletei előtt. Akkor még csak egy egyszerű színjátszó volt a sok között Bartha András, aki a későbbiekben irodalomtörténész, színikritikus lett. A harmadik, aki csak a legvégén kapcsolódott oda, mert a művészeti csoportvezető Déri Dezsőnek – aki egyébként textil kiskereskedő volt – volt az ismerőse, a későbbi neves színész, Váradi Hédi volt.

Kétségtelen tény, hogy ebben a színjátszó csoportban a műsor igényes volt. Faludi György Villon balladáit, de főleg Ady Endre, József Attila verseit adtuk elő. És még humoros műsorokat, Molière-t is. Később a többiek külkereskedők, mérnökök, tanárok lettek, de akkor ez a csoport együtt művelődött, és terjesztette a kultúrát. Egyetlen egy hamisításra emlékszem csak, egy Ady verset másítottunk meg a csoportvezetőnk utasítására. Ady azt írja *A márciusi naphoz* című versében, hogy „Gögös gazdag grófra, s gazdagult zsidóra haragszunk, s vagyunk egyazon haraggal”, akkor ezt mi így mondtuk, hogy „Gögös gazdag

grófra, s gazdagult báróra”, mert Auswitz után az ember itt nem zsidózott, legalábbis a mi körünkben. Más hamisításról nem tudok.

Később ez a csoport átkerült a MADISZ V. kerületi szervezetének egy furcsa leányágához, a MADISZ Tornaegylethez. A MADISZ maga a Szent István krt. 2-ben volt, a MADISZ Tornaegylet az akkor Berlinnek nevezett téren, egy romos ház ötödik emeletén. Ennek a MADISZ Tornaegyletnek a vezetője egy olyan fiatal fiú volt, akinek illegális mozgalmi tapasztalatai voltak a kerületi üzemből, de akit akkor az V. kerületi pártban trockistának minősítettek. Emiatt állandó hadakozás folyt a MADISZ Tornaegylet és a MADISZ között. Mi a MADISZ Tornaegyletben voltunk, de amikor ezt mégis felszámolták, átmentünk a Szent István körüti nagy MADISZ-ba. Maga a csoport működött tovább, és felvette a Karinthly színjátszó csoport nevet. Ebben a színjátszó csoportban akkor nagyon jó barátom, Kertész Ákos is velem együtt részt vett. Én itt verseket, szituációkat ismertem meg, kialakult bennem a művészet, a színház iránti érdeklődés. Szóval nagyon sokat kaptam ettől a csoporttól. Többek közt azt, hogy eljártunk az Operaház, meg a Nemzeti Színház kakashölgyére, a harmadik emeletre, az még a diákoknak is megfizethető volt. Igaz, hogy nem láttuk a teljes színpadot, de a hang azért felhallatszott. Szóval jártunk színházba, mert művelődni akartunk. Tehát ez az amatőr színjátszó csoport és a benne folyó tevékenység nagyon fontos mozzanat volt a fejlődésemben.

Ez a középiskola időszakára esett, mondjuk negyedik gimnáziumig. Harmadik gimnazista voltam az ostrom alatt. A gimnáziummal párhuzamos volt ez a fajta mozgalmi tevékenység, később diaktitkár is voltam a kerületben. Ez mind arra ösztönzött, hogy a kultúrát el kell sajátítani. De ezt valahogy nem külső kényszernek éreztem én, és a továbbiakban már az érdeklődés magával hozta a tovább olvasást. Ha már olvastam a *Vörös és feketét*, akkor kíváncsi lettem, ugyan mit írt még ez a Stendhal. Így valahogy. Mígnem aztán kiderült, ezt már a Gyergyai bácsi jóvoltából tudtam, aki professzorom volt az egyetememen, hogy „ez a Stendhal, kérem szépen, olyan ember volt, hogy amikor Oroszországból jött vissza, Napóleon vert seregében, naponta megborotválkozott”.

Leérettségiztem, és akkorra én már, egészen pontosan a Rajk-pernél meghasonlítottam. Valami módon már a Rajk-per előtt is, de a Rajk-per idejére lett számomra nyilvánvaló. Lehet, hogy a Czeizel Pista, a gaz trockista volt, aki befolyásolt már a MADISZ TTE-ben. Biztosan egy kicsit befolyásolhatott a sógorom is, a nővérem férje, aki egy baloldali fiatalember volt a háború alatt, aztán katona lett, aztán hazavergődött, aztán gyárban dolgozott, és valahogy nagyon hamar kezdte nekem mondani, hogy ez nem tetszik neki, az nem tetszik neki. Ami azért volt nekem nagyon furcsa, mert őtől tanultam olyan mozgalmi énekeket 1945 előtt, amelyekről tudtam, hogy a barátainknak is csak halkan szabad továbbénekelnem. A cser-

készeknél azt tanultuk, hogy „János bácsi a csatában, el-esett egy fűszálban”, és kiderült, hogy ez a John Brown nagyon szép amerikai éneke, amit viszont a magyar szociáldemokrata mozgalomban „Előkeltek nem vagyunk, és pénzünk sincs elég” szöveggel énekeltek. Aztán itt volt a Marseilles-nek, a Csizmadia Sándor által írt munkás-Marseilles szövege: „Nem lesz a tőke úr mirajtunk”. Elég furcsa volt tudomásul venni, hogy ez Franciaország nemzeti himnusza. A sógoromnak végül is itt nem tetszett, fogta magát és disszidált, kint is maradt, és végül elkerült Venezuelába. Tehát alighanem ott csengtek a fülemben az ő szövegei is. Emlékszem, hogy a barátaimmal már a Rajk-per megelőzően mindenféle furcsa neveket emlegettünk, hogy pl. Buharin. Volt egy szociáldemokrata kulturális ifjúsági szervezet, az Ady Endre kör. Ez 1946-ban vagy '47-ben egy egyhónapos nyári tábort szervezett, amelyre néhány osztálytársammal együtt elmentünk. Fizetni nem kellett, mert valahonnan szereztek rá pénzt. Kismaros fölött, a domboldalban mindenféle akkor lakatlan, romos házat találtunk, ott rendezkedtünk be. Ennek a tábornak a szellemi vezetője Faludy György volt, aki egy hónapig szívesen adott ott elő csapongó művelődéstörténeti témákat esténként, nappal pedig játszottunk, úsztunk, lementünk a Dunára vagy a Morgó patakhoz. Faludy a Morgó patakban borotválta magát, egy fiatal, szőke társának a segítségével. A lábát is borotválta, ami nekünk furcsa volt. Ebben a szociáldemokrata ifjúsági táborban én egy csodabogár voltam azzal, hogy „a Jóska az egy kommunista”. És gyözködtek arról, hogy az miért nem jó. Én meg föl se fogtam az egészet, de azért csak megmaradt bennem. A helyzetből arra következtetek, hogy az Ady Endre kör nem a Marosán-féle egyesülő, hanem egy olyan szociáldemokrata kör volt, amelyik kritikusan nézte a másik pártot. De hát végső soron művelődésről jócskán volt szó. Faludyból ömlött a művészettörténet. Az egész időszakhoz hozzátartozik az, hogy én magam ugyan nem voltam kollégista, de nagyon örültem annak, hogy vannak NÉKOSZ kollégiumok. És pl. a gyöngyösi mozgalmi munkában én támogattam. A diákszövetségtől vagy valakitől kaptam annyi pénzt, amennyivel Gyöngyösre utazhattam, és szombatonként ott voltam velük, vasárnap este jöttem vissza, és nagyon-nagyon jól éreztem magam közöttük. Én komolyan vettem azt, hogy meg kell törni az uralkodó osztály kulturális monopóliumát, ezért tanulok én is, és ezért tanulnak a gyöngyösi népi kollégista parasztyerekek is. És hát voltam én még kiscserkész is 1945 előtt, és onnan azért, az odahaza hallott slágerek, magyar nóták mellé beszüremkedett a népdal is. A cserkésznóta repertoár csinált katonadalain, meg néhány zsidóellenessé átírt nótáján kívül hibátlan népdalok is ragadtak ránk, ezek továbbéltek a MADISZ-ban is. Itt aztán megismertünk korabeli munkásmozgalmi indulókat is, még nem a szovjetet, és népdalokat is. Ezt nyilván elősegítette a Vándor kórus is, tehát tulajdonképpen a munkásmozgalomnak nem a teljesen szociáldemokrata vonu-

latába, hanem a kommunistákkal érintkező részébe jobban beépült a népi kultúra. A NÉKOSZ-ban pedig döntően népdalt énekeltek, de azt viszont rengeteget. Ezt én ittam magamba.

Tehát, amikor a Rajk-per lezajlott, az első perctől fogva – én és barátaim – tudtuk, hogy ez egy csinált dolog. Akkor még nem tudtuk, de valamit gyanítottunk, hallottunk, sejtettünk arról, hogy a Szovjetunióban is voltak ilyen perek. A korai sztálini személyi kultusz a mi demokratikus ízlésünkkel ellentétes volt, még Sztálin elvtársat szeretttük, de Sztálin generalisszimusszal nem tudtunk mit kezdeni. A Rajk-pernél tehát én már leszakadtam az abszolút hithűek közül. Ennek egyértelműen nagy szerepe volt a további szellemi érdeklődésemben, világlátásomban. De szerepe volt abban is, hogy nem akartam egyetemre menni. Én, mint munkáskáder a gimnázium hetedik vagy nyolcadik osztályában már kaptam egy szerény kis ösztöndíjat is. De akkor talán már az iskoláknak is kellett továbbtanulási tippet adni, szóval, mindenesetre tény, hogy énnekem nem volt szándékomban egyetemre menni. Ahhoz, hogy én olvasni tudjak, ahhoz nekem nem kellett az iskolák. A sógorom – ez már az újabb sógorom – az Ikarusz gyárban volt lemezlakatos, elég kézenfekvő volt, hogy az Ikaruszba menjek dolgozni. De közben jöttek az egyetemről agitálni, először azt mondtam, hogy nem, akkor egy újabb csoport jött, és mint a TSZ-szervezésnél, addig agitálták a parasztot, amíg be nem lép a TSZ-be, hát így győzködtek engem is. Az igazság az, hogy én ambivalens voltam ebben a dologban, mert tulajdonképpen az egyetemre már középiskolásként bejártam. Először is bejártam a Széchenyi-könyvtárba, ahol régi újságokat olvastunk. Akkor még a középiskolás diák is olvashatott a Széchenyi-könyvtárban. Aztán eljártam az egyetemre Szalai Sándor szociológiai óráira, ezeket szabadegyetemi órákként tartotta, de az egyetem épületében, és Szalai Sándor nagyon-nagyon érthetően magyarázta a szociológiát, pontosabban a társadalmat. Valami módon értesültem arról, hogy Komlós Aladár akkor éppen a Nyugatról tartja az előadásait az egyetemen, és akkor engem már érdekelt a Nyugat, és nagyon érdekesnek találtam a Komlós Aladár előadásait. Középiskolásként jártam ezekre. Annál érdekesebb volt, hogy később, amikor beiratkoztam az egyetemre, és kerestem volna Komlós Aladár előadását, akkor közölte velem egy srác, hogy „kirúgtuk”! Tehát végül is kötélnek álltam, valami módon Anyámat is meggyőzték, hogy majd lesz ösztöndíj. Eldöntöttem, jó, akkor megyek egyetemre. Akkor meg kiderült, hogy énnekem a Szovjetunióban kéne tanulnom. De akkor én már a fél francia irodalmat elolvastam, éppen rászántam magam arra, hogy a középiskolai német, majd angol nyelvtanulás után, azon a tavaszon elkezdjek franciául tanulni. Már el tudtam számolni százig úgy, hogy csak akkor léptem, ha már ki tudom mondani, hogy az hanyadik lépés, szóval komolyan tanultam. Azt hiszem, ebben az is buzdított, hogy Illyés Gyula írt Franciaország-

ban, József Attila is járt ott, meg voltak francia versek is, gondoltam, akkor meg kell tanulni franciául. S ha már egyetemre megyek, akkor nem megyek a Szovjetunióba, hanem magyar-francia szakos hallgató leszek. Akkor – hogy le ne morzsolódjon a munkáskáder – engem rögtön felvettek a magyar-francia szakra. A magyar szakon az égvilágon semmi probléma nem volt, arra fel voltam készülve. A francia, hát istenem, az egy kalandorság volt, a hatodik francia leckénél tartottam vagy a tizenegyediknél, és akkor beülni egy egyetemre, ahol franciául folyik az óra. Nehéz volt. De részben, gondolom a tanáraink jóindulatú elnézése mellett, valahogy sikerült ezt a szakot elvégezni. A magyar szakot fél éven belül ott hagytam. Akkor nekem a magyar irodalomról már véleményem volt, ismeretem volt, tudásom volt, és az az ocsmány, rákosista szósz, amivel a magyar szakon az előadások folytak, azt én egyszerűen nem voltam hajlandó még meghallgatni sem. És főleg semmilyen körülmények között ilyen módon vizsgázni. Így mentem át akkor a magyar szakról a könyvtár szakra, amely szak – ilyen értelemben – ideológiailag semleges volt. Csupa engem nem érdekítő dolgokat tanítottak, de hát istenem, két szaknak kellett lennie. Végigunatkoztam a betűrendbe rakás órát, egy-két könyvtárismeret órát. A lexikonokkal való ismerkedés az érdekelt, szóval a könyvtárosság az egy nagyon fontos és jó szakma, és kell is csinálni, csak az egyetemi képzésének az akkori szintje túlzott volt. Hozzáteszem, a mai modern könyvtáraknak az infrastruktúrája, technológiája már megköveteli az igényes képzést. Akkor, nem is véletlenül, tulajdonképpen remek könyvtárosok voltak. Akik minden mások voltak, csak éppen nem könyvtárszakosak. Bibó Istvánok, Féja Gézák, meg nem tudom kicsodák voltak könyvtárosok.

Az egyetemen tehát az első szellemi akció az, hogy sikerül-e a magyar szaktól hivatalosan megmenekülni. Kicsit nyűglódtam ezzel a könyvtár szakkal, mert nem igazán érdekelt, meg nyűglódtam a franciával, mert a többi hallgatóhoz képest nagyon a kezdet kezdetén voltam. Ezzel szemben viszont szerencsém volt, hogy az olvasmányaim alapján, és ilyen értelemben a tájékozottságom alapján, Gyergyai Albert professzor kezdettől fogva törődött velem, komolyan vett. Aztán volt ott egy Győri János nevű tanár, akinek az óráit azért élveztem, mert ha mondjuk Verlaine-ről volt szó, akkor hanglemezeket, festmény reprodukciókat hozott be, és a korabeli francia, párizsi szellemről beszélt és arról, hogy hol helyezkedett el ebben Verlaine. Milyen slágerek, milyen operák, milyen képek világában élt. Ez is érdekes volt. Eckhardt Sándornak nagy tisztelője voltam, de hát őneki a szó szoros értelmében csak a nagyon távoli jóindulatát élvezhettem. Hogy úgy mondjam, nem adott elégtelent. De hát Eckhardt Sándor egy nagy tudású nyelvész volt, nem csak a szótárt csinálta, de a Francia Becsületrend Lovagja is volt, a francia-magyar kapcsolatok történetének kutatója, és olyan órákat tartott nekünk, hogy kimentünk a Hűvös-völgybe, és ott nézegettük a leveleket, füveket, virá-

gokat, és Eckhardt Sándor mondta ezeknek a latin, az ó-francia, a közép-francia és a mai francia nevét. Lenyűgöző volt, csak éppen lehetetlenség megtanulni. De erre megint csak azt kell mondanom, hogy ezek a „furor pedagogicusok” voltak azok, akik az emberre igazán hatni tudtak, és az embert mozgatni tudták. És később, már az egyetem után találkoztam Eckhardt Sándorral, s hát tisztelettel köszöntöttem, és ő nagyon kedvesen emlékezett vissza rám. Váltottunk pár szót, és akkor éreztem úgy, hogy az az Eckhardt Sándor, akitől az óráin csak reszkettem, és soha nem tudtam semmit megfelelően, hogy ez énám azért még csak nem is haragszik.

Füst Milán órájára véletlenül kavarodtam be, és természetesen rajongója lettem. Később hazakisérője, mert ugye ő csak taxival tudott közlekedni. Én egy ilyen hónaljánál fogva segítő embere voltam, fel-feljárhattam a lakására is, ebédeltem náluk, nagyon szerettem, nagyon tiszteltem, nagyon boldog voltam, nagyon megbecsültnék éreztem magam. És noha semmiféle fölényes lekezelésben nem volt részem, mégis csodálkoztam azon, hogy volt képem odamenni, odaszemtelenkedni. De ugyanakkor még visszamenőleg is örülök ennek. Hát így valahogy. Ez egyben azt jelentette, hogy az ember tulajdonképpen a hivatalos egyetemén is valójában értelmes és fontos dolgokat tanult, legalábbis a francia szakon. Emellett még, noha a magyar szakot otthagytam, de a magyar nyelvészetre bejártam, részben Pais Dezső szemináriumára, részben pedig nem tudom miért, de volt ott egy kis kurzus az ultrahangról, arra. A fonetika keretében tartották.

Ha már a nyelvészetről van szó, akkor soha el nem felejtem, amikor megjelent Sztálin cikke a Nyelvtudományban vagy a Nyelvőrben. Bejött Pais Dezső, és azt mondta: „Kérem, Uraim, Sztálin marsall minket, pozitívista nyelvészeket igazolt Telegdi kollégával szemben.” Erről tudni kell, hogy Telegdi kolléga egy „marrista” volt, aki azt a vulgármarrista szovjet nyelvészeti álláspontot képviselte, hogy a szellemi élet minden jelensége a felépítmény része, s így az maga a nyelv is. Sztálin azáltal, hogy kijelentette: a nyelv se nem alap, se nem felépítmény, pusztán helyreállította azt, amit a nyelvtudomány mindig is tudott. S mivel Telegdi kolléga a sztálini bíráló előtti szovjet nyelvtudománynak volt a felkent hazai képviselője, ezt nyugtázta Pais Dezső. Ilyesmik jutnak így cszembe.

És a levél Kassáknak, amit végül nem küldtünk el. De megírtuk. (Lásd a folyóiratban: Válogatás Kovalcsik József fiatalkori írásaiból. El nem küldött levél Kassák Lajoshoz.) Mert fiatal, munkásszármazású, alkotni vágyó fiatalok voltunk. És Kassákot olvastunk. Ugyan a könyvtárakban a zárt könyvekhez nem jutottunk be mi sem, de a Központi Antikváriumnak a zárt osztályáról el lehetett lopni őket. Akivel írtunk Kassáknak, egyetemista társam volt, nagyon jó barátom, egy sashalmi gyerek, tanár lett, később egyetemi tanár.

És a szegedi könyvtárosi gyakorlat alatt készült feljegye-

zésck. (Lásd uo.) A könyvtárosi gyakorlatot meghirdették, s valahogy egy barátommal, aki szintén könyvtár szakos volt, felbuzdultunk, hogy ha már, akkor menjünk Szegedre. Megismertünk egy várost, és a Szegedi Egyetemi Könyvtárat. Ez nagyon jó volt nekem. Bejártam Szegedet, Algyót, a Boszorkány szigetet, megnéztem Juhász Gyula sírját a temetőben, a Felső várost, az Alsó várost, szóval mindent, amit lehetett. Egyrészt. Másrészt a Szegedi Egyetemi Könyvtár anyaga nem volt szegény, tehát ha bármire szükségem volt, könnyen hozzájutottam. Akkor ott egy zord, dogmatikus könyvtárigazgató volt, Szekeres Pál, aki marxista filozófus volt, és korábban kommunista. Rákosival együtt ült a Csillag börtönben. Ez a Szekeres Pál korábban fontos kádernek számított. Az, hogy a Szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója lett, ez már bizonyos fajta lebukás lehetett nála, de a vonalassága sziklaszilárd maradt. A velünk való beszélgetésmódjában is szigorú volt és elvtársi, néha el-elsziszegett halkán néhány olyan mondatot, hogy gyerekek, mint munkásgyerekeknek nektek komolyabbnak kell lennetek, mint a polgároknak. Végül is rokonszenvezett velünk, a Szegedi Egyetemi Könyvtárnak használhattuk a szakszervezeti helyiségét, amelyben lemezjátszó volt, és rengeteg jó lemez. És akkor én ott nagyon sok operát, szimfonikus zenét tudtam hallgatni. Nekem odahaza nem volt lemezjátszóm, csak egy detektoros rádióm, amin persze én hallgattam zenét. A detektoros rádió működésének a feltétele az volt, hogy egy tűvel el kellett találni egy kis kristály meghatározott pontját, s akkor a fülhallgatóban halkán szólt valami hang. Az akkori vezető rádió, a Budapest 1 műsorát fogta ez a detektoros rádió. De ott Szegeden volt lemezjátszó, jó hangzású, rengeteg lemezzel, és a kutya se használta. Mert ki használ egy szakszervezeti kultúrszobát? Valójában nem a dolgozó. A diák. Tehát éltünk a lehetőséggel, és sokat zenéltünk. Sok akkor hallott klasszikus zene él bennem, mindmáig elevenen.

Egy évvel később egy másik gyakorlat a Budapesti Egyetemi Könyvtárban telt. Ott megint óriási szerencsém volt az akkor oda száműzött Bibó Istvánnal. Ismertem a cikkét, amit annak idején írt a Válaszban, szívesen szóba állt velem, elmagyarázta, hogyan kell a decimális rendszert használni. Bibó egy óra alatt megcsinálta a napi normát, minden nyelven, és akkor utána írta a maga jegyzetait. Gerézdi Rabán meg beengedett a kéziratárba, és próbált velem olvastatni, mert ő írásszakértő is volt, nem csak irodalomtörténész. Magyarázta, hogy is vannak ezek a betűk, kódexet is adott a kezembe. Cserébe csak ki kellett vele menni a Fradi-meccsre. Eközben persze dült a Rákosi rendszer. Csak éppen dolgoztak ezek a mesterek.

Azok után, amit eddig elmondtam, minden átláthatatlanul felgyorsult. A művelődésnek, a kultúrálódásnak is van egy önjáró folyamata. Az ember elolvas valamit, abból következik egy második, egy harmadik valami. Aztán a világirodalom, abból is a legfontosabbakat igye-

keztem megismerni. Ennyi a dolognak a szellemi művelődési része.

A másik része, ami szintén nagyon fontos, az a **baráti közösség**. Ezt nagyon szerettem. Nagyon jó barátaim voltak, akikkel nem csak kedveltük egymást, hanem töprengtünk együtt dolgokon, alakítottuk, neveltük egymást. Szerepet játszottak az életemben a különféle mozgalmi típusú közösségek, amelyekről már említést tettem, például ilyen volt a Karinthy színjátszó csoport.

A baráti társaságokban és alkalmakon én nagyon szerettem énekelni. Nem volt különösebben jó hangom, én nem vagyok egy dalos pacsipta, mint Marosán elvtárs volt, én csak szerettem énekelni. Ez is közösségeket jelentett.

Nem említettem még az Édesanyámat, akit most a barátaim miatt hozok szóba. Apám 1943 karácsonyán meghalt. Édesanyám egyszerű, négy elemi végzett asszony volt. Kezdetben cipőfelsőrész-tűzőként dolgozott, a továbbiakban apám mellett volt házmester, segéd-házfelügyelő. Hallatlanul kedves, jó eszű, jó gondolkodású, cleven asszony volt, akit minden barátom szeretett. Kifejezetten szeretett. Imádták hallgatni az ízes beszédét, a történeteit, mindig kaptak egy szelet zsíros kenyeret, szóval egyszerűen majd' azt mondom, hogy gyakran nem is annyira énmiattam jöttek fel, hanem az anyám miatt. Ez persze nekem nagyon jól esett.

A már említett Karinthy színjátszó csoporton kívül természetesen sok barátom volt, akik az életemben fontos szerepet játszottak, a legkülönbözőbb időkben. Egy teljes – mondjuk irodalmias – önéletrajzban említésük, jellemzésük elengedhetetlen lenne. Hasonlóképpen a nem szeretem ismerősöknek is. Itt azonban a szellemi fejlődésemről van szó, tekintettel a könyvre. Ha ebből a szempontból válogatok az emberek között, akkor csak egy szűkebb kör jöhet szóba. Ez a „szűkebb kör” valójában nagyon sokféle társadalmi csoportról adott nekem benyomást, tájékozódást. Akiket most felsorolok, akkor diáktársaim, kezdő munkatársaim voltak, de már akkor tarsolyukban hordták a marsallbotot, azaz, amivé végül is váltak, velcm párhuzamosan.

Már elemi iskolás koromban megismertem Krassó Miklós filozófust, aki 1956-ban hóna alatt Marxról írt vaskos kéziratával disszidált, majd az angol újbaloldal egyik ismert alakjává vált, és öccsét, Krassó Györgyöt, aki 1956-ban, majd később, szabadulása után, a demokratikus ellenzék keretében, történelmi szerepet játszott. Ugyancsak elemiben ismertem meg Oltványi Ambrust, a kitűnő irodalom történészt, aki később, az 1970-es években a reform értelmiség egyik animátora volt. Kertész Ákossal pedig, az íróval, nagyon szoros és soká tartó, egymást alakító baráti viszonyba kerültünk egymással.

Gimnáziumban osztálytársam volt a színész Gellei Kornél és Gosztanyi Péter, aki később Svájcban lett jeles magyar történész, valamint Kulcsár István és Heltai András – ismert újságírók.

Barátom lett Litván Gábor karmester, zeneszerző, a Galilei Körben indult sokak által ismert és tisztelt Litván József fia, és a történelmi szerepet játszó Litván György történész öccse.

Egy akorból való barátomnak éreztem a pancsovai születésű szerb-horvát szakértő, szótárszerkesztő Jakab Józsefet, a későbbi önsorsrontó szerkesztő újságíró, hasonlóképpen Dér László történészt, muzeológust.

Főleg az egyetemi években barátaim voltak Csorba Géza művészettörténész, Polonyi Péter, az első olvasáskutató, Vilmon Gyula szerkesztő, Albert Gábor fró, s mindmáig Németh Ferenc költő, újságíró, szerkesztő. (Kovalcsik Józsefhez írott verse nyitja számunkat.)

Meghatározó jó barátom volt – szinte féltestvérem – Marczišovszky János, a későbbi kitűnő pedagógus. (Része van benne, hogy megíródott a levél Kassák Lajosnak.)

Végül szoros jó barátságba keveredtem a sárospataki református világból érkező Kőrösi Józseffel, a Valóság lelkével, szerkesztőjével.

Szólni kellene még természetesen az asszonyokról, akik barátságaimban, útkereséseimben, vívódásaimban, életem során társaim voltak, de ez egy más jellegű, intímebb visszaemlékezés keretében lenne csak elképzelhető.

Barátaim közül sokan „égték el”, azaz haltak meg túlságosan fiatalon, és hárman lettek öngyilkosok. (Erre utalnak az Illyés Gyula *Magyarok* című könyve kapcsán előbukkanó gondolatok. Lásd az Illyés Gyula naplói című írást.)

Én nagyon korán házasodtam meg, egy gyerekkori szerelmet alakítottunk át házassággá, még egyetemisták voltunk mindketten. Feleségem is akkor még egyetemista volt, vegyész szakos. Lakásunk nem volt, hol az anyósom egy szobás lakásában, hol az én anyám egy szobás lakásában volt egy szolonunk. Fiatalon nősültem, kisfiam született, az ösztöndíj ekkor már túlságosan kevésnek bizonyult, pénz kellett. Ismeretség révén sikerült elhelyezkednem a Hadtörténelmi Intézetben. Először a Levéltárba, ahol iratokat rendezgettünk, úgy, hogy közben egyetemre is jártam, de este tízig, tizenegyig visszamentem még iratokat rakosgatni. A nappali egyetemi óráimról azért sokszor kénytelen voltam lógni. Ez a történelmi, levéltárosi munka, túl azon, hogy kaptam pénzt is, a dokumentumok értékelése, megismerése szempontjából nagyon hasznos volt. De maga a Levéltár is nagyon érdekes volt, érdekes dolgok kerültek a kezembe. Pl. az 1940-es bányász sztrájk iratai, amit a nyilas párt szervezett. És amit német nyomásra vontak vissza a nyilasok, mert a németek nem látták helyesnek, hogy itt valami bányász sztrájk legyen, mert az már az ő hadi felkészülésüket gátolja. A nyilasok, azok persze a zsidó bánya tulajdonosok ellen szervezték a sztrájkot, a bányászokról meg olyanok voltak a csendőrségi jelentésben, hogy ezek azt mondják, hogy „máma zöld, de ha megéri akkor piros”. Lám, milyen veszélyes ez a bányász sztrájk. Szóval ilyen dolgokba volt módom

este nyolc és tíz között az iratrendezés során beletekinteni. Egy egészen más világ tárult fel, mint amiről az akkori újságok vagy történelem órák szóltak. Tehát egy kicsit a Levéltár, a dokumentum, az iratanyagok tanulmányozásának az értelme, a belőle szerzett információk hallatlan fontossága vált nekem ebben a levéltárosi rakosgató trógermunkában nyilvánvalóvá. Aztán a későbbiekben, amikor könyvtáros lettem, eleinte katalogizáltam, aztán katalogizáltam és szakoztam is, és mivel akkor a könyvtárakban norma rendszer volt, és 34 könyvet kellett feldolgozni egy nap alatt, és én azt kb. 2-3 óra alatt feldolgoztam, a továbbiakban módomban állt az érdekesebb könyvekbe belemélyedni, és olvasni. Eközben eleinte bibliográfiákat készítettem egy kollégámmal. Nagyon érdekes dolgokat csináltam. Például a Hadtörténeti Közlemények című folyóirat három évtizedes anyagának a mutatóját. Készítése közben, ha hadtörténeti szempontból is, de végző fokozatra a magyar történelem bontakozott ki. Ott lehetett a dolgokat csoportosítani ilyen mutatóba, olyan mutatóba, és hát akkor írtam is, cikkeket is, meg történeti tanulmányokat is. Írtam egy nagy tanulmányt a párizsi kommun fegyveres harcáról, lévén hogy francia szakosként tudtam olvasni francia anyagot hozzá. És egy kollégámmal írtunk tanulmányt *A légi deszant csapatok története a II. világháborúban* címmel. Ezt még a Zrínyi Katonai Akadémián is tanították.

A Hadtörténeti Intézetnek köszönhettem egy baráti kört, ami jelentős volt számomra. Ugyanis a Hadtörténeti Intézetben dolgozott akkor fiatal katonatisztként, de hadtörténészként Benczédi László. Összeismerkedtünk, beszélgettünk, hogy úgy mondjam, ráéreztek egymásra, és akkor Benczédi egyszer azt mondta, hogy menjek el szombat este hozzájuk. Kiderült, hogy akik közé meghívott, nagyjából egy évfolyamra jártak, nálam egy-két évvel följebb. Ez egy olyan történész társaság volt, amely egyszerre volt baráti kör, önképző kör, szalon. Néha a nőtársakkal együtt, többnyire nélkülük. Ez a társaság minden szombat este összejött, és előrc megbeszéltük, hogy a jövő héten mi lesz a téma, és arra az emberek felkészültek. Persze maga az ülés, a szeánsz minden esetben ezer felé ágazott. Ez nagyon komoly, három éves, mondhatom, hogy önmagunknak kialakított, pótegyetem volt. A baráti kör 1954-56-ig járt össze, 1956 után szétszóródott.

Én már a középiskolában jó történész és irodalmár voltam, de az irodalom jobban érdekelt, ekkor erősödött fel mellé a történelem. Akik ebbe a társaságba tartoztak, később szinte kivétel nélkül mind a magyar tudományos életnek, és/vagy a politikai életnek fontos szereplőjévé váltak. Tehát mindenek előtt Benczédi László, Szűcs Jenő, Puriesz István, Varga János, Vörös Antal, Péter László, és jómagam. Időnként egy-egy alkalomra be-bekapcsolódtak külső meghívottak is. Járt ott Czine Mihály, meg egy erdélyi fiatalember. Nagyon fontos szakasza volt ez az életnek, a tájékozódásomnak, a kultúráim megszerzésének és kialakításának.

Amikor az egyetemet elvégeztem – addig munkakönyv nélkül dolgoztam a levéltárban –, és már munkakönyveim is lehetett, akkor átkerültem a levéltárból már szabályos státuszba, végzettségemnek megfelelően, a könyvtárba. A Hadtörténeti Intézet könyvtára történetileg a régi tiszti kaszinók, katonai főiskolák könyvtárából, meg a régi Hadtörténeti Intézet könyvtárából összeállított nagyon gazdag könyvtár volt. Egy történeti könyvtára, egy kitűnő kéziratára, és kézikönyvtára is volt, benne nagyon fontos lexikonok, enciklopédiák. Itt is találtam két fontos barátot, Rázsó Gyulát, ő akkor még velem együtt könyvtáros volt, később neves hadtörténésszé vált. És Bernát Istvánt, aki akkor csak úgy bedolgozott ebbe a könyvtárba, hogy legyen valami állása, akkor éppen Goethe-t fordított, a későbbiekben a skandináv nyelvek és a skandináv irodalom leghivatottabb magyarországi ismerője, műfordítója, egyetemi oktatója lett. Akkor is már kiterjedt irodalmi, kulturális kapcsolatai voltak, így az ő révén sokféle információhoz jutottam hozzá. Ez az egész a későbbiekben nyilvánvalóan a hasznomra vált – az ember sorsát a történelmi véletlenek és alkalmak igazítják –, amikor a TIT Történelmi Választmányának lettem a titkára. Addigra már történelmi tanulmányaim, cikkeim, bibliográfiáim jelentek meg, tehát nem voltam a szakmában ismeretlen.

A könyvtárosi, történészi munkámnak köszönhettem, hogy javasolták nekem, legyek TIT-előadó. Elvállaltam. Azt hiszem én voltam a legszorgalmasabb TIT-előadó, az előadásaimnak megírtam a vázlatát, előadások után megírtam az előadás lefolyását, az elhangzott kérdéseket, az arra adott válaszokat, stb. Úgyhogy felfigyeltek rám a TIT-ben. És aztán így kerültem át, ahol is a történelmi választmányának lettem a titkára. Sokféle történésszel ismerkedtem meg történeti konferenciákon. Szerveztem, részt vettem, lépést is tartottam, és mert ezt a munkát is jól végeztem, így lettem társadalomtudományi titkár. Ami együtt járt a többi társadalomtudományban való valamivel szélesebb körű elmélyedéssel, és a Valóságnak, mint a TIT társadalomtudományi folyóiratának szerkesztésében való részvétellel. Csináltam ezt, ahogy akkor lehetett az adott szituációban. Egyrészt, ugye ott volt 1956. Én 1956-ban nem léptem vissza a pártba, azóta se, és ez problémákat okozott, de szemben állt evvel a munkás származás, úgyhogy valahogy ez így elment. Akkor már az ember az egész időszak alatt 1956-ot nem felejtette el. A legminimálisabb reformjелеkre fogékony volt, s ha módja volt, igyekezett elősegíteni. Mindezt felgyorsította az új gazdasági mechanizmus és a vele járó nagyobb lehetőségek. A munka során nagyon sokféle emberrel, problémával és helyzettel ismerkedtem meg. Mert hiszen a TIT-nek – társadalmi egyesület lévén – társadalmi vezetőségei voltak, az apparátus elvileg csak a kiszolgálója volt. Valójában fura helyzet alakult ki, mert a párt a TIT-et agitációs propaganda-szervezetnek tartotta, az értelmiségiek, különösen a természettudományos értelmiségiek pedig, a

maguk több mint száz éves hagyományaként, egy fontos ismeretterjesztő társulatnak. És az újonnan alakult társadalomtudományi részlegek is mércének azért ezt tekintették. A pártközpont pedig az apparátust. De ez egy bonyolult dolog volt, mert magában a pártközpontban is nagyobb befolyása volt néhány embernek, mint az apparátusnak. Hát ez a Kádár-rendszer kibogozhatatlan káderpolitikája, egy párton belül a több irányzat, a különböző csoportok ilyen-olyan helyezkedése, harca, rivalizálása. Ez értelemszerűen lecsapódott az ismeretterjesztő társulatnál is. Én igyekeztem ebben a munkakörben akkor, hogy úgy mondjam, az új gazdasági mechanizmus kibontakozásának az előmunkálatait segíteni, később határozottabban szervezni dolgokat. Ahogy mód nyílt rá, létrehoztuk a szociológiai szakosztályt, a demográfiai szakosztályt. Tomka Miklós, Andorka Rudolf voltak a fél munkaidős apparátusi tagok. Aztán, amikor az új gazdasági mechanizmusnak a Szovjetunió visszafogást parancsolt, megindultak a felső kádercserék. Főleg a 68-as csehszlovákiai helyzet miatt. Elfogta a pártközpontot valamiféle idegesség, hogy egy ilyen értelmiségi társaságban mindenféle tendenciák kibontakozhatnak. És hát ilyenkor kádercserét kell csinálni. Ennek a kádercserének a keretében én a TIT-ből elkerültem, és a Népművelési Intézet kutatási osztályvezetője lettem. Ez mindenesetre szűkebb lehetőségekkel szolgált, de úgy látszik, nem mondtak le rólam teljesen, mert azért az iskolán kívüli felnőtt nevelésben szerzett tapasztalataimra, a Magyar UNESCO Bizottságot segítő munkámra igényt tartottak.

A Népművelési Intézet kutatási osztályán néhányan dolgoztak. Karsai Károly, a Népművelési Értesítő című folyóirat szerkesztője, H. Sas Judit, akit régebben, még az egyetemről ismertem, ahol a marxista tanszék egyik vezetője volt, később a Petőfi Kör aktív tagja. Én a Petőfi Körnek egy érdeklődő, de benne aktív szerepet nem játszó résztvevője voltam. A körbe tartoztak, akiket én korábban már nem szerettem, mert én már az egészben csalódtam, ők meg ekkor még a marxizmusnak a fő micsodái voltak. Mondanom sem kell, nekem nem a marxizmussal volt bajom, hanem a rendszerrel. H. Sas Judit akkor már a kibontakozó szociológiának volt egy figyelemre méltó személyisége, s az intézetbe kerülésekor el is ment, bár nem én miattam. Rudas János volt még, aki eredendően pszichológus volt. Az intézet vezetőségének ő felelt volna meg kutatási osztályvezetőnek leginkább, de hát álszentség miatt jobb volt, hogyha én voltam ott. Ezért a Rudas engem nem nagyon kedvelt, hozzá kell tennem, hogy nagyon én se kedveltem őt. Ott dolgozott Józsa Péter, akit ugyan korábban nem ismertem, de a baráti körömből sokan igen. Tulajdonképpen még úgy ismerték őt az egyetemen, mint egy filozófia szakos vonalas dogmatikust, de úgy is, mint aki 1956-ban komolyan részt vett a politikai ügyekben, akit ezért később lecsuktak. Amikor odakerültem, még nem volt rehabilitálva, de azért kapott állást az intézetben, és szorgalmasan elkezdett egy bonyolult kul-

túrszociológiai kutatást. Nagyon művelt, értelmes, kedves ember volt, viharebesen összebarátkoztunk – a korábbi ismerősök segítségével is. Az osztályon dolgozott még Szász János ifjúságkutató, és korábban még Heleszta Sándor, de ő megmaradt állandó külső munkatársnak.

Az osztályra került még a felnőttnevelési osztályról a francia-magyar-néprajz szakos Sípos Zsuzsanna, a Györffy Kollégium alapító törzsébe tartozó Sípos Gyula költő felesége. Két matematikus fiuk közül az egyik a Muzsikás együttes, a másik a Kalamajka együttes alapító tagja. Vele összekötött a népdal, a népi mozgalom, a NÉKOSZ szerepét. Ez a kör bővült később Havas Gáborral, aki Kemény Istvánnak volt tanítványa, munkatársa. Kemény Istvánt szintén korábbról ismertem, még amikor vele és Andorka Rudolfal a TIT szociológiai munkáját szerveztük. Tehát nekem Kemény Pista ajánlólevél volt Havashoz, és őt is nagyon hamar meg lehetett szeretni.

A kutatási osztálynak azért én lettem a vezetője, mert a korábbi vezetője, Karsai Károly a minisztérium akkori vezetésével furcsa módon szembe állt. Ami kívülről nézve érthetetlen, mert mindegyik bolsevik volt. De azért utálták egymást, de azért tartottak egymástól, és akkor úgy gondolták, hogy Karsainak elég a Népművelési Intézet Népművelési Értesítő című folyóiratának a szerkesztése. Karsai engem azért nem fogadott ellenszenvvel, mert Karsainak az nem tetszett, aki ideiglenesen lett útána oda kinevezve.

Sípos Zsuzsával és Szász Jánossal állt össze a csapatunk, amikor megkaptuk a feladatot, hogy művelődési otthon felmérést csináljunk. Sípos Zsuzsát én még a TIT-ből ismertem, méghozzá oly módon, hogy a TIT által szervezett különböző rendezvényeken ő képviselte a Népművelési Intézetet. A *Hatvan művelődési ház* kutatásban a kis falu művelődési házatól a nagy megyei művelődési központig mindenféle intézményt vizsgáltunk, annak rendje és módja szerint, kérdőívvel, mélyinterjúval, dokumentumok tanulmányozásával.

1969-ben kezdtünk a kutatásba a minisztérium jóváhagyásával, azzal, hogy megkíséreljük szociológiai módszerekkel felmérni a művelődési otthonok intézményi hálózatát. Akkor még a kutatás zárójelentését a művelődési otthonok igazgatóinak országos konferenciája anyagként akarták tárgyalni.

Megfelelő előkészítés után 1971 márciusában került sor a helyszíni felvételekre. Ezeket a Népművelési Intézet munkatársain kívül hivatásos kérdezőbiztosok, illetve néhány helyi, megyei népművelő végezte. A felvételezők részt vettek az intézmények rendezvényein, foglalkozásain is.

A kutatás 60 különböző művelődési házra terjedt ki, az 1970-ben működő intézmények 1,4%-ára, de az úgynevezett besorolt intézmények 3,13%-ára. A kutatási mintába 302 népművelő került be, közülük 99 volt főhivatású és 203 tiszteletdíjas. Ezen felül kiterjedt 528 vezető állású és értelmiségi munkakörben dolgozó emberre, akik

elvileg ismerhették a művelődési házakat, vagy kapcsolatban voltak velük.

A kutatás szervezését, az eredmények értékelését és közreadását is hárman végeztük, Sipos Zsuzsannával és Szász Jánossal.

A kutatás tapasztalatainak összefoglalásaként jeleznünk kellett a történetiséget is. A kutatás összefoglalása az akkori fogalmazási lehetőségek szerint a következő volt, idézem:

„Miként ítélték meg a vizsgálat által feltárt jelenségek a magyar társadalom változásainak, a közösség és művelődés kölcsönösségének nézőpontjából?

Társadalmunk korábbi szerkezete e társadalom alapvető osztályszerkezetétől egészen a munkahelyi vagy lakóhelyi közösségek szerkezetéig átalakult, beleértve a családi, közösségi kapcsolatokat is. A művelődés a társadalmi közösségekre épül, tőlük kap impulzusokat, illetve visszahat magukra a közösségekre.

A közművelődés minden lényegi problémája mögött ez a kérdés húzódik meg, s a különböző jelenségeket a közösség és a közművelődés kölcsönösségének folytonos újjaszerveződéséből kell megítélnünk.

A művelődés a közösség fenntartásának eszköze. A közösség alkalmat nyújt (tehát a kultúraterjesztés lehetőségeinek értelmében szintén eszköz) a művelődésre, a kulturális értékek átadására. A kulturális tevékenység a közösségi lét fenntartásának kerete és eszköze, a közös élmény, a kollektivitás, a „mi” tudat születésének is kohója.

A tisztázódás útját természetesen komplikálja, hogy nem csupán a közművelődés szervezeti keretei és formái vannak átalakulóban, hanem társadalmunk különféle közösségeinek formája és tartalma is. A gazdasági egységek önállósága, s az ehhez kapcsolódó üzemi demokrácia kibontakozása még a kezdeteknél tart. A helyi tanácsok önállósága most bontakozik ki, a hatáskör anyagi feltételeinek megteremtésével együtt. A település mint közösség, mint társadalmi fórum csak ennek alapján bontakoztathatja ki majd a maga közösségi életét.

A közművelődésnek és ezen belül a művelődési otthon jellegű intézményeknek a szerepét is a kultúra, a közösség és a társadalom szervező funkciójából vezethetjük le, ezért figyelmeztetőek a diszfunkció jelenségei:

- a társadalmi igények kielégítésének szolgálata nélkül, hogy a társadalmi vezetés hatékonyan érvényesülne,
- az esztétikai nevelés és az igénytelen, elhanyagolt környezet közötti ellentmondás,
- az elmélyültebb ismeretszerzést nyújtó kiscsoportos művelődési formák igénye és az ehhez szükséges helyiségek hiánya,
- a szakmai képzést segítő, a korszerű műveltséget és tudományos világnézetet megalapozó természettudományos, ipari és agrárműszaki ismeretterjesztésnek, az iskolai oktatást kiegészítő, továbbfejlesztő szakkörök működtetésének igénye és a szakköri szobák és felszerelések hiánya,
- a művelődéspolitikai által előnyben részesített művé-

szeti alkotások népszerűsítésének igénye, és az igénytelenebb rendezvények szervezésének szükségessége gazdasági kényszerből,

– a népművelő szakmai felkészültsége iránti igény és a munkakör társadalmi megbecsülése közötti ellentmondás,

– ebből fakadóan: a „terep”, az adott közösség alapos ismerete és a nagyarányú fluktuáció közötti ellentmondás – mind megannyi diszfunkcionális, de nem feloldhatatlan ellentmondás.

A művelődési otthonok kulturális funkcióját gátolja, hogy munkájuk nem tud megfelelő közösségi háttérre támaszkodni, mert e háttér bizonytalan, a közösségi és társas élet erőtlensége. Ezért a népművelő, hogy leküzdje e bizonytalanságot, az esetek egy részében megpróbálja magára vállalni – de feladatul is kapja – a különböző társadalmi és tömegszervezetek mozgalmi életének megszervezését. Magára vállalja tehát művelődési intézmény mozgalmi életének megszervezését, mozgalmi alapjainak megteremtését, s így valóságos lehetőségein túlmutató feladatokat vállal, illetve szükségszerűen vállalni kénytelen. Más esetben viszont, ha a népművelő munkáját szűk „intézményi szemlélet” korlátozza, ez szükségképpen a közösségekkel való kontaktus gyengülését vagy elvesztését okozza, a népművelői munkában a szolgáltató jelleg válik uralkodóvá, és elsorvad a közösségépítő, mozgalmi (politikai-társadalmi) funkció.

E konfliktus egészséges feloldását szocialista társadalmunk demokratizálódásának, s ezzel együtt közösségi jellegének további kibontakozása hozhatja. E folyamat során teremthető meg a népművelői tevékenység tartalmas közösségi kontrollja, amely a valóságos igényekhez, s a belőlük fakadó érdekekhez igazítja azt, bátrabban keresve, kutatva az optimális megoldások lehetőségeit, másrészt a közművelődés is így képes valóban visszahatni az igények formálására és kibontakoztatására.

A művelődési otthonok, klubok a kultúra elsajátítását és alkotva alakítását szolgáló intézmények, s mint ilyenek a társadalmi fejlődés során nem váltak túlhaladottá, funkciójukat nem veszítették el. Sőt feltételezhetjük, hogy az anyagi (és kulturális) javak termelésének magasabb fokát elérő, de az atomizálódott „magányos tömeg” fogyasztói társadalmának elidegenedett kulturális modelljével szembeeszelő szocialista társadalomban fognak igazán kifejlődni.”

A kutatás eredményi és teljes dokumentációja 305 oldalon 1972-ben jelent meg az akkor működő Népművelési Propaganda Iroda kiadásában *Művelődés és közösség. Hatvan művelődési otthon 1970-1971* címmel, 1200 példányban, 76 forintért.

A könyv visszhangja részben jó volt. Értő módon, saját gondolatait is hozzátéve foglalkozott vele Csák Gyula az Élet és Irodalomban, és Ágh István a Valóságban. Ezeket az írásokat tanulságosnak ítélem. (Teljes terjedelemben szerepelnek a lapszámban.) Ismertette, és részleteket közölt belőle a Szociológia című folyóirat. Érdeklődést a-

núsítottak a csehszlovák, a lengyel, a bolgár kollégák, hiszen hasonló problémáik voltak, de természetesen ők sem tudtak mit kezdeni velük. Sajátos módon Franciaországban két közlemény is megjelent: a Les Cahiers de L'animation című folyóirat 1974. decemberi számában Culture populaire et collectivité. Soixante institutions socio-éducatives locales en 1970-1971 címmel, és ugyanabban az évben az Unireg Synchro című kiadványban Culture populaire et collectivité en Hongrie címmel. A francia érdeklődést az magyarázza, hogy korábban a „vasfüggöny” mögül szinte alig jutottak erről a területről érdemi információkhoz.

A könyv sorsa mégis különösen alakult. Havas Ervin a Népszabadságban Holt tárgyak? Hozzászólás egy vitához címmel jelentetett meg egy hosszabb cikket, amelyben azt a megoldást választotta, hogy a könyvről megállapította: nem tartalmaz semmi új felfedezést, ezzel szemben hevesen bírálta Csák Gyula cikkét. Arra sem került sor, hogy az igazgatók országos konferenciáján megtárgyalják, sőt hírek jöttek, hogy az intézet vezetősége fegyelmit fog kapni a könyv megjelentetése miatt.

Amikor a kutatás kezdődött, megindulóban volt a szociológia mint tudomány, az Akadémiának volt szociológiai csoportja, létrejött a Szociológia című folyóirat, és hát a minisztérium is lépést tartott a korrallal, hát ha szociológia, akkor szociológia, a kutatáshoz az intézet kapott pénzt, még egy konferenciát is tervezve hozzá. Igen ám, de közbejött Nyers visszaszorítása, a Fehér Lajos elleni korlátozó támadások, Hegedűs András leváltása, és így tovább. És akkor már ez a 60 művelődési otthon, ami diszfunkcionálisnak van leírva, ez már nem kellett. Igen ám, de akkor már megjelent belőle részlet a Szociológiai Szemlében. És akkor már mégsem lehetett abszolút semmissé tenni. És akkor Vitányi Iván elvállalta, hogy ezt a dolgot méregteleníti. Az intézethez került igazgatónak, s az egyik első tanácskozáson közölte, hogy ez egy szociológiai munka, ami nem jobb és nem rosszabb, mint a többi. Meglepett ez a véleménye, őszintén szólva nem ezt vártam tőle. Utólag még azt is feltételezhetem, hogy ez az eljelentéktelenítő vélemény akár a védelmünket is szolgálta, a fegyelmi kivédése. Mindenesetre nem sokkal később, most már Vitányi Iván vezetésével szerveztek egy újabb kutatást, a budapesti művelődési otthonok 1975. őszi felülvizsgálata címmel. Becenevén ez volt a „kirajzás”. Nem tudom én hány ember járta a művelődési házakat, felmértek, és Vitányinak már meg is jelent a cikke. A művelődési házak egyharmada kitűnő, egyharmada közepesen működik, és egyharmada gyengén. Ez bizony más eredmény volt, mint amire mi jutottunk. Ugye mi ezzel szemben azt mondtuk, hogy az egész, úgy ahogy van, diszfunkcionális. Ez a záró értékelés Havas Ervin cikkére, és természetesen a művelődéspolitikai irányítóinak az álláspontjára rímelt.

A munkámra nem lehetett semmit mondani, de naponta lehetett valami módon bosszantani, így én a kuta-

tási osztályvezetésről lemondtam. Annyit sikerült a korábbi pozícióimból elérni, hogy ott tudtam maradni kutatóként.

Amikor az osztályvezetéséről lemondtam, kaptam egy kétkötetes Adyt. Az egyik kötetébe csak Józsa Péter írta a dedikációt. Hozzá kell tennem, hogy én Józsa ügyeit a magam képességei szerint támogattam. Józsa Péternek a francia kapcsolata egy Jacques Lénard nevű francia szociológus volt, vele közösen terveztek kutatást, s én egy anyag vivő-hozó szerepet vállaltam, ha Párizsba mentem. Ha Jacques Lénard jött ide, találkoztunk. A közös könyvükhöz én írtam előszót. Szóval Józsanak ebben a francia munkájában nekem valamilyen baráti szerepem volt.

Az Ady kötetet azzal a beírással ajándékozta, hogy „Kovalcsik Jóskának igaz barátsággal, köszönettel és születésnapra köszönettel 1969-1976. Józsa Péter.” Még alatta szöveg: „Megemlékezésül fennállásunk ismeretlenedik évfordulója, valamint a konstelláción belül elfoglalt strukturális pozícióid megváltozása alkalmából.” Így szól Józsa tréfás szövege. A másik kötetben pedig: Kovalcsik Jóskának igaz barátsággal, köszönettel és születésnapra köszöntéssel 69-76. A 69-76 az az idő, ami alatt én osztályvezető voltam. Józsa Péter, Szász János, Sipos Zsuzsa, Kiss Sándor, Havas Gábor, S. Nagy Katalin és Ardó Mari. Ez az aláírók névsora, ők voltak a Kutatási Osztályon az én osztályvezetésem végén.

Ez az Ady-kötet nekem természetesen már megvolt. De jól gondolták, hogy én ennek örülök, s akkor én ebből az Ady-kötetből nagyon sokat olvastam. És emlékszem, volt egy vers, amire máig emlékszem, mert nem gondoltam, hogy Adynak valamiféle fogalma egyáltalán lenne Lengyelországról, és ott nyitottam ki egyszer az *Ének a Visztulán* versnél, s benne, hogy „Isten vidám úr a Föld fölött/ Lengyelországot Isten óvja/ Polónia a vidám rabok/ S törött sajkások víg hajója.”

Nagy hatással volt rám. Akkor énnekem már voltak lengyel barátaim, ismerőseim, tudtam, milyenek azok a vidám rabok.

Az Ady-kötetet nem úgy vettem, hogy most én kaptam valamit, de örültem neki, hogy épp ezt vették nekem. Adhattak volna bármit, de az, hogy ezt adták, úgy éreztem, hogy méltónak méltó ajándék. Nagyképűen hangzik.

Kivonultam az épületből, nekikezdtem az intézményrendszer történeti feldolgozásának, és akkor kezdtem *A kultúra csarnokait* írni. Odahaza. Nagy koncentrációval, éjjel-nappal, írtam is, meg gépelttem is, meg újra gépelttem, meg újra írtam, anyagot gyűjtöttem hozzá. Ekkor volt az az élményem, amire már utaltam, hogy miket tudok, micsoda dolgok jutnak az eszembe.

Ténylegesen abba a problémába ütköztem bele, nagyon hamar, hogy a legfontosabb intézmény a művelődési otthon. Akkor már nem kultúrház, hanem művelődési otthon. Megfogadták Kodály valamikori tanácsát, nem kultúr, hanem művelődési. És a problémám az volt, hogy

olvastam ezeket a szövegeket, hogy 49-ben létrehoztuk az első művelődési házat, aztán öt éves tervként ennyi százat, meg annyi százat, és közben én meg emlékeztem. Hát akkor én meg, hova a fenébe jártam gyerekkoromban? Munkásotthonba. És az mi volt? Ott is volt amatőr színjátszás, ott is volt pantomim mozdulatművészet, voltak kórusok.

Megfordultam más hasonló intézményekben, vallásokban is, meg nem vallásosakban is. Tehát, hogy van ez? S akkor elegendő volt egy kicsit megpiszkálni a dolgot, és kiderült, hogy nem elláttuk a falut művelődési otthonokkal, hanem megszüntettünk rengeteg dolgot. És mondjuk egy nagyobb községben lévő öt-hat szervezet épületéből egyre ráírták, hogy művelődési otthon. Megszűnt a Katolikus kör, a Gazda kör, lett belőle tsz-raktár. Ebbe a problémába beleütközve elkezdtem az egésznek a történetével foglalkozni, és hát így született meg nyolc év munkája eredményeként *A kultúra csarnokai* című munkám, amelyben végül is az bizonyosodik be, hogy külföldön is és Magyarországon is a kulturális tevékenységeknek, színtereknek elkápráztató gazdagsága volt. És persze maradt meg, többek között tőlünk nyugatra, és van meg ma is. És hogy ez a szocializmusnak nevezett képződmény, ez mennyire szegényítő volt. Ez volt az alapvető mondani-valóm a könyvvel: nem igaz, hogy a szocialista kulturális forradalom gazdagította volna a magyar társadalom művelődését. Sokkal inkább leszűkítette, visszaszorította, elszíntelenítette, bürokratizálta. És ezzel szemben próbáltam én ebben a könyvben felmutatni a hasonló intézményeknek az európai jellegét, európai kialakulását, és a magyarországi különböző variációit.

Csak hogy érzékeltessem, mi minden fért bele a könyv történeteibe, egyszer, nem is tudom, hol tartottam már *A kultúra csarnokai*-val, amikor eszembe jutott, hogy kislánykorában anyám és társai valami színházat játszottak a néniknek a folyosón. Nem tudtam megállni, hogy be ne írjam a könyvbe. És minden további nélkül belefért.

Az a szöveg, hogy elláttuk az országot kultúrházakkal, aztán később Kodály kifejezésével művelődési házakkal, ez már egyszer megrendült 56-ban, amikor elkezdtek újjászervezni olvasó köröket, és kiderült, hogy az újonnan létrejövő művelődési házak egy jelentős része nem más, mint régi gazdakörök vagy régi levanteotthonok vagy régi katolikus körök épületei, átfestve és kírva rá, hogy művelődési ház. Ezzel látta el pártunk és kormányunk a falut. 56-ban a régi szervezetek felelevenítése – értelemszerűen nagyon hamar – megszűnt, és utána változatlanul jöttek a művelődési házak, mint a szocialista kultúra letéteményesei. Ezért volt fontos, hogy az akkor még létező szociológia eszközeivel a munkát mi elvégeztük.

A könyvre különböző dolgokat mondtak. Hogy „helyre állítottam a Horthy-korszak becsületét”. Állította a fenébe. Annyit mondtam, hogy volt 17 ezer egyesület, de hozzátettem azt is, hogy Zilahy Lajos és Móricz Zsigmond szerint 17 ezer semmi. Hát akkor tessék, ez akkor semmi

vagy nem semmi? Hát nyilván se Zilahy kritikájának, se Móricz kritikájának nem volt teljes mértékben igaza, de az is igaz, hogy sok mindenben igaza volt. Hát én ezeket a mérlegeket annyira, amennyire, próbáltam megvonni igazságosan. Objektivitással mindenképp előtt.

Na, nem minden bonyodalom nélkül, de amikor megjelent, nagy sikere volt. Több folyóiratban, újságban, itt, ott, amott írtak róla kedvező véleményt. Bevették a népművelő képző egyetemen olvasmánynak. Kiválogattak oldalakat belőle, egyéb népművelő anyagok közé, 6-7 oldalt. De hát, azért kötelező vagy ajánlott olvasmány lett. Így a könyvtárakban szétment, igaz, rossz volt a kötése, összefirkálták, igényesebb olvasók ellopták, és én meg bárhova mentem az országban, mindenhol dicsérték, és a három kötetes könyv helyett a két kötetes könyv szerzőjét lelkesen üdvözölték. Ennyit tudok mondani. És bár széles körben jelentek meg róla kedvező ismertetések és bírálatok, nem merem azt mondani, hogy különösebben elementáris hatása volt. De azért az alapgondolata nyilvánvalóvá vált. Az, hogy az élet gazdagabb volt, mint ahogy az éppen funkcióban lévő népművelők idejében.

Nem sokkal később még egy kiadása is készült, 3000 példány összesen. Ez azért sokfelé eljutott, még napjainkban is találkozom a legkülönbözőbb emberekkel, akik megkérdezik, mondd, hogy tudtad ezt a rengeteg ténytet összeadni? Ennél fogva tehát szélesebb volt a hatása, mint ahogy azt én éreztem.

Miközben a könyvet írtam, akikkel egész biztos, hogy megbeszéltem, mindenképp a Sipos Zsuzsa volt, Józsa Péter, amíg élt, és Havas Gábor is. Ennél sokkal szélesebb körben nem. Volt a kutatási osztályon egy Tokaji András nevű zenetörténész, akinek a munkásságát én figyelemre méltónak tartottam, neki adtam a készülő kéziratból, főleg olyan részeket, ami az ő munkáját érintette. Egyébként az intézet munkájával az enyém nem érintkezett.

Raszler volt, egy népművelő, aki szeretett mulatni. Csillaghegyen lakott, részt vett a szabad művelődésben annak idején. Valamiféleképpen Csillaghegyen a társadalomban is mozgott. És nagyon sok emléke, élménye volt, amiket szívesen elmondott nekem, én meg szívesen meghallgattam. Aztán utána ott volt a Kovács Sándor, akivel hamar beszélő viszonyba kerültünk. A könyvtárban jól éreztem magam. Magam is könyvtáros lévén, tudtam az anyagot kezelni.

A könyvről még tudni kell, hogy két nagyon jó lektora volt. Az egyik Körösi József, a Valóság főszerkesztője volt, aki társadalomtudományi vonatkozásban nézte a könyvet. Vörös Károly, a kiváló történész pedig a történettudós precizitását, pontosságát tudta érvényesíteni. Meg kell mondanom, hogy egyik lektoromnak se volt a könyvvel kapcsolatosan kifogása, kisebb észrevételeket tettek, és örültem, hogy nekik tetszik. Büszke vagyok, hogy a lehető legjobban szedtem össze a lektorokat. Tehát a magyar történettudomány legkiválóbbja volt az egyik lektorom, a másik pedig egy nem jelentéktelen sze-

mélyiség. De magát a kész könyvet, odaadtam a Valóság szerkesztőségében a többieknek is, emlékszem, Sükösd azt mondta, ez nagyon jó lesz a fiának. A fia szociológusnak készült. Hogy tényleg jó lett-e neki, én már nem tudom, de erre a mondatra emlékszem.

Nyilvánvaló, hogy egyrészt egy nagyon alapos rendszerkritika, másrészt, indirekt módon, a kulturális intézményeknek a hogyan továbbja. Külföldi, magyarországi példák, múltak, jelen, jövő, tervek, stb. szerepelnek benne.

Elégkézenfekvő, hogy a rendszerváltást megelőző olvadás, vagy már több mint olvadás időpontjában én nagyon hamar bekapcsolódtam egy szervezkedésbe, a közalkalmazottak szakszervezetén belül. Szakszervezeti titkár voltam, s amikor megindult egy olyan gondolkodás, részben a szociológusok, részben a jogászok, részben a történészek soraiban, hogy nekünk, mint közalkalmazottnak nem jó ez a közalkalmazotti szakszervezet, mert semmit nem tesz értünk, akkor én nagyon hamar bekapcsolódtam, és aztán ebből született meg a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetének az ötlete, és a megszervezése. Na most ez a TDDSZ volt az első olyan szakszervezeti kezdemény, amely a SZOT-on kívül, sőt a SZOT-tal szemben jött létre. Kósáné Kovács Magda a televízióban elmondta, hogy az amerikai imperializmus ügynökei a szakszervezeti sorokban zavart akarnak kelteni. A Pedagógus Szakszervezet termében ezt a néhány alakuló félben lévő szakszervezetet, amibe a miénk is tartozott, megpróbálták kedvességgel, friss pogácsával jó szóra bírni. Hogy hát mégse kívül, mégis belül. A pogácsát egyébként az akkor még fiatal Csintalan Sándor szolgálta fel, mint famulus. De hát nem álltunk kötélnek, a TDDSZ létrejött. Abban az időszakban egy rövid ideig úgy tűnt, mint egy nagyon jelentős változást hordozó szervezet, én lettem a TDDSZ-nek, majd később az alakuló Ligának is az ügyvivője. Viszonylag hamar észleltem, hogy az egész lassan átmegy pártpolitikába, és azon belül olyan elfogult irányokba, hogy ez nekem nem tetszett, és akkor ebből én mégis kimaradtam. Tehát ott álltam egy újrakezdő valaminek az egyik kulcspozíciójában, és nagyon hamar úgy éreztem, hogy ehhez nekem még sincs közöm. Hát hogy csak jelezzem a dolgot, Forgács Pál, akit valahonnan előszedtek mint TDDSZ, majd Liga elnököt, jött haza Amerikából, az AFLCIO kongresszusáról, és akkor azt mondta, hogy gyerekek, az AFLCIO az SZDSZ-t támogatja. Na, most nekem nem volt különösebb bajom az SZDSZ-szel, de ezt azért mégse értettem, hogy miért nem a szakszervezetet támogatja, miért az SZDSZ-t? És akkor itt kezdődött az a dolog, hogy később az SZDSZ olyan lelkesen, rohamosan, neofita módon, dühödten antikommunista lett. Nem a kommunizmust sajnáltam én, csak hiteltelenség éreztem ezt a gyors váltást. És akkor ebben a szituációban nekem mégis csak rokonszenvesebb volt az az alakulófélben lévő MDF, amely legalább azt mondta magáról, hogy ő a „nyugodt erő”. Magát a szlogent ugyan

Franciaországból lopta. És próbálta magát meghatározni, hogy utódja ennek is, annak is, amannak is, többek közt még a népi vonulatnak is. De azért ez a politikai szféra semmilyen szempontból nem hatott rám vonzóan, és akkor próbáltam újjáéleszteni a szabad művelődést. Hát én ott tévedtem ebben, hogy a szabad művelődés ugye 1945 után egyrészt szakított a horthysta népműveléssel, másrészt viszont megpróbált egy demokratikus, ugyanakkor nemzetileg elkötelezett társadalmi kulturális tevékenységet csinálni, igen széles spektrumban, már a résztvevőket illetően. Társelnökei voltak Sík Sándor, meg Karácsony Sándor. A Minisztériumban létrejött egy Szabad Művelődési Ügyosztály, Gombos Ferencsel, aki korábban Bajcsy-Zsilinszkynek volt harcostársa és Varga Domokossal. Ilyen emberek voltak az aktivistái. És ezt a szabad művelődési időszakot, amelyben sok minden történt, alakult például egy Népi Művelődési Intézet Harsányi István vezetésével, Illyés Gyula és Németh László pártfogó segítségével, Keresztúri Dezső kultuszminiszter pártfogó segítségével, és így tovább. Kétségtelen tény, hogy még leginkább a parasztpárthoz és a protestánsokhoz kötődött, de azért ez egy széleskörű mozgalom volt, amelybe beletartozott az akkori munkáspártok, a Szociáldemokrata és a Kommunisták Párt kulturális tevékenysége, ami nem volt jelentéktelen. Nagyon sok amatőr kórus, színjátszó csoport, könyvtár működött ezen a területen. Ezt az egészet a fordulat éve után radikálisan átszervezték. A szabad művelődést teljes mértékben felszámolták. Létrejött a központilag irányított népművelés, és ennek keretében elláttuk a falut művelődési házakkal, ami ugye, már említettem, annyit jelentett, hogy kerestek olyan épületet, ami nem volt romos, ami korábban is hasonló célokat szolgált. Kimeszelték, rátették, hogy művelődési ház. Ez aztán a későbbiekben, ilyen önjáró módon, azért gazdagodott is, és a végén már egy komoly intézményrendszer meg szakma jött létre, meg egyetemi oktatás, tehát megszületett az egésznek a teljes infrastruktúrája. Ezt kellett volna valójában megváltoztatni. És akkor én azt hittem, hogy a rendszerváltás során az igazi jó haladó hagyomány ez a szabad művelődés lenne. Kiderült azonban, hogy csődöt mondott minden kísérletem. Mert hogy próbálkoztam az alakuló pártokkal egy tanácskozást összehívni. Próbálkoztam a TDDSZ-en belül, próbálkoztam a Népművelési Intézet munkáját ilyen irányba szorgalmazni. Nem járt sikerrel sehol. Az urbánusoknak ez túl népies volt, a népiesek pedig akkor már nem népiesek voltak, hanem már kezdtek visszamenni egy kicsit a Horthy-korszakba, az ő számukra tehát ez vagy ismeretlen volt, vagy őket se érdekelte. Egy szűkebb tábor volt az, amelynek a számára ez egyáltalán valamilyen vonzó példakép lehetett, és főleg akkor még sokan nem tudták azt, hogy itt egy hatalmi úrt egy másik hatalmi rendszer fog betölteni, és egy társadalmi berendezkedést egy másik. Itt nem szociális demokrácia vagy pedig valamilyen szociálisan érzékeny ez vagy az fog kialakulni, hanem tulajdonképpen nagyon határozott

ívű és felkészült politikai erők, akkor még nem nyíltan, de egyértelműen a kapitalizmus helyreállításán dolgoztak, élén a korabeli MSZMP-nek a vezető gazdasági gárdájával. Ez egyébként már a Németh-kormány idején a spon-tán privatizáció révén megszerezte a magántőkés befo-lyást. És ebben a szituációban, ha az SZDSZ akkor még vehemensen mindent sztálinistának minősített, az MDF-et az egész ügy úgy, ahogy volt nem érdekelte, plusz ezen felül mindenféle keresztül-kasul, ilyen-olyan csatározá-sok, érdekek voltak. Csoóri Sándor állt Andrásfalvy Ber-talan mögött, de ugyanakkor volt egy rivalizálás Antall és Csoóri között, és így tovább. Én Antall Józsefet még az egyetemről ismertem, évfolyamtársam volt, és András-falvy Bertalan is, de hát ezek az ismeretségek sem vezet-tek később semmire. Akkor felkínálkozott egy új lehetősé-g, hogy létrejön egy új Művelődési Minisztérium, és menjek oda. Én meg akkor gondolkodtam azon, hogy most mit csináljak, a könyvet már befejeztem, most fog-jak egy újabb kutatásba, ugyan melyikbe, és ugyan miért, és ugyanakkor viszont azért voltak elképzeléseim, hátha ebben a Művelődési Minisztériumban lehet valamit kezde-ni. Odamentem. Röviden összefoglalva, négy éves ottlé-tem alatt egy ideig osztályvezető voltam, később a Köz-művelődési Főosztály vezetője. De nem tudtam semmi-lyen értelmes kezdeményezést kibontakoztatni, mert minden energia valójában meglevő értékek valamilyen-fajta változtatva megőrzésére irányult. Példájaként emlí-hetem a révfülöpi értekezletet, ahol már felvetődött az „új süket oroszánok” színrelépése, amely „süket oroszá-nok” természetesen nem csak a politikai életben jelent-keztek, hanem értelemszerűen a minisztériumi apparátu-sokban is, itt-ott. (A süket oroszánok viccig ível az *El-határolódni – de mitől* című írás.) Akkor még sikerült egy olyan tanácsadó testületet létrehozunk, amely valóban tisztességes, megbízható, felkészült emberekből állt, más-részt pedig sikerült nagy-nagy áttételekkel kiharcolni egy viszonylag jelentős összeget a költségvetésből, közműve-lődési pályázatok céljára. Ennek a pályázatnak az elosztá-sát mi demokratikusan, széleskörűen, nagyon sok ember bevonásával, nagyon sokféle zsűri működtetésével, igye-keztünk nagyon igazságosan megszervezni, különösebb panasz nem is volt ellene, csak hát nem szerették. A szo-ciál-liberális baloldal azért nem szerette, mert nem az ő érdemük, vagy térszójuk, a másik oldalt pedig ez nem iga-zán érdekelte. Ugyanakkor viszont ott volt a pénzügyimi-nisztériumi apparátus, amely valójában sértetlenül foly-tatta a Kádár-korszak költségvetési politikáját, és a kultú-ra csak a maradék elven részesült anyagi támogatásban. Akkor a pénzügyminisztériumi taktika az volt, hogy min-dig mindent újabb bizottságokba, újabb vizsgálatokba, újabb mérlegelésbe. Summa-summárum mindig elkészül-tek a költségvetések a maradék-elven. Ez a mechanizmus és felfogás töretlenül élt tovább a Pénzügyminisztérium-ban, ugyanazokkal az emberekkel egyébként, csak a mi-niszter személye változott, de a miniszter is ennek a költ-

ségvetésnek a nagy híve volt, tehát végső fokon ilyen szempontból nem változott az ég világon semmi. Koráb-ban a kádári pártállam keretében volt nyűglődés a több pénzért, aztán az MDF-kormány alatt, és hát én utána a választások előtt elmentem nyugdíjba. Már túl voltam a nyugdíjkorhatáron, közben túl voltam egy szív műtéten, amire a szabadságom alatt került sor, úgy, hogy a minisz-tériumban még csak nem is tudtak róla, kivéve a közvet-len kollégáimat. Tehát még tovább dolgoztam, és noha talán meg tudtam volna őrizni azt a pozíciót, de nem lát-tam az égvilágon semmi értelmét.

Ha tehát summázni akarom a dolgot, hogy hogyan to-vább a könyv után, akkor nagyon sokat dolgoztam, hü-lyébbnél hülyébb feladatokat kellett ellátni. Mert az ap-parátusok mindig kitalálnak teendőket, akkor azok vé-gigfutnak a minisztériumokon, és akkor minden minisz-térium minden osztályának kell hozzá valamit csinálni, és így tovább, és így tovább. Az esetek zömében nagyrészt egyáltalán nem is az én területemen, de nekem is kellett csinálni. Noha mondhatnám azt, hogy András-falvy Ber-civel mi például évfolyamtársak voltunk, én francia sza-kos, ő román szakos, egyazon folyosón, és a kapcsolatunk fennmaradt, de ez a majdnem baráti viszony se járult ah-hoz hozzá, hogy valamit is el tudjak fogadtatni övele.

Nem azért, mert ellenezte, hanem azért, mert mással volt elfoglalva. Nem volt erre a területre se ránézése, se affinitása. Hatalmi harcokat vívtak: lecserélni a Hang-lemezgyártó Vállalat vezetőségét, hogy mi adjuk ki a hang-lemezt, és így tovább, és így tovább. Ebben az egészben a közművelődésnek megint az égvilágon semmi súlya, sze-repe nem volt. Meg voltak elégedve azzal, hogy énram különösebb panaszok nem futnak be, tehát nyilván csi-náljuk a dolgunkat, és akkor oda se figyeltek. Az egyetlen miniszter, aki hajlandó volt a munkánkra egy picit odafigyelni, az a Mádl Ferenc volt. Aztán egy év után már ő is elment, én is elmentem.

Az én időmben lett volna feladat egy új közművelődé-si törvény kidolgozása, ha már a szabad művelődés nem ment, ennek érdekében széleskörű információszerezés, ta-nulmány íratás, megbeszélések folytak, egy komoly kis kötetet is kiadtunk, de amíg én ott voltam, ez a törvény nem született meg. Utána megszületett, de nem igazán az én szájam íze szerint. De akkor én már tényleg távol vol-tam. Akkor már az SZDSZ nem tekintette a dolgot sztá-linistának, mert már ők voltak a Minisztérium, és akkor – hogy mondjam csak – beadták a derekukat az olyan, idé-zőjelbe mondom, népművelési szakmai képviselőnek, meg szempontoknak, törekvéseknek, ami valójában ab-szolút nem segített elő semmit. Pl. képesítés. Egy vacak, gyöngye színvonalú népművelő képzés, az felsőfokú diplo-mát jelent, de ugyanakkor nem ilyen káderállománya kellene, hogy legyen a közművelődésnek. Vonzónak kéne lennie ahhoz, hogy az értelmiség maga lássa meg a maga szerepét ebben a munkában. Itt ezt sok minden gátolta. Gátolta az, hogy a gazdasági, politikai helyzet nem ebbe

az irányba hatolt, az, hogy az egyesületek inkább továbbélők voltak, vagy ha újat létrehoztak is, nem voltak kellőképpen hatékonyak, főleg ilyen értelemben nem. A művelődési házak pedig, hát, édes istenem, folytatták a már a Kádár-rendszer végén kialakult gyakorlatot, a díszkóserű táncestékkal, meg a ruhavásárokkal.

Az önkormányzatok egy elég jelentős részének szintén az égvilágon semmi igénye a művelődési házakra nem volt, tehernek érezték, hogy valakinek fizetést kell adni, hogy időnként fűteni kell. Változásnak az számított, hogy most már a Kenyér ünnepe, az Alkotmányünnep helyett Szent István ünnepet rendeztek, ugyanazok a népművelők. Ami viszont kétségtelenül fontos volt, és amit az ember igyekezett segíteni, védeni, az a megnehezedett feltételek mellett is tovább élő, fontos amatőr mozgalmak: a néptánc, a kórus, a bábjátás, stb., amelyek valóban a művelődés szempontjából nagyon fontos értékteremtő tevékenységek. És legalább hadd éljenek tovább. Próbáltuk pályázatokkal segíteni. Igen ám, de a pénzügyminisztérium szépen lassan lefaragta a pályázati összegeket, egyre kevesebbre. A Parlament Kulturális Bizottságában az MDF-es képviselőket a téma nem érdekelte, az SZDSZ képviselők részben a teljes tagadás, részben a túlkompenzálás síkjára helyezkedtek. A lényeg az, hogy valami mást mondjanak. Azt mondtuk, hogy hát alkossunk egy moratóriumot, hogy ne lehessen csak úgy, könnyedén felszámolni ezeket a művelődési intézményeket. Akkor az egyik ezt sztálinista igénynek minősítette, a másik SZDSZ-es képviselő azt mondta, hogy terjesszük ki az útszéli kereszték védelmére is. Ezen közben az MDF-esek elaludtak. Valahogy így volt, Csúrka István meg kiment pisilni. Tehát mi mint minisztériumi főosztály ebben a kulturális bizottságban igazán komoly segítséget nem kaptunk, amikor meg a költségvetési megbeszélés volt, akkor a Pénzügyminisztérium mindent tarolt. A többség minden kérdésben úgy szavazott, ahogy a pénzügyi főosztályvezető mondta.

Még van egy olyan probléma, hogy a rendszerváltás ahelyett hogy egy értelmes művelődési rendszer kialakításával kezdett volna, csak az önkormányzati törvénnyel indult. Az önkormányzati törvényből pedig egyszerűen ezt a témát kifejejtették. Annyit sikerült belevenni, hogy az önkormányzat fenntarthat vagy támogathat közösségi művelődési intézményeket. Ez az egy mondat, amihez se költségvetés, se semmi az égvilágon. Tehát volt, ahol az önkormányzat fenntartotta, volt, ahol nem tartotta, volt, ahol az amúgy is rossz kádrcállomány még rosszabbra cserélődött, volt, ahol az épület kulcsát is elvesztették. Volt, ahol azért jól működött. Hát ez volt.

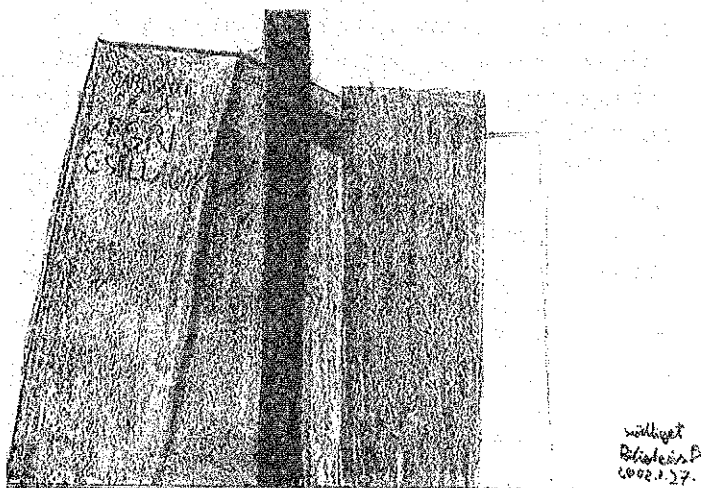
Tulajdonképpen ez a minisztériumi négy év sok munkával, sok törődéssel járt, és kevés, nagyon kevés eredménnyel. És úgy kaptam a szívűtétet megelőzően az infarktust, hogy volt egy minisztériumi feladatom a Belügyi Szemle számára, hogy írjak egy tanulmányt Az önkormányzatok és a közművelődés címen. És akkor én, a

2000 oldalas könyv után nem tudtam megírni egy 6 oldalas cikket. Mert nem akartam csak rosszat írni, és próbáltam keresni, hogy van-e valahol, valami jó is. És teleaktam az egész lakást újságcikkkel, mert arra még ott, a Minisztériumban is gondot fordítottam, hogy a sajtószemléket rendszerezem, hogy mi van az országban, s ott voltak még a saját országjárásom emlékei, és így tovább. És nem tudtam, jó szívvel nem tudtam megírnia Belügyi Szemlének a cikket. Nagyon akartam pedig, hogy eleget tegyek a Minisztériumnak is, meg az ügynek is, és nem ment. Közben a feleségem és a lányom nyaraltak, én két hétig odahaza voltam, oly módon, hogy nem jártam be dolgozni, ki se léptem a lakásból, csak rakosgattam reménytelenül a papírokat innen oda, onnan amoda, és szívtam a rengeteg cigarettát. Majd megjöttek a feleségemék, nagyon örültem nekik, és egy óra múlva infarktust kaptam. És akkor ezzel elkezdődött, most már a szíves korszakom, annak rendje és módja szerint, infarktussal, szanatóriummal, katéterrel, szívűtéttel, s ez ment tovább a maga útján a pacemaker-ig, a különböző pitvarfibrillációkig, meg kardioverzióig, meg a rengeteg gyógyszerig.

És mire is térhetnék vissza megint. A *kultúra csarnokaiból* kiderül, hogy Európa-szerte milyen szerteágazóan gazdag intézményrendszer a kulturális. Egy három kötetes könyvről beszélni szinte fölösleges. Én legszívesebben a könyvről megjelent egyik legértőbb bírálat gondolatát idézem fel. (Havas Gábor könyvismertetőjét közöljük lapunkban.) Havas Gábor úgy fogalmazott, hogy felütötte a tárgymutatót, és a tárgymutatóban mi minden volt egymás mellett. Tehát, hogy milyen széleskörű dologról van szó.

Füst Milán mondta, hogy gyerekek, hét évig írtam *A feleségem történetét*, s jön egy marha, és elolvassa hét óra alatt. Hát én még egy évvel többig írtam, s nem tudom, hogy jön-e egy marha, és elolvassa-e egyáltalán. De hát, ha könyvről van szó, az csak önmagáért tud beszélni.

Mátyus Aliz

ELHATÁROLÓDNI – DE MITŐL?

A Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozatban figyelmeztetett arra, hogy egyes politikai irányzatok „csak látszatra képviselik a keresztény erkölcsöt, épp csak párt-politikai céljaik szolgálatában emlegetik a keresztény elveket”. Örülök ennek a nyilatkozatnak. Keresztény kurzusban voltam szegény gyerek és katolikus. A grófok nagyon messze éltek tőlünk. Ők gazdagok, de mi jók vagyunk – ez volt a vigasz. Első áldozásunk után kakaóra és kalácsra „voltunk hivatalosak” a plébániára. Színi előadás is volt. Nagyobb gyerekek adták elő Árpád-házi Szent Erzsébet legendáját. Szívembe zártam a szegények istápolóját, haragudtam a férjére, a gonosz, fukar őrgrófra. (A gróf se jó, de mi az, hogy „őrgróf”? Netán „rendőrgróf”?) Gonosz és thüringiai. Ez utóbbiról azt mondták: német. Így már értettem: labanc. Boldog voltam, hogy Szent Erzsébet nem bukott le, amikor a férje ellenőrizte a kosarát, s annak tartalma, a szegényeknek szánt élelmiszer – ó, csoda! – télvíz idején rózsává változott.

Gyermeki világképemet lassacskán más gyermeki világképek váltották föl, tanultam és talán fölcseperedtem. Kulturális kapcsolatokról is olvastam, idővel még írni is merészelttem. Szent Erzsébetet bizony lassacskán felejtettem. Most hirtelen földidéztek emlékéit. Keresztény nemzeti alapon álló párt szónoka hangoztatta a „médiában”, hogy a bajor-magyar kapcsolatok Szent Erzsébettől ívelnek a közös szellemiség talaján az egy tőről fakadt Müncheni Sör-ünnepség és a Tokaji Szüretig, és természetesen pártja és a CDU kapcsolatáig. (A szónokot nem zavarta, hogy a Közép-németországi Thüringia a szász királysághoz, majd hercegséghez, őrgrófsághoz tartozott. Szent Erzsébet pedig II. Endre magyar király és a „Meráni” Gertrúd lánya, IV. Lajos thüringiai őrgróf felesége, a jelenleg az NDK-hoz tartozó, napjainkban a kétüteműjéről híres, Wartburgban élt. Családjával nem volt szerencséje, mert férje halála után sógóra ugyancsak mostohán bánt vele és gyerekeivel. Tény viszont, hogy a bajorországi bambergi püspök, Ekberg közbenjárt érdekében.) Jogosnak tartom, ha egy politikai párt külföldi partnereivel szoros kapcsolatot tart fenn. Szent Erzsébet legendája örök érték. Az irgalom, az önfeláldozást is vállaló keresztény karitás (más világnézetűek szemében is tiszteletre méltó) jelképe. Ezért van mintegy 70 temploma világszerte, ezért festett róla képet Wohlgemut, Murillo és Holbein. Legendáját ezért örököltette meg Liszt Ferenc, és ezért állított neki emléket Richard Wagner a „Tannhäuser”-ben. A jelkép tiszta, a tartalmi példázat zavaros. A bort is szeretem, a sört is, a hagyományos társas ünnepeket is. Elborzaszt azonban, ha ebből bugyuta ideológiát gyártanak.

E párt „független” változata viszont azt adta tudtomra ugyancsak a „Médiában”, hogy olyan kulturális politikára törekszik, amely elhatárolódik a szláv és az amerikai határoktól. Egyetértettem volna, ha a totalitárius vagy az üz-

letes „tömegkultúra” káros hatásától tette volna ezt. De így: tehát, el kellene határolódnom Puskindtól, Lermontovtól, Tolsztojtól, Dosztojevszkijtől, Turgenyevtől, Csehovtól, Bunyintól, Jeszenyintől, Bulgakovtól, Vozneszenszskijtől, Jevtusenkótól, Suksintól (írásától és filmjeitől) Raszputyintól (természetesen nem a cárné kegyeltjére, hanem az íróra gondolok), Szolzsenyicintől, Tarkovszkij csodálatos filmjeitől, Rimszkij-Korszakovtól, Muszorgszkijtől, Csajkovszkijtől, Sztravinszkijtől, netán Marc Chagalltól, Iszaak Babeltól, kétszeresen is, hiszen szláv környezetben ráadásul még zsidók is voltak. Mennyi evangéliumi ihletettségű szerző!

Vagy el kell határolódnom Husaktól, Čapektól, Hrabaltól, Vaclav Haveltól, a csehszlovák filmművészettől, Smetanától és Dvorzsaktól?

Vagy Ivo Andrić-től, Miroslav Krležától, nem gyönyörködhetem többé Meštrović szobraiban, ha turista sorsom véletlenül Splitbe vinne?

Vagy, hogy mondjam a lengyel, tehát szintén szláv neveket: Adam Mickiewicz, Julius Slowacki, Henrik Sienkiewicz, Boleslaw Prust, Stanislaw Wyspiański, Wladyslaw Stanislaw Reymont, Andrzej Wajda filmművész.

Mark Twain, Edgar A. Poe, Sinclair Lewis, Hemingway, Woody Allen. Nem akarom az olvasót terhelni hasonló névsorral az amerikai kultúra köréből, de nagyon hosszan sorolható lenne, ki mindenkitől nem lehet elhatárolódni.

Elképzelttem, hogy mi történne, ha e listát fölolvassák, aki a keresztény világ szellemiségére hivatkozott. Vajon értenék-e? Sajnos egy régi vicc jut eszembe, még a pangást megelőző, épp hogy posztsztálinista időből. A süket oroszán esete. Pesten is élveztik Csuhrainak, az „olvadás” kor reprezentatív szovjet filmrendezőjének viccét, mely a korabeli cenzúrát figurázta ki. Az erdei állathangversenyen az oroszán a zsűri elnök, az ő szava a döntő. Döntését sokan nem értik, kérdezik, hogy miért a vízilovat választotta. Az oroszán mancsával tölcseért formál a füle mellett, ezt kérdezi: haá?

Végzetes lenne, ha a magyar kultúrában elhatárolódna a régi süket oroszánok helyett az új süket oroszánok befolyása.

Mindez megerősített abban a meggyőződésemben, hogy a magyar művelődés jövője érdekében sürgősen cselekednünk kell, s a nagy átváltozások, konjunktúrák, igazodások korában minden erőnket latba kell vetni egy olyan kulturális politika és intézményrendszer megteremtéséért, amely a kulturális minőség elvét érvényesíteni tudja. Ezért tartom fontosnak a szabadművelődés ügyét, és korántsem csak abból a szempontból, hogy hogyan finanszírozható a jövőben a művelődési otthon vagy a községi könyvtár.

MIÉRT KELL KULTURÁLIS REFORM?*

A politikai intézményrendszer reformjára tett erőfeszítések jelzik azt a felismerést, hogy a gazdasági reform sem valósítható meg a társadalmi-politikai viszonyok demokratizálása és humanizálása nélkül. Szétzilált és bénult társadalom gazdasági erőfeszítésekre sem képes, márpedig nem csak a gazdaság került válságba, hanem a társadalom erkölcsi tartása, közösségi kohéziója, nemzeti öntudata, a kultúra, a tudás megbecsülése is.

Az oktatás és a kulturális szféra válsága is politikai történetünk következménye. A központosító politika az önkormányzat minden formáját és lehetőségét felszámolta. A hegemoniára törekvő centralizált, hierarchikus irányítás lefokozott szerepet jelölt ki az erősen szelektált vagy megtúrt öntevékeny szervezeteknek, az egyéni vagy kiscsoportos kezdeményezéseknek. A megszüntetve megőrzött tervutasításos és az ebben a keretben újabb módon tért nyelő, egyelőre csak a kommercializálódásnak kedvező piaci szemléletű (manipulatív „feszültség-levezető” elképzelésektől sem mentes) kulturális irányítás deklarációi ellenére egyaránt tömegnek, fogyasztónak, passzív befogadónak szerette volna és szeretné tekinteni az embereket.

A közösségi autonómiák elfojtása miatt az atomizálódott társadalomban nem hasznosulhatott kellő mértékben az a tudás sem, mellyel az elmúlt évtizedek felemás modernizációja keretében megnövekedett létszámú magasabb iskolázott rétegek rendelkeznek. A politika irányítói a voluntarista gazdasági programok erőltetésével a szép szavak ellenére következetesen a művelődés rovására döntöttek. A „nem termelő” ágazatnak minősített kultúra fejlődési útját eltorlaszolták. A kulturális elit bizonyos csoportjainak juttatott privilégiumok nem feleltethetik a rászorultak arányát: az életük válságos periódusaiban magukra maradókét, a most már a munkanélküliség által is fenyegetett alulképzettekét, a perifériára sodródó egyénekét, családokét, a saját stratégiájukat megfogalmazni nem tudó csoportokét, rétegeket és településeket.

Hazánkban rohamosan fokozódik az etatista viszonyokkal szemben a civil társadalom kiépítésének igénye, egy olyan társadalomé, mely valóban lehetővé teszi az állampolgári aktivitást, az érdekek csoportos képviseletét, védelmét: mozgalmak, intézmények szervezését, melyek megfelelő jogi garanciák mellett a gazdaságban és az államhatalmi szférában is részt vehetnek a helyi és az országos politika alakításában. Szinte teljes a „közmegegyezés” abban, hogy a válságból való kilábalásunk, nemzeti jövőnk attól függ, mennyire sikerül egy hatékonyan és szervesen működő civil társadalmat kiépítenünk.

Magyarország demokratikus jogállamként való megteremtése a feladat kulturális vonatkozásban is. A „történelmileg kialakult” pártállami dominanciájú kulturális politika, és művelődési intézményrendszer jelenlegi működtetése összeegyeztethetetlen a kibontakozó civil társadalom igényeivel. Tanúsítja ezt az egyesületszervezés lehetőségéért majd az egyesületi törvényért vívott harc, és azok az energiák, melyek a művelődés társadalmasításáért felszínre kerültek. Művelődésügyi szakigazgatásra természetesen továbbra is szükség van, nem csak a törvényességi és szakmai felügyelet ellátása, hanem a demokratikus törvényhozás és a végrehajtó hatalom által meghatározott nemzeti kulturális politikai feladatok szakértő meghatározásának és megvalósításának elősegítése végett, és az állami anyagi eszközök és támogatások megfelelő garanciák melletti elosztása, valamint a tevékenység folyamatos szakszerű elemzése, tudományos kutatásának biztosítása érdekében is.

Olyan szervezeti intézményrendszeri reform kell, amely a szellemi kezdeményezést, a törvényességi felügyeletet és a szakmai segítséget helyezi előtérbe, amely azon a szilárd erkölcsi meggyőződésen alapul, hogy minden személynek és minden közösségnek joga van a sajátos kulturális önkifejezés és autonómia kiműveléséhez, joga van szabadon hozzáférni a saját élete megszervezéséhez nélkülözhetetlen ismeretekhez és műveltséghez. Ez a megreformált intézményrendszer egyúttal nemzeti kulturális stratégiát szolgál, s az állami eszközrendszert oly módon működteti, hogy a magyar értelmiség elnyerhesse önbecsülését, mert az elengedhetetlenül szükséges a korábbi kulturális politika manipulált látszateredményeivel sem titkolható tömeges méretű „funkcionális analfabetizmus” felszámolásához. A gazdasági racionalitás mellett helyre kell állítani olyan fogalmak tiszteletét, mint emberszeretet, tudás, becsület, társadalmi szolidaritás, s a nevelés-művelődés intézményrendszere az alattvalói tudat- és magatartásformák sulykolása helyett váljék az öntudatos emberek formálásának műhelyévé.

Nem halogatható tovább az iskolareform és a művelődés reformja. A politikai intézményreform próbaköve, hogy az állam jóvá tudja-e tenni azokat a károkat, melyeket a korábbi évtizedekben okozott, fölismeri-e a művelődés ügyében nemzeti felelősségét.

A településfejlesztésnek csúfolt körzetesítés több mint félezer településen sorvasztotta el a kulturális élet amúgy sem nagy lehetőségét, másrészt városnyi lakótelepek nélkülülők a megfelelő kulturális infrastruktúrát, de a létező intézmények jelentős részének állapota is azt bizonyítja, hogy egy piactagadó gazdaság megengedhetetlenül elhanyagolta éppen a nonprofit szférát.

Teret kell nyitni a társadalmi öntevékenységnek, de a művelődés újra társadalmasítása nem jelentheti azt, hogy

* Részlet az Országos Közművelődési Központ TDDSZ-szervezetének javaslatából. Megjelent „A közművelődéstől a szabadművelődésig” címmel a Kultúra és Közösség című művelődésméleti folyóirat 1989/5. számában

az állam kivonulhat a kultúra anyagi támogatásából, és e vonatkozásban lemondhat ösztársadalmi felelősségéről. Nem lehet a reform kezdetén áthárítani az elszegényedett civil társadalom vállára a kulturális infrastruktúra fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges kiadások terhét, előbb törleszteni kell az elvonásokért. Elsorvasztott területek és pauperizálódott társadalmi rétegek esetében meg kell teremteni a támogatásukhoz szükséges „pozitív diszkrimináció” anyagi és intézményi feltételeit. A későbbiekben a megerősödő civil társadalom már könnyebben vállalhatja „a kultúra fényűzését”. A társadalmi-kulturális szféra intézményeinek társadalmiasítása tehát nem lehet egy elvonásos pénzügyi politika álarca, de az sem várható el az ország népétől, hogy bármilyen mértékben magára vállalja – a családi költségvetések terhére – olyan állami intézmények működtetését, amelyek tevékenységére valószínű befolyást nem gyakorolhat.

A kultúra távlatos nemzeti ügy, nem bízható arra a közvetlen haszonra törekvő gazdasági vezetőrétegre, mely még azon a területen is csődöt mondott, amely a legközvetlenebbül az érdekszférájába tartozott volna: a szakképzés tisztességes megszervezésében. Természetesen az ehhez alapot szolgáltató közoktatás működési zavaraiiban nem kisebb a felelősségük. A piaci viszonyok kialakulása azonban önmagában nem javít az évtizedeken át hátrányos helyzetbe szorított művelődésen.

Ehhez új kulturális politikára és a művelődési intézményrendszer átalakítására van szükség. Vissza kell térni a demokratikus konszenzusnak, a kölcsönös toleranciának nagyobb teret nyújtó szabadművelődési rendszerhez, mely történelmi kísérletként 1945 és 1948 között a kor lehetőségeihez képest figyelemre méltó eredményeket ért el, s nem mint művelődéspolitikai rendszer „bukott meg”, hanem a kialakuló diktatórikus viszonyok nyomán folszámolták.

Miért kell új kulturális törvény?

1945 és 1948 között a művelődési tevékenység – az európai modellnek és a hozzáigazodó magyar hagyományoknak megfelelően – autonóm művelődési intézményekben, szervezetekben, valamint a pártok, egyházak, szakszervezetek, egyesületek, ifjúsági mozgalmak stb. keretében szerveződött.

1945-ben Gombos Ferenc (Simándy Pál), a szabadművelődés fáradhatatlan úttörője megállapította, hogy történelmi fordulat következett be a nemzet életében, és ez a fordulat új lehetőségeket nyitott meg az iskolán kívüli művelődés területén is: „Az eddig leszorított társadalmi rétegek politikai hatalomhoz jutottak, és megkezdtek önművelődésük rendszerének szabad kiépítését”.

Csábító az analógia, mert a rosszul gombolt mellényt más vonatkozásban is 1945-ig kell kigombolni ahhoz, hogy újra begombolhassuk. A demokratikus felfogású szabadművelődés mindenekelőtt elhatárolta magát az előző korszaktól. Gombos így folytatta: „Mármost ebben

az új történelmi helyzetben hogyan látja a maga szerepét és feladatát az úgynevezett „iskolán kívüli népművelés”? Először is sürgősen megtagadja a múlt örökségeként ránk maradt nevét. Mert áruló szó ám ez a „népművelés”! Arról beszél, hogy íme, ott lenn a mélyben egy lenézett, műveletlen, kellemetlen illatú, megbízhatatlan és veszedelmes tömeg, ki kell rendelni hozzá csendőrön és fősztalga-bírókn kívül bizonyos „népművelőt” is. Hadd csiszolgassa érdességeiket, szoktassa társadalmi illendőségre, figyelmeztesse istenfélelemre és a felsőbb hatalmasság iránti tiszteletre, lássa el szellemi póttanyaggal, de vigyázzon, ne hogy rákapassa a tudományok ízére.”

Ismeretes, hogy a Horthy-korszak népművelésétől elhatárolódó szabadművelődést az 1948-ban hatalomra jutott bürokratikus-centralisztikus sztálinista struktúra felszámolta, és elnevezésében is visszahozta a „népművelést”, mely a két világháború közötti korszakénál is antidemokratikusabbnak bizonyult. Nem csak a szabadművelődés koncepcióját, szellemiségét számolta föl, hanem a magyar polgári fejlődés liberális korszakából származó és a későbbiekben is önszerveződésen alapuló társadalmi-kulturális intézményeket, közöttük hagyományos munkás- és parasztköröket, közösségi művelődési szervezeteket, melyeket a Horthy-korszak is csak visszaszorítani tudott, de felszámolni nem volt képes. (A történelmi kifejtés e helyütt fölösleges, a tények közismertek: a szovjet modell szolgálai másolása e téren is, az egyesületek, művelődési mozgalmak felszámolása, agymosás jellegű ideologisztikus-propagandisztikus kampányok, stb.)

A szocialistának nevezett népművelési rendszer részleges átalakítására csak az 1970-es évek elején került sor. Ekkor vezették be „új” fogalomként a közművelődést, mely tartalmazta a korábbi korszak óvatos kritikáját is, de valójában nem változtatott sem a korábbi struktúrán, sem irányítási módszerein, sem intézményrendszerén. A „közművelődési szféra” szívósan ellenállt a demokratikus kulturális törekvéseknek. Természetesen ez az egész struktúrára vonatkozik, mert gyakorlatilag, keserves harcok árán, éppen a közművelődés munkatársai között voltak szép számmal, akik – az MSZMP rejtett, de létező reformszárnyának támogatására is számítva – gyakran egzisztenciális kockázatot is vállalva igyekeztek a továbbélő monolitikus struktúrát fellazítani, és teret adni „nem tervezett” társadalmi kezdeményezéseknek is. (Elegendő, ha a kistélepülések jövőjéért, az egyesületek szervezéséért, a népfőiskolák újraindításáért, az amatőrmozgalomért, a klubok és vitakörök működési lehetőségéért folytatott harcra és a mindehhez szellemi muníciót adó tudományos kutatásokra utalunk.)

Tulajdonképpen baljós volt már a „közművelődési korszak” indulása is. Az MSZMP KB 1974 márciusi A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai című határozata – hogy csak egyetlen példát ragadjunk ki belőle – 3. fejezetében nyolc és fél sorban mond általánosságokat a falusi lakosság körében végzendő közművelődési munka

fontosságáról, de a 15. fejezetben tizennégy sor-ban hitet tesz mellett a „településfejlesztési terv” mellett, amelynek gazdaságilag irreális, tartalmában népellenes és végrehajtásában éppen művelődésügyi vonatkozásban helyenként nemcsak „voluntarisztikus”, de „terrorisztikus” vonásai ma már nyilvánvalók.

Meg kell állapítanunk, hogy a „közművelődés” fogalmát (sok egyéb tisztázatlansága mellett) legalább annyira lejáratták, mint a „népművelést”. A közművelődési párt-határozat és törvény a korábbi művelődéspolitikánál demokratikusabb vonásokkal rendelkezik, de nem igazán demokratikus, hiszen annak a politikai struktúrának részeként jött létre, mely domináns állami tulajdonra és egyetlen párt hatalmának hegemoniájára épült. Ezért még korlátozottan demokratikus jellege is csak írott malaszt maradt a reform lefékezésének politikája keretében. A közművelődési törvény ellenére az elmúlt másfél évtized alatt a magyar kultúraterjesztő hálózat intézményi ellátottságában, működési adataiban és az igénybevételben számottevően visszafejlődött.

A közművelődés valójában nem tudta megfelelően hasznosítani azt az erőforrást sem, melyet „főhivatású” munkatársai jelenthettek volna. Ez a szakképesítéssel és sok tapasztalattal rendelkező, bár erősen kontraszelektált réteg az egész értelmiséget sújtó (nemcsak bérezési anomáliákban tetten érhető) hivatalos értékrend szerint a „nem termelő szféra” keretében is a pedagógusokkal és az egészségüggyel, tehát a legközvetlenebbül az „embert szolgáló ágazatokkal” együtt a skála legaljára szorult. Ezért többségük társadalmi presztízse is úgy alakult, hogy hatékonyan nem befolyásolhatták a helyi döntéseket: csak kevesen kerültek be az érdemi döntéseket hozó állami, politikai, gazdasági testületekbe. A politikai intézményrendszer demokratikus átalakulása és a megélenkülő közélet feloldhatja ezt az ellentmondást.

A közművelődési párt-határozat, mely a törvény gyakorlatban érvényesülő tartalma volt, egyértelműen egy centralisztikus hatalmi központ változatlanul megőrzött vezérlési mechanizmusának struktúráját vázolta föl. Nyilvánvaló, hogy ezt a törvényt (és párt-határozatot) a továbbiakban a koalícióra törekvő, megújuló MSZMP sem vállalhatja, még kevésbé az alternatív mozgalmak, illetve a szerveződő pártok. Ezért elő kell készíteni egy új kulturális törvényt, amely a közoktatás, a szabadművelődés, a tömegkommunikáció, a nyilvánosság terén egyaránt garantálja az önkifejezés egyéni és csoportos jogát, és az állami támogatás alkotmányos kötelezettségét. Ez majd szavatolja a kultúrához való demokratikus hozzáférhetőség és a kulturális életben való részvétel jogát, mint emberi jogot. Ez az átfogó új kulturális törvény teremtheti meg a társadalom szabad művelődésének jogi garanciáját.

Miért van szükség új szabadművelődési rendszerre?

A centralisztikus-bürokratikus mechanizmushoz való „viszarendezés” hívei hatalmi eszközökkel megkísérel-

hetik meggátolni a társadalmi-kulturális intézmények demokratizálódását, egy új szabadművelődési rendszer kialakítását, ezt azonban csak az egész gazdasági-társadalmi megújulás lefékezése függvényében tehetnék meg, s küszködhetnének továbbra is a kiüresedett „közművelődés” örökös „finanszírozási problémáival”, avagy az általános válság kényszerítő hatására folytathatnák sorvasztó művelődési költségvetési és „irányítási” politikájukat. Ez azonban nem járható út.

A közművelődési intézmények már régóta kongatják a vészharangot, másrészt az eddig illegális, féllegális, felváltva korlátozott vagy megtúrt társadalmi-kulturális áramlatok teljes legalitásra törnek, és törvényes keretek között szeretnék kiteljesíteni azt a munkát, melyet a kedvezőtlen körülmények ellenére már megkezdték: önművelésük rendszerének szabad kiépítését. Az egyesületi törvény ehhez megteremtette a demokratikus kereteket, de hiányzik még két fontos lépés: az autonóm egyesületek, szervezetek közös céljait és erőfeszítéseit integrálni képes társadalmi szervezet megteremtése, valamint az állami művelődésügyi szakigazgatás felkészítése és hozzáigazítása a megváltozó körülményekhez.

A művelődésügyi szakigazgatásnak (és tágabb értelemben a közművelődési intézmények munkatársainak) az átmeneti időszakban az a feladata, hogy készüljön fel az új helyzetben kialakuló feladatkörére, és egyidejűleg vegyen részt a demokratikus kulturális szervezet kialakítása érdekében valójában már megkezdődött törekvésekben. A hivatali és intézményi szervezet feladata a megújulásra törekvő erők demokratikus összefogásának előkészítése. Ezt a feladatot csak egy olyan apparátus képes ellátni, amely a folyamatban részt vesz, és önmagát is meg tudja újítani, megfelelő szakemberekkel felfrissíteni. Az átmeneti időszak egyben főpróbája a létrehozandó szabad művelődési szervezetnek. Az előkészítés során megmérettetnek a művelődésért aktivizálódó erők és a hivatali, intézményi apparátusok egyaránt.

A kialakult politikai hierarchiában a kultúrának nem volt igazi érdekképviselete. Minden intézmény, Országgyűlés, minisztérium, tanácsok, szakszervezet alávettette magát a kialakult központi tervnek, elfogadta a szűkös, illetve „maradékellví” finanszírozást, „fegyelmezetten”, képviselte a központi politikát, visszafogta a kulturális érdekvédelem fel-feltörő megnyilvánulásait, s ily módon a nem nyilvános költségvetési vitákban megfosztotta magát a közvélemény támogatásától, s természetesen nem támaszkodhatott a lényegében felülről kinevezett, formálisan működő és súlytalan Országos Közművelődési Tanácsra sem, így rendre alulmaradt más, „fontosabb” ágazatokkal szemben. Ezen gyökeresen változtatni kell! A kultúra nem pusztán államigazgatási ágazati ügy. Politikai síkon el kell érni, hogy minden ágazati politikában elfoglalja méltó helyét a kulturális funkció is: ne csak pedagógusok, művelődési szakemberek és felvilágosodottabb közgazdászok érveljenek – külföldi példákra hivatkozva –

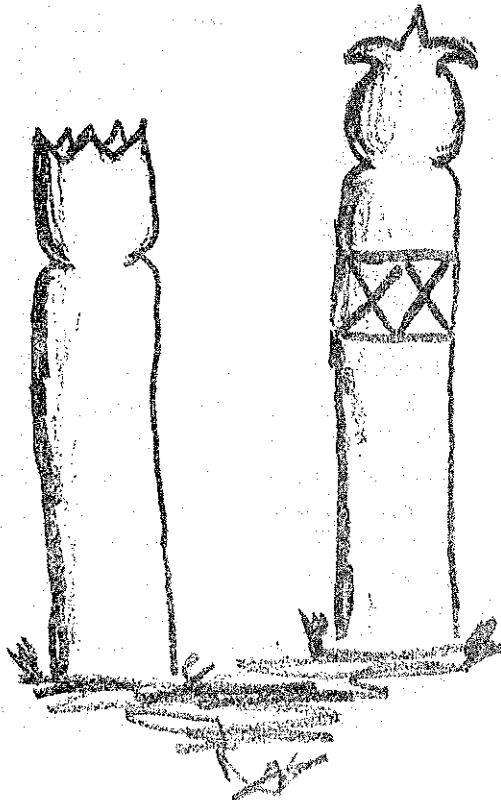
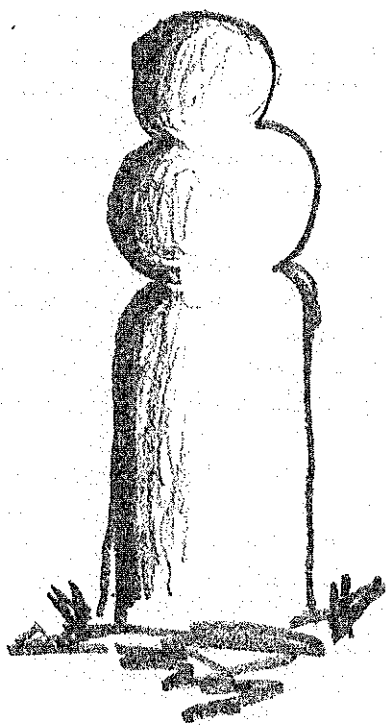
a művelődés támogatása mellett, hanem magát a gazdaságot hassa át e felismerés.

A közművelődés vagy szabadművelődés esetében természetesen nemcsak névváltoztatásról van szó, de az sem lebecsülhető. Kompromittálódott fogalmakkal nem lehet új erőfeszítésekre ösztönözni. Az új, demokratikus, pluralista jellegű művelődési intézmények kialakulása, a helyi önkormányzatok szerepének megnövekedése az állami szakigazgatás elveinek és szervezeti rendjének átszervezését is szükségessé teszi. A politikai intézményrendszer megújulásával párhuzamosan a társadalmi-kulturális szféra újjáéledése is a koalíciós logika jegyében képzelhető el. Kézenfekvő megoldás, hogy vissza kell térni az 1945-1948 közötti szabadművelődés elvi felfogásához és – mutatis mutandis – szervezeti kereteinek rekonstrukciójához. A jövőben kisebb, de szakszerűbb apparátusok és a döntések nagyobb részét magukra vállaló, erősebb társadalmi testületek kelljenek.

Ma még nincs elfogadott, véglegesnek tekinthető modell a központi államhatalmi szervek és a helyi önkormányzatok viszonyáról. A helyi önkormányzatok autonómiájának jogi keretei és az államigazgatási ágazatokkal való együttműködésének elvei még kidolgozatlanok. Ezért nehéz jelenleg egy kiforratlan szerkezetbe jogilag beilleszteni a szabadművelődési tanácsokat. (Például egy kétkamarás parlamenti rendszerben, ha ilyen döntés születik, ahol az egyik kamara „érdekképviseleti” jellegű, helyet kellene kapnia a „kulturális érdekképviseletnek” is, stb.)

A bizonytalanságok ellenére a szabadművelődési tanácsok legalább előzetes megszervezésével nem kellene megvárni a jogi keretek végső rendezését. Félő ugyanis, hogy kivárás esetén lépéshátrányba kerülne a művelődés ügye a politikai fölkészülés, a jogi előkészítő munka és a nyilvánosság figyelmének fölhívása tekintetében egyaránt. A tulajdon kérdése egyelőre eldöntetlen, s feltehetően hosszabb folyamatban fog rendeződni, de potenciálisan „tulajdonosi érdekképviseleti” szervek már működnek. Hasonlóképpen a létrejövő szabadművelődési tanácsok is működés közben szerezhethetnek meg a szükséges tapasztalatokat, és léphetnének föl kellő súllyal a művelődés érdekében.

Igaz, hogy nagyon sok a bizonytalanság, kialakulatlanok nem csak a helyi önkormányzatok működésének a jogi keretei, de még a választásokéi is, minden lehetséges politikai tényező az útkereső szerveződés állapotában van, a gazdasági reform is csak körvonalazódik, a szervezetváltás még meg sem kezdődött, még éppen csak megindult az a társadalmi mozgás, mely a különböző rétegeket, közösségeket olyan szerveződési fokra juttathatja, hogy meg tudják fogalmazni valóságos kulturális szükségleteiket. A társadalmi gondolkodás és cselekvés jelenleg az új „játékszabályok” kialakítására irányul, miközben a játékosok toborzása és felkészülése is folyik. Ebben a folyamatban a művelődésügy sem várhat a „végeredményre”, amely végül maga is egy folyamat lesz, hanem már most határozottabban cselekednie kell, nehogy változatlanul a kispadra szoruljon.

MIRE VALÓK A MŰVELŐDÉSI HÁZAK?*

1.

A Népművelési Intézet munkatársai vaskos dokumentumkötetet szerkesztettek, amelyben hatvan művelődési otthon adatait gyűjtötték össze. A szerkesztők – Kovalcsik József, Sipos Zsuzsanna, Szász János – megtiszteltek egy példánnyal, s a mű áttanulmányozása után kötelességemnek érzem, hogy szóljak róla, hogy szélesebb körben felhívjam rá a figyelmet.

A háromszáz oldalas kötet adattára félreérthetetlenül bizonyítja, hogy a művelődési házak mostani rendszere diszfunkcionális. Községi, városi és budapesti intézményeknél kapott adatok özöne bizonyítja ezt. A tények tömegében háromszázkét népművelő és ötszázhuszonnyolc vezető állású és értelmiségi nyilatkozata is szerepel, s ezek is azt tükrözik, hogy a művelődési otthonok nem felelnek meg a várakozásoknak.

Magyarázatot keresve, a dokumentumkötet bőségesen részletező adattárából három fő okot emelnék ki. Az első, hogy bármekkora összegeket fordít is az állam a művelődési otthonok fenntartására, működtetésére, a szükséghez képest mégis nagyon kevésnek bizonyul. Ám ezzel a tényvel különös ellentmondásban van, hogy a meglévő házak „üzemeltetéséhez” sincsen elegendő alkalmas munkakerő. Noha két egyetemen és két tanítóképzőben képeznek népművelőket, a megvizsgált hatvan művelődési otthonban mindössze három népművelő szakos képzettségű embert találtak. A többiek, akik hasonló végzettséget szereztek, más pályán helyezkedtek el, mert a népművelői pálya presztízse roppant alacsony. És végül, a művelődési otthonok nem kielégítő voltának harmadik fő okaként az úgynevezett társadalmi beágyazottságot, vagyis a közvetlen környezet fogyatékoságait említhetem a dokumentumok alapján.

Nem akarom ezt az írást további adatokkal terhelni, a helyzet ennyiből is világos. Nem kerülhető meg azonban a kérdés, mitévők legyünk ezek után?

2.

Évek óta mind nagyobb teret kap ennek az ügynek a vitatása, ám rendszerint közönybe vagy unalomba fullad, mert a kérdést feszegetők többségének fegyvertárából vagy a valóságismeret hiányzik, vagy az elszánás, hogy lényegre érintő észrevételeket tegyenek. A vitairatok sorából ezért érzem kiemelkedőnek Gyurkó László beszédét, amelyet kulturális bizottsági ülésen mondott el, s amelyet a Kritika 2. száma közölt. A tények ismeretéből fakadó keserűsége, egyszersmind megoldást kereső szenvedélye, méltán irányította újólag a közfigyelmet a közművelődés beteg állapotára. Szokatlanul merész javaslata pedig épenséggel felbolydulást váltott ki.

Bármennyire rokonszenvesnek érzem is azonban Gyurkó közelítésének módját, hibásnak látom tartalmát, ezért a dokumentumkötet ürügyén tervezett mondandómat vele polemizálva adom elő.

Minthogy nem ismerem a pontos adatokat, nem tudhatom megítélni: sok-e az úgynevezett minőségi kultúrára fordított összeg és ehhez képest kevés-e a közművelődés fejlesztésére szánt pénz? Láthatatlanban is valószínű, hogy sem egyikre, sem másokra nem tudunk eleget költeni. Ám súlyos melléfogás lenne, ha úgy akarnánk szabadulni ettől a dilemmától, hogy a közművelődést a minőségi kultúra rovására fejleszteni. A Gyurkóval vitázók (Újfalussy József a Kritikában, Mihály András az ÉS-ben) már előadták érveiket a központi kulturális létesítmények védelmében, én a közművelődés védelmében szeretnék szólni.

Gyurkó arra a meggyőződésre alapozza javaslatát, hogy ha több pénzt fordítunk a művelődési kombinátokra, akkor megjavul a közművelés helyzete. Szerintem azonban ez a kettő nincs ilyen kölcsönhatásban. A sokkal több pénz ugyan bizonyára jó lenne, de valami mást kellene vele csinálnunk, mint amit eddig csináltunk.

A dokumentumkötetből, meg más forrásokból, további számos, művelődési otthonban gyűjtött személyes tapasztalásaimból azt szűrtem le, hogy művelődési kombinátjaink lyukas kalaphoz hasonlítanak, amelyek csak nyelik, nyelik a pénzt és az energiát.

Tudom természetesen, hogy a közművelődés szerkezetének átépítése nem egyszerű dolog. De Gyurkó is – nagyon helyesen – távlatokban gondolkozva beszélt a jövőt alakító szempontokról, s ilyen módon már nemcsak lehet, de szükséges is a történelmi méretű áttekintés. Így közelítve már meg lehetne fontolnunk: nincs-e itt az ideje, hogy a művelődési kombinátokat valami mással, mai szükségleteinknek jobban megfelelő intézményekkel váltsuk fel? (Ezt a kérdést egyébként – nagyon óvatosan – a szóban forgó dokumentumkötet szerkesztői is felteszik).

3.

Amennyire tudom, a művelődési kombinátok őse valamikor Lunacsarszkij és munkatársai leleményeként jött létre a cári Oroszországtól örökölt kulturális állapotokhoz és a végtelen szegénységhez, meg a győztes forradalom legközvetlenebb szükségleteihez igazodva. Hasonló intézményeket hívott létre Malraux Franciaországban, és más országokban mások – és létrejöttek nálunk is a munkás kultúrotthonok meg az olvasóköri. Csakhogy ezek is mind a szegénység jegyében születtek. A „mindent egy helyen” elvet és gyakorlatot a kényszer szülte, mert a munkások, parasztok kultúrállódásának – legalább annyira: szervezkedésének – nem voltak más otthonai. A kultúra és a közösségi élet reprezentatív intézményeiből ki-rekesztették az elnyomottakat. Nyilvánvaló azonban,

* Megjelent az Élet és Irodalom 1973. május 27-i számában.

hogya ma más a helyzet. Nálunk ma senkit nem rekeszt ki senki, sehonnán, szabad a bejárás mindenhová, „csupán” arra van szükség, hogy igényt támasszunk, hogy felkeltsük az érdeklődést és elvezessük az emberek tömegét a kultúrához. Ilyen körülmények között most még értelmetlennek, egy korábbi állapotot tükröző rezervátumnak látszik a régi intézmények erőszakolt fenntartása. A meddő gyakorlat mutatja: mennyire balga a remény, ha a kártyázó és söröző társaságok majd be-betévednek a színház- és hangversenyterembe is, ha már ennyire a tőzsomszédságukban van, és ilyen módon eljutnak a kultúra birodalmába, miközben a szocialista ember közösségi tudata is kifejlődik bennük.

Nem. A művelődési otthonok minden berendezésükkel együtt, holt tárgyak, amelyek sem kultúrát, sem öntudatot nem szülnék. A művelődés és öntudat mértéke és milyensége, csak az országos és helyi, valóságos emberi viszonylatokból formálódhat. S ha ezek a viszonyok még nem alakultak arra, hogy magasabb rendű kultúráltságot és magas fokú öntudatot termeljenek, akkor hiába hozunk létre kulturális kombinátokat. S hiába hozunk létre működési előírásokat, ha nincsen mód, hogy átültessük őket a gyakorlatba. Annál kevésbé, mert a célok maguk olyan irreálisak, hogy megvalósításukra nem található ember a Földön.

A dokumentum kötet megfelelő adatait tanulmányozva, szinte komikusnak tetszik az a kíváncsi, amelyet ma a művelődési otthonok vezetőivel szegezünk szembe. Valami mesebeli hős személyiségi jegyei rajzolódnak ki belőlük, olyan ember képe, aki a csillagászatból a bábjátékig, a képzőművészettől a közgazdaságtanig, az agrártudománytól a sportolásig, mindenhez ért, és mindezek tetejébe rendkívüli jellem, aki szakadatlan küzdelmek között, a kudarcokat elviselve dolgozik, türelmesen, talpra esetten, optimistán, önfeláldozón – és aki ráadásul a székeket is kihordja meg behordja, mert az is szükséges.

Am ha elképzelnénk is azt a különös helyzetet, hogy egy falusi művelődési kombinátot egyszerre vezetné Erasmus, Goethe és Arany János – kiegészülve persze mindazokkal az erényekkel, amelyek a mai előírásokhoz képest még belőlük is hiányzanak – ők sem mutathatnának fel sokkal nagyobb eredményt az adott körülmények között, mint amit a jelenlegi – olyan amilyen – vezetők felmutathatnak. Legfeljebb azt tehetnék – sejtésem szerint, azt is tennék –, hogy mindenek előtt kitessékelnék a vendéglői, kártyázó, meg más hasonló részlegeket, mert a sörözést nem összeházasítani kell a művelődéssel, hanem éppen kirekeszteni onnan.

Ha egyszer drága pénzen létrehozunk és fenntartunk egy házat, amelyet a művelődés otthonának neveznek, adjon teret és ne valami másnak – sörözni, kártyázni, a vendéglőben is lehet.

... Aztán azt tennék Arany Jánosék, hogy megkeressék azt a néhány helyi értelmiségit, aki szereti és valamennyire érti a kultúrát és az ő segítségükkel összetobo-

roznak azt a néhány tucatnyi fiatal és felnőttet, akiben érdeklődés mutatkozik és akikkel együtt művelődve – nagyon hosszú idő alatt – érdeklődést ébreszthetnének másokban is. De mindezt csak akkor végezhetnék zavartalanul, ha olyan szerencsésük lenne, hogy a helyi társadalmi, politikai, gazdasági vezetők jóindulattal segítenék munkájukat. Ha nem, akkor vesztett ügyük van.

Úgy gondolom tehát, hogy a művelődés otthonai olyan helyek legyenek, amelyekben sehol máshol nem kapható művelődési lehetőséghez juthatnak az emberek. Ezzel kapcsolatban kitérnék még egy problémára, amelynek nagy szerepe van a közművelődésünk jelenének és jövőjének alakításában.

4.

Gyurkó beszédéből is kihallik, az általam szóba hozott dokumentumkötet is hangsúlyozza, meg számos egyéb helyen is felbukkan, hogy óvakodnunk kell a „kulturális arisztokratizmustól”. Azt a művelődési otthonok vezetőinek is gyakran figyelmükbe ajánlják.

Számomra ez teljesen érthetetlen. Olyan társadalomban, ahol egyik réteg kizárhatja a másikat a kultúra birtoklásából, jogos lehet-e ez a jelszó. Huszonöt évvel ezelőtt nálunk is jogos volt. Ma azonban roppant nehéz lenne, ha valaki olyan falusi közösséget akarna találni, amelyben bizonyos rétegeket vagy csoportokat „kulturális arisztokratizmus” jellemez. Úgy alakult a helyzet, hogy manapság egy friss diplomás alig-alig műveltebb azoknál, akik diploma nélkül keresik a kenyerüket. A diplomások ugyanis elsősorban szakmát tanulnak, és nem műveltséget kapnak. Egy ifjú agrármérnök vagy orvos kulturális ízlése és igénye vajmi kevéssel különbözik egy bádigos mester vagy téesz-brigádvezető ízlésétől és igényétől. Művelődési otthonok tevékenységéről szólva tehát, merő értelmetlenség a „kulturális arisztokratizmustól” való aggodalom. Mi több: egyenest káros is. Mert szüntelen hangoztatásával még azt a parányi valódi igényt is degradáljuk, amely esetleg ott mocorog néhány emberben. S így jutunk el oda, hogy tömegművelés címen nívótlan tömegszórakoztatást művelünk a kultúrházakban, a legigénytelenebbek igényéhez szabva.

A kultúra fogalma önmagában is minőséget jelent, ha igazán kultúrára gondolunk, amikor beszélünk róla. Ha a termelésben a mennyiségi célokat lassanként felváltják a minőségek, bizonyára megtehetjük ugyanezt a közművelődésben is. Meggyőződésem, hogy ezen az úton jutunk el gyorsabban a célhoz. A szocialista embereszmény megvalósításához.

1960. 20. 01

NÉPMŰVELŐK ÉVTIZEDÜNK ELEJÉN*

A népművelők gondja-baja káoszában segít eligazodni egy kiadvány: Kovalcsik József – Sipos Zsuzsana – Szász János: Művelődés és közösség. Hatvan művelődési otthon 1970-71 című munkája. S mert 1200 példányban jelent meg, 76 forintért, nagyon kevesen juthatnak közművelődésünk keretein túlsugárzó megállapításaihoz, megpróbállok írásban végigmenni egyik nagyon lényeges fejezetén, amelyben a szerzők a népművelők helyzetével foglalkoznak.

Valamikor a gyerekkorom közepén érzékelttem, hogy a helyi művelődési, szórakozási alkalom mit jelent egy közösségnek. Abban a pillanatban tudtam meg ezt, mikor az ötvenes évek elején falum népházát, egy kocsmányi termet, elvették tanteremnek, s azzal, hogy a gyerekeknek adták, a felnőtt lakosságot, elsősorban az ifjúságot visszahökentették az istállóba, a ház eleji padokra, hogy ott kártyázzanak és álmodozzanak, ne bálozzanak, ne táncoljanak, a párválasztás nehéz és félszeg gyakorlatait kivert állatokhoz hasonló módon próbálgassák. Ők maguk teremtettké abban az elveszett teremben közösségi, talán úgy is mondható, kulturális életüket, szívrük szerint az övéké volt. Hiába kérték vissza. Most szép művelődési ház áll a falu közepén, de nem nagyon méltányolják, nem igen beszélnek róla, többet vannak a kocsmában. Talán azért, mert nem érzik magukénak? Vagy több a pénzük, és jobb nekik az ivásos biliárdozás? Vagy annyira fáradtak, annyira télen is dolgozók, hogy a félórányi betérés jobb nekik egy pohár sörre lefekvés előtt, mint azok a hosszú programok, melyek a művelődési házban láthatók-hallhatók? Inkább a televízió? Ebben a könyvben nincs ki-mondva, csak érzékeltetve, hogy a népművelés, népművelők és a nép (ha már ezeket a szavakat fogadjuk el használatosnak) között szakadék van, kisebb-nagyobb a helyi állapotok szerint. A művelődési otthon a fölülről táplált intézményesített csatornák vége, mely a helyi igényeket is úgy veszi számba, ahogy ennek az irányító rendszernek megfelelnek, meg úgy, ahogy a fölülről diktált szórakozási divat a népben talajra talált. Például ezért kell olyan sokat beszélnünk az ifjúság beat-igényéről. Már sokan kifejtették nézeteiket arról a demokratikus álomról, hogy a népművelődés és a nép viszonya kölcsönös a művelődésben, az értékek ilyen körforgásával teremthető meg aktív, művelt közösség. Ha a népművelők elsősorban a föléb-resztett értékek talaján sarjasztják a műveltséget. Nem az az abszolút értékmérő, hányan járnak mindenféle rendezvényekre és előadásokra, hanem, hogy mennyire érvényesül a hatás. Csak a zárhoz illő kulccsal lehet az embereket kitarulkoztatni. Véleményem szerint itt van azoknak a bajoknak a gyökere is, amelyekre írásomban a Népművelési

Intézet vizsgálata alapján föl akarom hívni a figyelmet.

A „fönti” irányítás, a „lenti” óhaj vagy közöny keresztelési pontján áll a népművelő. Az említett könyv bőséges tényanyagra támaszkodva vizsgálja és foglalja össze a népművelők helyzetét, s meglehetősen szomorú képet mutat. Úgy tűnik, kevesebbet törődnek velük, mint a pénzkerettel, a felszereléssel, vagy nem többet, mint a tárgyakkal, pedig nélkülük megállnak a kerekek, nem jár az óra, bármilyen szerény vagy luxuskivitelű alkalmatosságról is van szó.

A könyv anyagából választva inkább rájuk irányítom a figyelmemet.

Ismerem őket. Sokféleségükben van néhány közös tulajdonságuk: magabiztosak, jó fellépésűek és végtelenül panaszkodók. Beszédük legtöbbször meggyerő, ha sokszor felületesnek is tűnik. Mozgásuk olyan, mint örök szélben a leveleké, izgatottak, az egyik pillanattól már a másikra figyelnek, mintha seholy se lennének jelen: így mozgatják intézményük sok-áttételes rendszerét. Az idegennek állandóan bizonyítanak. Megszokták. Többet kell bizonyítaniuk feletteseiknek, akiktől a pénzt és előmenetelt kapják, mint a közösségnek, akikért dolgozniuk kell. S mert munkájuk eredménye megfoghatatlan, statisztikákkal muszáj védeni munkájukat.

A könyvből megtudhatjuk, mit vár el tőlük az elméleti népművelő. Egy vezető és függetlenített munkatárs feladatai a következők lennének az elmélet szerint: intézményvezetés (belső kör megszervezése, kádermunka). Az intézmény külső hatókörének számba vétele, szélesítése: érdeklődés-, műveltség-szint igény szerinti vizsgálata; művelődési, nevelési, szórakoztatási programozás; operatív szervező, mozgósító végrehajtó munka szakterületenként; propaganda: a közvetlen művelődési, nevelési, szórakozási folyamatok, formák, módszerek meghatározása, ellenőrzése; gazdasági-technikai feltételek teremtése. Ha ezek a feladatok mindennapi munkával kitöltődnek, az lesz belőlük, ahogy például egy járási, művelődési központ igazgatójának a napja eltelik: „Az irányítói, szervezői munka napi elfoglaltságai átlagosan heti 60 munkaóra duzzadnak fel. (Külön akadályozó a hiányzó technikai felszerelés, pl. hiányzik az írógép, a telefon.) Részletezve: a munkakezdés ideje reggel hét óra. Fél kilencig következik a gondnoki, technikai munkák ellenőrzése, előkészületek az aznapi foglalkozásokhoz. Majd kb. tíz óráig a levelezés, a posta, a könyvelés, az adminisztráció lebonyolítása. Tíz-től délig tárgyalások a külső partnerekkel, megbeszélések előadókkal, szakkör- és csoportvezetőkkel. Tizenkettőtől egyig ebéd, lazítás. Ebéd után egytől négyig kerül sor a napisajtó, a folyóiratok átnézésére, a jelentéskészítésre, a levelezésre. Négytől a szakkörök, csoportos foglalkozások

*Megjelent a Valóság 1972. XV. évf. 8. számában.

ellenőrzése. Az újabb feladatokra, a munkára való felkészülés hetente átlagosan 12 órát igényel."

A járási központ hajszolt vezetőjének napirendjénél nem lazább a községi ház előadójaé sem. „A legtöbb időt az adminisztráció köti le (hetente átlagosan 24 óra), a rendezvényeket, foglalkozásokat heti 12 órában látogatom, az ügyelet is nagyjából hasonló lekötöttséget jelent. A közönség szervezés, a szervezőmunka 18 órát vesz igénybe. A munkára való felkészülésre heti 8 órára marad átlagosan. Szívesen végzem a közönség szervezést, a klubot gondozom, de terhes számomra a sok gazdasági ügy, az esti ügyelet, a plakátragasztás."

Ezek szerint a községi népművelő 66 órát dolgozik a munkára való felkészülés 8 órája nélkül. Adminisztrációja egy kötött munkaidőben dolgozó ember fél munkaideje. Mikor képezheti magát? Mikor tájékozódhat? S mikor élhet magánemberként?

„Nőtlen legyen – mondja a 30 éves községi művelődési ház igazgató –, ha nős, akkor a felesége rendkívül megértő legyen, és határozzák meg a munkaidejét. Ahogy ismerem a járásban a népművelőket, mind keresztben van a feleségével a munkaidő miatt. Ha ezt nem érti meg a család, az embernek kedve van a munkához, akkor baj van a családban.” De hol az a család, amely ennek örül? Mint a hajósebeségek éljék a népművelőnek életüket? Férjük adminisztrál, plakátot ragaszt, szervez, ellenőriz, minden napját fölálodva, legtöbbször még a szabadnapján is a ház ügyeit intézi. A feladat, az aprómunka tömegtelen.

S ezek után nézzük meg, milyen műveltségi követelményeket támasztanak a népművelőknek. Az átlagosnál jobban kell értenünk a szociológiához, szakértőként a művelődésszociológiához, értenünk kell a pszichológiához, elsősorban a szociálpszichológiához, nélkülözhetetlen a népművelés elmélet, az andragógia és a metodika, a vezetés- és a szervezéstudomány, kommunikációelmélet, a művelődéstörténet, az esztétika, szakesztétika, a propaganda formáinak ismerete és pszichológiája, a népművelési vizsgálódás módszertana. Még a társadalmi munkásoktól is elvárható bizonyos szakértelem népművelés elméletből és szociálpszichológiából, másféle szaktudományos ismeretük mellett.

Hogy ez milyen maximális követelmény a mai állapotokhoz képest, kellően igazolja két tényező: a szakképzettség és a népművelési szakirodalom olvasása.

A hatvan művelődési otthon vezetőinek és előadóinak 75,7%-a szakképzetlen: a vezetőket különválasztva ez az arány 66,7%. A vezetők fele rendelkezik felsőfokú iskolai bizonyítvánnyal, s van köztük 2,4%, akik csak általános iskolát végeztek. Rájuk férne a továbbképzés akár iskolai formában, akár önképzéssel. De mikor?

A kérdezők a szakfolyóiratok olvasójának mondják azt, aki a Népművelésből és a Népművelési Értesítőtől cikket említ. 302 népművelő közül 229-en kimutathatóan nem olvassák szakfolyóiratukat, a Népművelést, bár az

arányt a tiszteletdíjasok érdektelensége rontja le igazán, mégis elgondolkoztató, hogy 12 művelődési központ igazgatója közül 4 nem tud cikket említeni, tehát nem számítható a lap olvasójának. 12 klubkönyvtár vezetője közül kilencen nem olvassák lapjukat, vagyis csak hárman tudtak cikket említeni.

A Népművelési Értesítő tudományos igényű folyóirat, cikkei magas mércéket követnek, azt, amit a főhivatású népművelőtől a szakma teoretikusai elvárnak. A 12 művelődési központ igazgatója közül 11 nem tud cikket említeni vagy bevallja, hogy nem olvassa, 35 művelődési központi főhivatású közül 17 nem tud cikket említeni, 15 nem olvassa bevallottan, 34 művelődési ház-igazgató közül 31 nem olvassa, a további kisebb intézményekben még rosszabb a helyzet. Már-már gúny tárgyává válik közöttük az úgynevezett elméletieskedés, a gyakorlatban azonnal nem érvényesíthető cikkek, tanulmányok. Ez természetes önvédelem, hiszen a követelmények aznapiak. Felettesének csak azzal bizonyíthat a népművelő, amihez felettese is konyít, amit megért – a látogatottság növelésével, zsúfolt programokkal stb. Önvédelem úgy is, hogy a sodrásban úgy kell úszni, ahogyan az áramlat diktilja, még úgy is kimerülve és fuldokolva.

A népművelők elmondták véleményüket arról is, hogy maguknak milyennek kellene lenni ideálisan. Legyen a népművelő önfeláldozó, időt, munkát nem sajnáló, legyen ezermester, fontosak a jó kapcsolatok, a szervezőképesség és az üzleti érzék. „Mozgékonynak, talpraesettnek kell lenni. Kőműves Kelemenné módszerével belepíteni magát a falba. Szenvedéllyel – vagy sehogy!” Legyen optimista és kicsit hazardírozó is. Rendelkezzen jogi és gazdasági ismeretekkel, „mert az intézmény gazdálkodása teljesen a vezető vállain nyugszik. A felettes tanácsok pénzügyi ellenőrei minden részletre kiterjedően végzik revizori munkájukat és elvárják tőlünk azt, hogy mindent úgy ismerjünk, mint ők.” A népművelő tudjon hízelgni, legyen taktikázó képessége, „bánni tudjon a részeg emberrel is”, „ne viseljen hosszú haját, de ne rója meg ezért a fiatalokat”. „Olyan dolgozót kíván ez a munkakör, aki minden áldozatvállalásra kapható. Fontos az ügyszereget, de ez a munkakör igen sok lemondást is kíván és igen szerény anyagi megbecsülésben is részesül, aki e pályát választja. Az erkölcsi megbecsülés sem kielégítő.”

Az utolsó idézet rávilágít pálya szomorúságára. Tapasztalatból tudom, hogy a népművelő státusa a falusi értelmiség között az utolsó helyen áll – orvos, pap, gyógyszerész, tanító, agronómus, kultúrház igazgató. Azért is, mert ez a foglalkozás még új, akár az agronómusé, másrészt látják, hogy nem értelmiségi munkát végeznek, a jegyeladás, a plakátragasztás jobban feltűnik, mint a nevelés bűvópatakja, harmadsorban a káderpolitikának olyan baklövészi voltak és vannak, hogy a népművelőt nem is tarthatták értelmiséginek, mert a vezetők másodlagosnak tartották a művelődési otthon munkájával és vezetőjével együtt, nagyon sok alkalmatlant neveztek ki,

aki csak a direktívák végrehajtására volt jó, vagy arra se. Tudok olyan példát, hogy a tsz-adminisztrátor azért lett művelődési otthon igazgató, mert szült, a tsz-ben munkája ezzel bizonytalanabbá vált, gondolták, a kultúrát azért el tudja vezetgetni. Hasonló a községi klubkönyvtár vezetőjének helyzete: „majd tíz évvel ezelőtt pártmegbízatásként kaptam feladatot, hogy némi tiszteletdíjért végezzem. Ebben benne volt 300 Ft a könyvtárért, 220 Ft a népművelési feladatokért a rendezvényszervezéstől a takarításig. Eredeti szakmám nincs, tszcs-könyvelő, majd tsz-főkönyvelő voltam. Amióta függetlenítettek itt, úgy érzem, közvetlen feletteseim kevésbé értékelik munkámat. Például a helyi vezetők nem járnak el a rendezvényekre, a helyi tsz vezetősége elutasította azt a javaslatomat, hogy rendszeresen vegyenek jegyeket a jól dolgozók jutalmazására. A költségvetés feszültsége is nehezíti a munkát. 36 000 forintot kellene teljesíteni ebben a kis intézményben, és ez nagyon nehéz. Terhes a „pénzkereső” munka, a jegyeladási kénytelenségből adódó „házaló” módszer. Sok az adminisztráció is, mindent egyedül kell végezni. Emellett végzem a dolgozók gimnáziumának negyedik évfolyamát. Családanya is vagyok, és itt nincs időbeli határa a munkának. Ha lehetne, változtatnék ezen. Szívesebben lennék betanított vagy szakmunkás”. Micsoda sérelmek és kudarok, anyagi és erkölcsi kielégítetlenség következtében juthatott ide a 41 éves asszony? Vallomásának az a kimondatlan tanulsága, hogy társadalmi megbecsülése és anyagi helyzete devalválódott azzal, hogy népművelő lett.

A városokban a helyzet nem ennyire szembetűnő. Sok az ember, nincsenek olyan szoros, a közösség összetartozásával ellenőrzött kapcsolatok. Ha a város magasabban is értékeli ezt a munkát, az a közvetlen erkölcsi és anyagi megbecsülésben ott sem nyilvánul meg. A hatvan intézményben 1970-71-ben a vezetők bérátlaga a tanácsi fenntartásúak esetében 2060 Ft, a szakszervezeti fenntartásúakban 3037 Ft; a főelőadók, előadók az elsőben 1812 forintot keresnek átlagosan, a szakszervezetiekben 2104 forintot. S nemcsak az derül ki, hogy ezek a fizetések rosszabbak voltak egy betanított munkásénál, meg hogy a szakszervezeti kultúrfunkcionáriusok jobban keresnek, hanem az is, hogy ott meg a vezetők és a beosztottak fizetése között nagyon nagy a különbség: a vezetők bére 977 forinttal több a tanácsiakénál, a beosztottaké már csak 292 forinttal.

Nem volt általános bérrendezés tíz éven át. Tíz év óta drágább lett az élet, növekedtek a követelmények, több a munka. Talán béren kívüli juttatással lehetne valamit segíteni, ha nem is megnyugtatóan. Ám a vizsgálatból kitűnik, hogy a szóbeli, írásbeli elismerés több az anyaginál. A 302 megkérdezett közül 131-szer említettek szóbeli elismerést, 36-szor írásbelit, 27-szer kitüntetést, 113-szor anyagit, és el nem ismerést 63-szor. Az anyagi jellegű sérelmek nagy része ebből fakad. A munkával kapcsolatos sérelmek, kudarok a gazdasági hajszából, az ellátatlanságból, a tanácsi és szakszervezeti vezetők értetlenségéből,

a helyi értelmiség közönyéből s a lakosság lagymatag érdeklődéséből fakadnak.

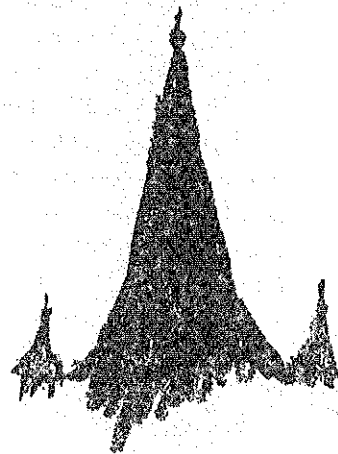
A sok ellenhatás szinte letaszítja a pályáról a népművelőket. Az egyetemen tudnák megmondani, egy-egy évfolyamnak hány százaléka dolgozik a népművelésben, szakmájában, és hány másutt. A szakmájában nagyon kevés. A vizsgált helyeken minden ötödik főhivatású el akarja hagyni munkahelyét. Az 58 igazgató közül csupán 11 nem csalódott munkájában, 20-nak többé-kevésbé, 12-nek alig váltak valóra elképzelései, 15-en nem választottak, nekik valószínűleg egyetlen elképzelésük sem vált valóra. A fluktuáció következménye pedig az lesz (s már az is), hogy közepes képességűek, szakképzetlenek kerülnek erre a pályára. A főhivatású beosztott népművelőknek majdnem a fele mindenféle kvalifikáció nélkül került posztjára. S a társadalomnak még örülni is kell, hogy ezt a munkát egyáltalán elvállalja valaki.

A kiadvány vizsgálatának igazságával figyelmeztet a közművelődés és a népművelők áldatlan helyzetére. Szinte már kiált. Nézzünk magunkba, akik mást csinálunk, lennénk-e népművelők, képesek lennénk-e ennyi áldozatra? Meg kell változtatni a helyzetet, mert kultúránk is veszélyes helyzetbe került, kétségessé vált a felnőtt lakosság jó szellemi közérzete, s csak a társadalom áldozatvállalásával lehet válaszolni a művelődés robotosainak áldozatára.

BÁNYFŰHUNYAD

KÖRÖSFŐ

„A vasutakat az idő hozta, és nem Ön, drága kegyelmes Úr”
 Kovalcsik József: *A kultúra csarnokai* (Művelődéskutató Intézet, Bp. 1986)

A Népszabadság recenzense, egyébként igen elismerő kritikájában, kifogásolta a címet, mondván, hogy félrevezető. Tény, hogy a könyvben legalább annyi szó esik a kultúra családiás fészkeiről, fennkölt szalonjairól, plebejus csapszékeiről, a kultúrafaló barbárság közepette menedéket nyújtó zugairól és még ki tudja hányféle otthonáról, sőt időnkénti kétségbeejtő otthontalanságáról is, mint a csarnokairól. És mégis mennyi asszociációt ébreszt már maga a cím is! Földézi a múlt századi Anglia „kommunista halljait”, amelyeket egy széles körű társadalmi mozgalom sodrában hoztak létre, és a megtalált emberi méltóság öntudatával vettek birtokba a korabeli munkások; aztán egy másik korszak és egy másik égtáj kultúrhangárait, ahol a hangerősítő berendezések torz recsegésére néma csönd vagy kényszeredett ütemes taps volt a válasz; aztán a nemzeti szimbólumok sorába emelkedett párizsi „Bobur”-t, ahol a modern vegyi üzemekre emlékeztető csőrendszerek tövében tűznyelők és egyéb mutatványosok produkálják magukat, miközben hátuk mögött az épület gyomrában ezek hömpölyögnek a kép-, könyv- és lemeztárák között.

Vagy ha egy kicsit elszakadunk a konkrétumoktól, templomcsarnokok naiv áhítatát és rafinált szentbeszédét; vásárcsarnokok szubkultúrákat ütköztető kavalkádját és piaci farkastörvényeit; falusi tejcsarnokok közéleti diskurzusait és beszolgáltatási kötelezettségeit; üzemcsarnokokat tucat kultúrától eltompított, robotoló munkásokkal és a munka kultúrája által kezelt állattá szelídített gépekkel; műcsarnokok ünnepélyes csendjét és zajos magamutogatását. És végül, de nem utolsósorban – immár a teljes elvonatkoztatás régióiban mozogva – kultúragyárat, amelyek csarnokaiban a központi agytröszt technológiai utasításait követve folyik az előcsomagolt kultúrapi sorozatgyártása.

Ráadásul a címet a borító (Forgács Péter kitűnő munkája) finoman idézőjelbe teszi, sőt ellenpontozza is. A századfordulós hangulatot árasztó, barnás tónusú képről keménykalapos polgárok mosolyognak ránk magabízó derűvel az egykori kávéházi asztalok mellől, a mai Balettintézet árkádjai alatt, a hajdani Sugárúton. Nézzük a képet, érezzük a kávéházi terasz eleven kontaktusát a kinti étellel, magunk elé képzeljük az oszlopoktól takart utcát, amelynek neve annyiszor változott azóta, múlt és jelen hol élesen kettévál, hol furcsán összemosódik, és izgott várakozással lapozzuk fel a könyvet...

És elolvassván rá kell döbbenünk arra, hogy olyan címet úgysem lehetett volna találni, amely visszaadná a könyv teljes gazdagságát. Mert *A kultúra csarnokai* szókapcsolatot értelmező, lényegesen tárgyyszerűbb alcím (A közösségi művelődés színterei – utópiák, mozgalmak, tár-

sadalomszervezés: a művelődési otthonok kialakulása) a kifogástalanul pontos megfogalmazás ellenére talán még kevesebbet árul el a könyv valódi értékeiről. Szakmai körök belülgéneke tekinthető, száraz szaktudományi munkát sejtet, holott Kovalcsiknak a tiszteletet parancsoló szakmai felkészültség és a zavarba ejtően gazdag és sokrétű tárgyi tudás csak trambulinnal, amelytől elrugaszkozva az európai társadalomfejlődés elmúlt kétszáz évének alapkérdéseit érintő, lenyűgözően izgalmas szellemi kalandra vezetheti olvasóit.

Mert *A kultúra csarnokai* egyszerre a művelődés legátfogóbb társadalmi, gazdasági, politikai összefüggéseit feltáró nagyszabású történeti analízis és korszakok, osztályok, rétegek, csoportok életformáját, szellemi arculatát, művelődési szokásait, jellegzetes viselkedésformáit érzékeltesen felvillantó kortörténeti dokumentumok tárháza; a modern állam manipulációs technikáinak természetrajza és az autonómia újra és újra feltörő, elfojthatatlan kísértésének a dokumentálása; szórakoztató kultúrtörténeti esszégyűjtemény és szakemberek tájékozódását segítő tudományos kézikönyv; a történelem mozgásának nyomon követése a művelődési mozgalmak tükrében és értekezés arról, hogy hogyan formálják az ember összetéveszthetetlenül egyéni szellemi arculatát a közösségi művelődés színterei; statisztikai adatok mögöttes tartalmainak aprólékos feltárása és az egykori élmény erejével ható személyes visszaemlékezések felvonultatása... Nem folytatom. Ha mégis tömören kellene jellemeznem Kovalcsik munkáját, a szó legnemesebb értelmében vett történelmi olvasókönyvnek nevezném. A múltat vallatja, de úgy, hogy közben a legkínzóbb, legaktuálisabb problémáinkról beszél. Az iskolán kívüli művelődés változásait követi nyomon, de úgy, hogy közben messze túllép választott tárgyán. Nemcsak abban az értelemben, hogy a művelődési intézményrendszer mindig magán viseli – és ezt a könyv kitűnően szemlélteti – a társadalmi berendezkedés, a hatalmi és érdekviszonyok, az egy-egy országot jellemző sajátos tradíciók és történelmi meghatározottságok „és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát”, nemcsak abban az értelemben, hogy a jelenségek önmagukon túlmutató mélyebb összefüggéseinek feltárása érdekében, ha kell, felhasználja a szociálpszichológia, a néprajz, a közgazdaságtan, a szociológia, a politológia és még sok más diszciplína credményeit; nemcsak abban az értelemben, hogy a sokszor hatalmas tér- és időbeli távolságokat áthidaló utalások, hivatkozások és képzetársítások gazdag rendszere sokféle ágazó asszociációs pályákat indít el, hanem úgy is, hogy Kovalcsik a legtetszesebb tudományos okfejtés kedvéért sem hajlandó leegyszerűsíteni vagy elszürkíteni a valóságot, és – Camus szavával –

egy pillanatra sem feledkezik meg „arról az eleven lükte-tésről, ami az emberből nem redukálható eszmévé, és csak az az értelme, hogy legyen”.

A tárgymutatóban csak a betűrend szeszélye sodor egymás mellé olyan össze nem illő címszavakat, mint: anarchisták és anglikán egyház, Académie des Sciences (Párizs) és Acélhang (MÁVAG-dalegylet), Fröbel Nővé-dő Egyesület és futuristák, „gittegylet” és Gorkij Palota, GYOSZ és Gyöngyösbokréta, Hangya Szövetkezet és Hanza-városok, homoszexuálisok emancipatórikus moz-galma és Honi Iparvédegyelet, jakobinusok és Japán kávé-ház, jóléti állam és Jószerencse Kör (Diósgyőr), Kábitószer (-élvezők) és kaktusztermesztők, Krajczár egylet (Nagykőrös) és Krenert Art Center (USA), NATO és naturisták (nudisták), Magyar Zsidók Pro Palestina Szövetsége és Magyarfajta Kutyaikat Tenyésztők Egyesülete, Nemzeti Parasztpárt és Nemzeti Szalon, Rákóczi Népkör (Balmaz-újváros) és Rákosi Mátyás Művek, „rekreációs business” és „rendőrszocialista” munkásszervezet, úttörőpalota (SZU) és üdvhadsereg. Ám a véletlennek ez a furcsa já-téka mégiscsak érzékeltet valamit a szerző szándékaiból. Kovalcsik ugyanis egyaránt nagy figyelmet szentel az egy-idejűségben és egymás mellettiségben megmutatkozó kü-lönbségeknek és a tér- és időbeli távolságokat áthidaló azonosságoknak. Megmutatja, hogy egy-egy történelmi időszakban Európa különböző országaiban milyen törek-vések, művelődési mozgalmak, intézmény típusok létez-tek egyáltalán, és ezek közül melyek játszottak, játszhat-tak vezető szerepet. Ugyanakkor nyomon követi intéz-mények, mozgalmak, irányzatok európai vándorújtát, megmutatja, hogy ezek milyen közvetítő csatornák segít-ségével, milyen társadalmi erők hatására és milyen érde-kek szolgálatában jutnak el egyik országból a másikba, és ott milyen metamorfózison esnek át, sőt jelzi azt is, hogy hol húzódnak azok a láthatatlan, ám mégis pontosan ér-zékelhető válaszfalak, amelyek bizonyos hatásokat egyál-talán nem vagy csak erősen megszűrve engednek tovább. Már az első fejezetek címei (Anglia példája, Európa fel-zárkózik) is jelzik, hogy a mintát a múlt században első-sorban Anglia szolgáltatta. Ott alakultak ki először a pol-gári nyilvánosság intézményes keretei, és ott jött létre a legszerencsésebb szintézise azoknak a tendenciáknak, amelyeket Bibó István az európai társadalomfejlődés ér-telmének nevez és a társadalomban jelen lévő erőszak-mennyiség, egyoldalú alávetettség fokozatos csökkenésé-vel, illetve a szabadságintézmények fokozatos kiteljesedé-sével, „a társadalomtechnikák racionalizálásával, huma-nizálásával és moralizálásával” jellemez. Innen nézve A kultúra csarnokai a „centrum-periféria”, illetve a „megké-settség”, probléma művelődéstörténeti értelmezésének is tekinthető. Annál is inkább, mivel Kovalcsik igen sűrűn idéz közép- és kelet-európai utazók nyugat-európai úti-naplóiból, élménybeszámolóiból, reflexióiból, és ezek az írásos dokumentumok óhatatlanul különböző országok el-térő intézményrendszerét és társadalmi gyakorlatát is

szembenbesítik egymással. Az ilyen módon rendkívül érzék-letessé tett különbségek egyúttal feleletet adnak arra is, hogy az angol, majd később más nyugat- és észak-európai példák kisugárzó hatása miatt ütközik helyenként és időnként áthághatatlan akadályokba. Wildner Ödön az 1907-es pécsi szabadoktatási kongresszuson felszólalásá-ban az ún. népszerű főiskolák rugalmasabb szervezeti ke-reteinek kialakítását szorgalmazta: „Amerikai, angolok, franciák, skandinávok, akiknél a népszerű főiskolai, mondjuk: szabadegyetemi mozgalom igazán merész me-derben, hatalmas hullámokban folyik, erre nem egy pél-dát adtak. Miért kellene mindig Németország és Ausztria pedánsabb és copfosabb irányát követni?” A könyvből vi-lágosan kiderül, hogy Nyugat-Európában, ahol egy közép-korig visszanyúló, több évszázados tradíció tette természe-tessé és gyümölcsözővé a kölcsönhatások szabad áramlá-sát, a modern ipari társadalom megteremtésével párhúza-mosan kialakuló közéleti, művelődési formák is köny-nyebben terjedtek el és termékenyítették meg egymást, mint Európa keleti régióiban.

Az egyezéseket és rokon vonásokat persze nem feltét-lenül egy követendőnek tartott példa közvetlen átvétele eredményezi. A hatások sokszor lényegesen rejtettebb, át-tételesebb módon érvényesülnek. Több évtizedes tetszha-lál után rég elfelejtettnek hitt formák kelnek új életre, a szituáció, a szemlélet vagy a szándék hasonlósága gyakran nem is tudatosított emlékképeket, olvasmányélményeket hív elő, váratlanul működésbe lépnek és hatni kezdenek a gyerekkorban szerzett élmények. Sokszor nem is lehet eldöntetni, hogy követhetetlenül bonyolult áttételek se-gítségével valóban a korábbi példa fejt-e ki hatását, eset-leg egymáshoz nincs közük, de mindkettő azonos kultúr-történeti előzményekre vezethető vissza, vagy csak vélet-len egybeesésről van szó, pontosabban a sok mindenben egyező körülmények hasonló válaszokat indukálnak. Ko-valcsik az ilyen típusú egybecsengésekre is bőségesen so-rakoztat fel példákat, és ezzel a történeti folytonosság rej-tettebb összefüggéseinek a feltárásához szolgáltalt olykor meghökkentőnek tűnő, ám rendkívül tanulságos adalé-kokat. Így teremtődik kapcsolat a legendás falvédőfelirat-ok és a mai popzene dalszövegei, William Lovett múlt században írt *Chartizmus* című könyve és a mai komplex művelődési intézmények között. Búvópatakok bukkan-nak a felszínre, különböző korszakok emberi szándékai rímelnék egymásra. „Tapasztalatból mondom, hogy sok földművelő polgártárs megalacsonyítva érzi magát lapunk-nak veszettül magyarázó modora által. – Füleimmel hal-lottam mondani: 'Csak olyan ez komám, mint mikor a gyermek az álmoskönyvből mesél, nincs ebben az ország-ról semmi okos dolog.' Tisztelni kell a népnek e komoly kedélyét, nehogy gúnynak vegye az örökös komázást, s megbosszankodjék. Azt is megírtam Vas Gerebennek, hogy ne féltse a népet elrémüléstől, balmagyarázatokból, s Isten tudja mitől azért, ha vele események igaz hírét, az ország állapotát közlik.” – írja 1848-ban Arany János

Petőfi Sándornak. „Azt szeretném hát hangsúlyozni, hogy amiként az irodalom nem éri el a célját, az emberi lelkek formálását, ha a didaktika szolgálóleányává szegődik, az ismeretterjesztő irodalom sem éri el a célját, ha híg lirizálással és fellengzős retorikával próbálja megédesíteni az unalmas ismereteket, mint eddig nagyon sokszor tette. A dilettáns irodalmiaskodás nemcsak az irodalmat húzza le, hanem a pedagógiát is. Minden ismeret érdekes, ha jól, világosan, egyszerűen és embernevelő vagy ügyszerető szenvedéllyel adjuk elő.” – mondja Veres Péter 1953-ban egy országos értelmiségi ankéton.

A könyv minden sorában jelen van a történelem, lapjain mégsem a történelmi szükségszerűség menetel vakon és föltartóztathatatlanul, hanem a történelmi erőkkal viaskodva az emberi méltóság küzd jogainak elismertetéséért. Ahogy Camus fogalmazza meg az „Én fellázadok, tehát mi vagyunk” axiómájából kiindulva: „A ,mi vagyunk’ furcsa módon egy új individualizmust definiál. ,Mi vagyunk’ szemben a történelemmel, és a történelemnek számolnia kell ezzel a ,mi vagyunk’-kal, amelynek viszont a történelem sodrában meg kell őriznie önmagát. Minden kollektív cselekvés, minden emberi együttélés fegyelmet követel, nélküle az egyén idegenként cipeli az ellenséges közösség rá nehezedő súlyát. De társadalom és fegyelem célját téveszti, ha megtagadja a ,mi vagyunk’-ot. Bizonyos értelemben én egyedül vagyok a közös méltóság letéteményese, és nem engedhetem leromolni sem magamban, sem másokban.”

Kovalcsikot igen erősen foglalkoztatják ennek a közös emberi méltóságnak a megóvási esélyei. Ezért tulajdonít különös jelentőséget az önkéntes társulás, az önszerveződés, az intézményesülő szolidaritás sikeres példáinak és kudarcba fulladt kísérleteinek. És ezért nem feledkezik meg az átfogó történelmi folyamatok, összefüggések, a nagyléptékű változások elemzése közben sem az emberről. Ritkán bocsátkozik elvont fejtegetésekbe. Az általános tanulságokat és következtetéseket, a visszafogottan megfogalmazott ítéleteket is mindig emberi sorsokhoz és élményekhez, példázatokhoz is tekinthető, ugyanakkor a maguk konkrétságában is rendkívül plasztikus „esettanulmányokhoz” kapcsolja. A dokumentumokat, idézeteket sohasem rideg célszerűséggel, a gondolatmenethez igazított „szabványos méretre vágott” illusztrációként, hanem a részletek gazdagságát is érvényesítve, a bemutatott jelenség vonatkoztatási rendszerét kitágítva, a hozzákapcsolódó emberi élményeket is közvetítve használja. Igaz, nem akármilyen segítőtársakra támaszkodik. Irodalmi remekművekből, jeles közéleti személyiségek, tudósok, szellemóriások írásaiból vett idézetek egész sorát vonultatja fel, és ezek a gondosan kiválogatott részletek kézzelfogható közelségbe hozzák, elementáris élménnyé avatják mindazt, amiről a könyv szól. Gondoskodnak arról, hogy a kultúra intézményeiben ne csak eszmények, ideológiák, osztály- vagy csoportérdekek, presztízs szempontok objektívációit lássuk, hanem gesztusok, viselkedésmódok, szo-

kások, tradíciók kifformálásának, a társas élet érzéki örömeinek a színtereit is.

Átfogó történelmi munkákban a gyakori idézgetés sokszor arról árulkodik, hogy a szerzőnek nincs önálló mondanivalója, ezért beszéltet maga helyett másokat. A *kultúra csarnokaiban* furcsa módon éppen a sok-sok idézet és az idézetek felhasználási módja tanúsítja leginkább a szerző szemléletének eredetiségét. Kovalcsik a legismertebb műveket is újraolvassa, a legnépszerűbb könyvekből, írásokból is képes a meghökkentő újdonság erejével ható mozzanatokot előbányászni. Százszor megrágott témákat helyez teljesen új megvilágításba, véglegesnek tartott értéktételeket kérdőjelez meg, vadonatújnak hitt törekvésekről bizonyítja be, hogy messzire visszanyúló előzményeik vannak. Agyonelemzett szerzőket rángat ki a legkülönfélébb skatulyákból, megbélyegzett vagy gyanakvással kezelt irányzatoknak, életműveknek szolgáltat igazságot. Hadat üzen a kikezdhethetlenné vélt sztereotípiáknak is. Könyvéből megtudhatjuk, hogy még az ötvenes évek elejének totális diktatúrájában is akadtak bátor emberek, akik nyilvánosan meg merték fogalmazni a hivatalostól eltérő álláspontjukat, hogy a mai magyar közművelődés legelszántabb reformerei nem tudnak felvetni egyetlen olyan lényeges kérdést sem, amely valamilyen formában ne fogalmazódott volna meg már az 1953 és 1956 közötti időszakban. „Mert a nép aktív (tehát nem passzív!) részvétele nélkül fabatkát sem érnek a demokratizálást célzó szervezeti intézkedések. Ezt kell látnunk népművelési otthonaink többségénél is, amelyek ma még nem lüktető élettel telített kulturális központok, hanem államilag szubvencionált szórakoztató intézmények, kinevezett igazgatóval, központi költségvetéssel, központilag szerkesztett működési szabályzattal. (...) De – ha csak villanásnyi ideig is – láthattuk azt is, mit jelent a nép alkotó részvétele egy intézmény életében, amelyet demokratikus szellem leng körül. A gazdakörökre gondolok, ahova napok alatt nemcsak berendezéseket varázsoltak, de még a régi bélyegzőket, könyveket is visszahozták, mert amint kiderült, ereklüként őrizték a jobb idők számára. Ilyen helyen, ahol mindent mindenki a magáénak érez és vall, elképzelhetetlen a berendezés rongálása, eltulajdonítása. Mindenki személy szerint felelősnek érzi magát az ott folyó munkáért. (...) Demokratizálni kell művelődési otthonaink életét, és építve népünk teremtő erejére, ösztönözni és segíteni kell a legváltozatosabb művelődési formákat is, amelyek megfelelnek majd a megváltozott szükségleteknek és megnőtt igényeknek – legyen ez a forma gazdakör, olvasókör, művelődési egylet vagy ma még talán ismeretlen kulturális szervezeti forma...” – idézi például Pesold Ferencet 1956-ból.

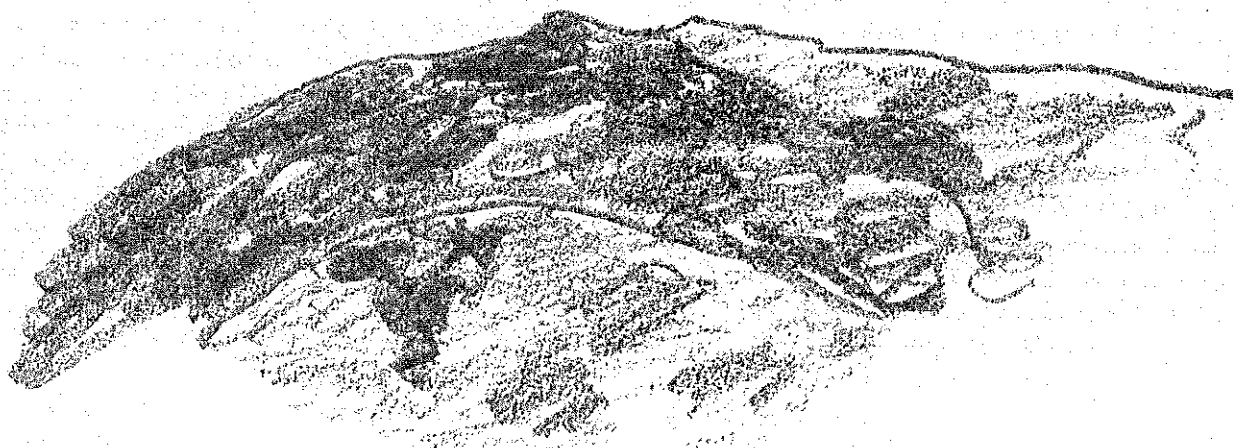
Kovalcsik nem azért tud jól ismert dolgokról is újat mondani, mintha mindenáron erre törekedne, hanem azért, mert elfogulatlanul és sokoldalúan közelít témáihoz, és nem preconcepciókhoz keres illusztrációkat, hanem a tények árnyalt elemzéséből vezeti le álláspontját.

Úgy illeszt egymáshoz legkülönbözőbb forrásokból származó idézeteket és számszerű adatokat, szubjektív visszaemlékezéseket és tárgyilagos elemzéseket, elérzékenyült vallomásokot és ironikus reflexiókat, hogy azok egymást árnyalva, kiegészítve, ellentétezzve, idézőjelbe téve az olvasót a megvizsgált téma állandó újragondolására kényszerítsék. Kovalcsik nem rágja szájba mondanivalóját, csak összeszikkasztat különböző véleményeket és álláspontokat, csak meghökkentő asszociációi támadnak, csak az egyik mondatban megbújó hívó szóról eszébe jut valami egészen más. Nem könnyíti meg az olvasó dolgát, mert nem ad lehetőséget leegyszerűsítő vagy túlságosan lekerekített tanulságok levonására. Ilyen megfontolásokból kerül a magyarországi műkedvelő színjátszás hagyományai kapcsán ugyanabba a fejezetbe vidéki primadonnák népszerűsége és munkás szavalókórusok pártosa, népszínművek genézise és Justh Zsigmond „parasztszínháza”, műsorpolitikai silányságok és csoportidentitás, kacagtató diletantizmus és színjátszó közösségek emberi melege, divatmajmolás és személyiségformálás, narcisztikus hajlamok kiélése és politikai agitáció, Csepreghy Ferenc és Németh László, „liedertafel” dalok és Bohumil Hrabal. Ha a könyv lapjain az egyik idézetben Heller Ágnes azt mondja, hogy: „Beszélgetésnek tekintünk minden két vagy több ember közötti szóbeli cselekvést, melynek egyetlen célja gondolatok kicserélése. Ott lép tehát fel, mikor egyedeknek önálló, egymástól eltérő, tehát „kicserélendő” gondolataik vannak. Bizonyos történelmi korokban, bizonyos társadalmi rétegeknél (ahol ilyen gondolatok csak kivételes pillanatokban fakadnak) a beszélgetés nem állandó élettény, hanem ritka, mondhatnánk ünnepi alkalom”, akkor egy másikban ehhez Szabó Pál hozzáteszi, hogy: „Ahol Kör nem volt, mert ilyen falu is volt, ezeken

a helyeken pontosan és hűen pótolta a Kört a Hangya, a borbély, a kovácsműhely, a suszterműhelyek, mindenütt, mindenhol tömegével jöttek össze az emberek. (...) Még a rabok is tudnak beszélgetni száz falon át, hogyne tudnának hát azok az emberek, akik körül csak az égbolt a fal?...”

Kovalcsik elsősorban megérteni akarja a művelődés és a társas élet tényeit, feltárni többszólamúságukat, és nem ítélni. Mindez nem jelenti azt, hogy ne lennének nagyon is szilárd értékei. Az emberi méltóságról, az autonómia kísértéséről, „az eszmévé nem redukálható eleven lüktetésről” már esett szó. Szólni kell még plebejus érzelmeiről. Minden olyan emberi törekvéshez, amely nem mond ellent az imént emlegetett értékeknek, a megértés és elfogadás szándékával közelít, de megkülönböztetett rokonszenvvel fordul a mindenkori alullevők, munkások és parasztek önszervezési kísérletei, művelődési törekvései, mozgalmi és intézményei felé. Tudja, hogy lehetőségeik és eszközeik – korszakonként és országonként változó mértékben, de mindenképpen – korlátozottak, hogy autonómiájuk kiterjesztéséért, meg-megújuló, kudarcokkal terhes, keserves küzdelmet kell folytatniuk. Ezért tekinti Kovalcsik egyformán fontosnak a kultúra demokratizálását (az autonóm kultúra vívmányainak elterjesztését) és a kulturális demokráciát (az osztály-, réteg- és csoportkultúrák önkifejezési, önszervezői, intézményesülési esélyegyenlőségét), és ezért utasítja el az állam és a mindenkori uralkodó osztályok monopolizáló és manipulatív törekvéseit.

Kovalcsik az általa fontosnak tartott értékek esélyeit illetően nem túlságosan optimista, de abban azért feltétlenül bíz, hogy „mégsem vagyunk egészen vak szolgálai az időnek.”

Tárcasovinizmus? – vagy: Kulturális tevékenységek? – vagy: Az emberi élet kultúrája?
Elgondolkodások Kovalcsik József; A kultúra csarnokai című könyvéről

A cím talán hosszú, de mentségünkre legyen mondva: Kovalcsik könyve is az. Amire pedig választ keres a kor, ez a mai, Kovalcsik révén is: az a korban jelenlévő valamennyi kimondott – kimondható vagy kimondandó – kérdés: és látjuk most már, hogy ez sem kevés, ez sem egyszerű. Így és ilyenkor nem tartózkodhatunk már eleve, mindjárt a kezdeteknél a terjedelmesebbnek ígérkező, távolabbról induló és messzebb irányuló közelítéstől mi sem. Legyen szó ez idő szerint bármiről.¹

„Amit nem tudunk megnevezni, az nem is létezik” – idéz egyszer egy francia szerzőt Illyés Gyula.² Az a XX. századi európai magyar génius, akire Kovalcsik közel másfélszer oldalnyi írásában majd harmincszor utal vagy hivatkozik, és akinek az életművéből nem melleleg olvasható ki az az idevonatkoztatható tanulság, hogy a múltat is meg kell teremteni. Elöljáróban leszögezhetjük ezért: Kovalcsik könyvének erényei között az első, hogy megnevezi azt, ami rejtve volt, bár megtörtént: és – nemcsak saját történelmünkben tudjuk – ez a mi tájainkon olykor a teremtéssel azonos jelentőségű cselekedet.

Persze: múltat teremteni egy népnek vagy nemzetnek az igazi feladat, hiszen ennek elvégzéséhez a legjobb elmékre és a legnagyobb tömegekre egyaránt szükség van. De az értelmes léthez, az emberi élet törekvéseit fölszervezni képes jövőhöz hiteles múltra van szüksége a nemzetnél kisebb közösségeknek, csoportoknak és még az egyéneknek is. Efféle múltból pedig mintha különösen tetemesek volnának a hiányaink manapság...

Jelentős Kovalcsik teljesítménye tehát azért legelső sorban, mert időben és térben, ideológiában s értékrendben, eszményekben és tapasztalásokban egyaránt törekény és veszendő volt igen sokáig mifelénk a múlt. Szakszerű és tudományos értelmezések mellett legpopulárisabban talán a szállóigévé lett költői megfogalmazások szólnak erről: „minden egész eltört” – írhatta Ady a század elején, hűen kifejezve a forradalmát kiegyezés-bélyeggel föladó ország sorskeresésének éppen jellemző (még mindig) reményvesztett helyzetét; s „a múltunk mind össze van torlódva” –, sikolthatta József Attila az „igaz” és nemcsak „valódi” összesítést a két háború között; de az 1945 utáni újabb nemzedék ambivalensen látta-élte meg azt is, hogy „lassan széled a vert történelem” –, miként Váci Mihály fogalmazott, meg azt is, ahogyan Csoóri,

¹ Ez az ismertetés 1989-ben, egy akkori pécsi egyetemi lap szerkesztőjének felkérésére készült, de – általam ismeretlen okból – nem jelent meg. (A szerző)

² Hivatkozik rá Csoóri Sándor az Emlékező sorok a prózaíró Illyésre c. írásában. In.: Készülődés a számadásra. Bp. 1987. (169.1.)

hogy „ami velünk veszett, velünk támad föl újra”. Mindig és minden korban a lényegre irányuló kérdések közt a helye tehát a múltra vonatkozóknak. Akinek – és amely közösségnek – jövőt kereső terve van, annak először a (saját magára vonatkozó) múlttal kell szembenéznie. Amiről – internacionálisan – hallhattuk, hogy „végeképp eltörölni” való csak, arról mára – József Attilával mondva – tudható: „elegendő harc” árán ugyan, de mind teljesebben és mind nyíltabban „be kell vallani”.

Kovalcsik József könyve konkrétan mindezért: egy évtizedek óta permanens vajúdasban – és ma emellett meglehetősen mély válságban is – vergődő szakma műt-teremtésének eddigi legtiszteletreméltóbb teljesítménye. A népművelés, a mai közművelődés eredetének és ontológiájának történeti megismeréséhez műve úttörő (és egyben szintetizáló) munka. Az eredeti forrásokhoz nyúl vissza, így aztán nem átírja, korrigálja vagy újraértelmezi a múltat, ill. annak vizsgálatra választott tartományát, hanem földeríti, fölfedezi és föltárja. Ha egyéb erényei nem is volnának – pedig vannak –, már csupán ezt is elismeréssel illenék üdvözölnünk.

Az eddig elmondottak mellett azonban a könyv legnagyobb revelációja minden bizonnyal egy, a népművelő szakmában széltében-hosszában elterjedt dogma – jobbára indirekt – cáfolata. Azé ti., amely azt vallja és hirdeti, hogy hazai művelődési otthonaink 1945 előtti nemzeti történelmünkben előzmény nélküliek. Kovalcsik rajzolata (ám mondhatnánk stílszerűbben a könyvéhez olvasatol is) ennél az állításnál sokkal finomabb, művesebb és árnyaltabb: így az elének vetülő képből nyilvánvaló: ha maga az „államilag fenntartott-irányított” intézmény ebben a szerkezeti és szervezeti formájában nem létezett is, de a szabadművelődés korszakát követő évektől benne (belé), a kultúrházakba integrált-integrálódott tevékenységek a közösségi-, társadalmi- és mozgalmi élet színterein már jóval 1945 előtt megjelentek és kialakultak.

Persze miközben ezt megállapítjuk, elfogadjuk, és örömmel nyugtázzuk a Kovalcsik által felvonultatott eredeti és kommentár-jellegű tények erejét és gondolatok súlyát, azért meg kell jegyeznünk, hogy a napjainkban élesedve fölvetődő kérdések ettől még mélyebbre irányultakká váltak. Például amelyik arra vonatkozik, hogy mi az oka, hogy a társadalomban eleven történeti előzményeik ellenére, szinte létrehozásuk óta vegetálnak az állami – államosított – kulturális intézmények? És aki ilyen alapossgággal tárja fel egy nemzet életének, történelmének egy eddig a kellelénél sokkal huzamosabban homályban maradt (vagy tartott?) szeletét, annak a munkáját nem mérhetjük meg kisebb súlyokra alkalmazott mércével. Azaz nem kerülhetjük meg azokat a kérdéseket sem, hogy

a ma egyre világosabban látszó problémáknak vajon hol vannak a gyökereik; hol, mikor és miért romlottak-bomlottak el (vagy létrejöttek-e egyáltalán) a gazdaság, a kultúra és a társadalom (organikus vagy szerves) nemzeti (nagy)rendszer-szintű (elvi-elméleti) összefüggései, ágazati viszonyai és szervezeti kapcsolatai?

Nem feltétlenül kapunk, valószínűleg – vállalkozásából következőleg – nem is szükségszerű, hogy kapjunk Kovalcsik Józseftől végső válaszokat ezekre és a hasonló – nemcsak ágazati (kulturális) „alapon” fölmerülő –, mind lényegesebbé és mind megkerülhetetlenebbé váló kérdésekre; de a válaszhoz tényeket és érveket alaposan szolgálhat. Ezt a megállapítást igazolandó, nézzük meg kiemelt példaként, mintegy szemléltetésül azt, hogy miként mutatja be a XVIII. századi Magyarország gazdasági, kulturális és társadalmi differenciáltságát és polgári változásainak kezdetét. Eljárásunk során az előbbiekben említett rendszer-szintű összefüggésekre vonatkoztatva próbáljuk meg értelmezni a Kovalcsik által feltártakat.

Leírásából és értelmezéséből kiviláglik: a feudalizmus felvilágosult abszolutizmusában a (föld)tulajdonon és birtoklásra nyugvó gazdaság-monopólium nyomja el az élet-társadalom- és kultúra-vonatkozásait; ez utóbbi szférák, élet-terek és élet-tevékenységek nemzeti szintű harmonikus kibontakozásának-kifejlődésének lehetőségeit és feltételeit. A többi élet-területet háttérbe szorító gazdaság-determináció – a gazdasági viszonyoknak az élet-teljesség viszonyait túlzó egyoldalúsággal meghatározó jellege – az egész kort, a XVIII. századot is uralja. Nincs ekkor még igazi, teljeskörű társadalmi és kulturális élet, sem ilyen tevékenységek, sem ilyen intézmények. Csak az, amit az élet-uralmat megadó monopóliummal (a földbirtoklással, a vagyonnal) rendelkező réteg maga-magának társadalmi és kulturális életként megenged: „A szabadidő eltöltését, a társadalmi reprezentációt, a társas kapcsolatok újratermelését szolgáló intézmények előzínényeit a feudalizmus korában is föllelhetjük bizonyos társas szórakozási formában: lovagi tornák, testedző játékok, társasjátékok, vadászat, szüret, zenés multságok, s természetesen a parasztság életét jellemző, a mezőgazdasági munkával szorosan összefüggő családi-társasági szokások rendszerében.”³ Vagyis szinte minden szabadidős (!) tevékenység is a gazdasági tevékenységekhez kötődik, ha másként nem, hát a rítus révén.

Vagy ugyanebben a részben találunk nemcsak a gazdaság, hanem már az ideológia (a fentiekhez hasonló módú) monopolisztikussá, élet-determináló elvvé válására is példát: „Az egyházi ünnepek, misék, körmenetek, búcsújárások, zarándoklatok törvénybe foglalt rendje, a családi ünnepek fontos szerepet játszottak a rendi és vallási szervezettségű társadalomban: átszöttek a királyi és a főúri udvarok, a nemesség, a céhek és a jobbágyporták életét

egyaránt.”⁴ Ez az „átszöttek” nagyon idevaló, szemléletes és találó kifejezésnek látszik: átszöttek, behálózták, összekötötték. Vagyis: az emberek életének leglényegesebb (kapcsolati, szervezeti) elemeit és azok működési lehetőségét döntő módon meghatározták.

Am ugyanebben a szövegekörnyezetben találunk gazdaság, társadalom és kultúra harmonikusabb kapcsolatára is utalást, amikor a következőket olvashatjuk: „A parasztcsaládok életében a családi és a gazdasági funkció egybeesik.” A gazdasággal szervesül tehát a családi, azaz a társadalmi funkció. Amihez képest a korábban említett úri (lovagi, vadászati, stb.), vagy az egyházi (misék, zarándoklatok, stb.) kultúra követelményeihez való alkalmazkodás már sokkal inkább lehetett a jobbágy vagy a földműves kisparaszt tudatos, ösztönös vagy tudatlan politikai természetű „megnyilatkozása”, mintsem gazdasági és társadalmi létének-tudatának adekvát kulturális kiterjedéskiterjesztése. A dominánsan gazdaságilag „leosztott” viszonyok továbbgyűrűztek a társadalom és a kultúra tartományaira is: így sajátosságuk érvényesülése helyett átpolitizálódtak mind a feudális és a klerikális urak, mind a jobbágyok és birtoktalanok részéről.

A társadalom tagjai tehát nemcsak valamilyen (osztálytársadalmi, antagonistikus) ellentét miatt és következtében álltak szemben egymással, hanem életük teljességén belül a gazdasági, a társadalmi és a kultúra-mozzanat is leképezte és fokozta-gerjesztette ezt az antagonizmust. Nemcsak eltérő gazdasági „státuszuk” révén voltak egymásnak urai vagy alattvalói, hanem saját életükben (együtt az egész társadalomban és egyedeiben is) a gazdasági, a társadalmi és a kultúra-elemek egységben lévő teljessége (ökonómiája) is hiányzott.

Ebben a helyzetben azután nem is kell új korszakváltás, néhány év múlik el csak, és a kultúrának máris legerőteljesebb nem a gazdasági vagy a társadalmi, hanem a politikai funkciója lesz; amikor is „a XVIII. század második felében” megjelennek „a hivatalos ünnepek, amelyeken díszcelegni, pompázni kellett.”⁵ Ez az elvárásban kifejezett magartás-norma pedig már előre mutat a szabadkőműves páholyok dominánsan politikai irányultságú reformgyülekezeteihez, a közeli századvég felé. És persze eme fordulatok után azon sincs mit csodálkoznunk, mint ahogy nem csodálkozik különösebben Kovalcsik sem, hogy még ugyanebben a században megjelentek az első kulturális produkciót (bábjátékosokkal, zenészekkel, táncosokkal) pénzért előállíttató és pénzért árusító „vállalkozók” is...

Kovalcsik József dolgozata nyomán – sok egyéb, a kutatókra, elméleti és gyakorlati szakemberekre váró, itt „felkínált” téma napirendre tűzése mellett –, érdemes lesz eltöprengenünk a kultúrának más szférákba való, történelmileg nyomon kísérhető – „beágyazottságán.” A ben-

³ II. kötet, 37-38. l.

⁴ II. köt. 38. l.

⁵ II. köt. 39. l.

nük lévő, vagy a belőlük hiányzó kultúra minőségén és funkcióján, esetleg éppen funkciózavarain. Ma, amikor a társadalom mind gátlástalanabban gazdasági-érték-elvűvé kezd „egyszerűsödni”, a gazdaságban pedig egyre-másra az önérték érvényesítése kap polgár-(ill. piac-)jogot, nyilván nem volna minden tanulságot nélkülöző a gazdaság-kultúra-vonatkozásainak mélyrehatóbb elemzése sem. De társadalmi, történelmi fejlődésünk sajátosságából következően legtanulságosabbnak mégis inkább a politikai szférára értelmezett kultúra-vonatkozások, ill. a kultúrára ható politikai mechanizmusok feltárása ígérkezik. Kovalcsik munkája és napjaink kulturális állapotai is motiválják, hogy a politikai és az állami hatalom kultúrát és kulturális életet befolyásoló szerepét – együtt és elkülönítve is – mélyrehatóan megvizsgáljuk, feltárjuk és korrigáljuk minél előbb. Az ugyanis a szerző aprólékosan alapos felderítéséből és elemzéséből is nyilvánvaló: a politikai és az állami hatalom a történelem során soha sem volt közömbös a társadalom tagjainak kulturális tevékenysége és az akár állami, akár társadalmi kulturális intézmények működése iránt. Ugyanakkor a kulturális tevékenységek, folyamatok és intézmények is többnyire történetüknek igen korai szakaszában politikai karaktert öltöttek. Látjuk azt is, hogy a polgári fejlődés a világon mindenütt együtt járt az uralkodó osztállyal – és az ő hatalmával – szembeni, azon kívülről induló, nem egyszer kezdetben kizárólag kulturális, majd gazdasági, társadalmi és előbb-utóbb politikai célú szervezkedésekkel – erről szól Kovalcsik három kötetes könyve közül az első, a *Nemzetközi áttekintés* című és tárgyú. Az újkor hajnalától, az egyenlőségi törekvések gondolati, szellemi és ideológiai megjelenésétől vezet végig ezt a „mozgalmat” a szerző napjainkig: Morus Tamással nyitva a könyvet és Illyés Gyula gondolatával zárva. Ezen az emberiség fejlődéstörténetére rajzolt kulturális-történet-íven érdekes megfigyelnünk, hogy a sok összetevőjű és szerteágazó irányzatú ellenállás, a fennálló hatalommal szembeni követelések milyen gyakran jelentkeztek kultúra (kulturális tevékenységek és szerveződések) képében a történelem során.

Kovalcsik már a bevezetésben rámutat, hogy Magyarországon sem volt más a helyzet, itt sem sokban tért el az általános tendenciáktól a kultúra-történet: „az egyesületi szervezkedést gazdasági, társadalmi-politikai és kulturális ösztönzők serkentették. A politikai viszonyok miatt a Bécsnek alávetett országban éppenséggel a kulturális szféra lepleiben ment végbe a nemzeti-polgári gazdasági-politikai törekvések szerveződése is. A kiegyezés után az uralkodó osztályok intézményei már akadálytalanul szakosodhattak, az elnyomott osztályok, a munkásság és a szegényparaszti-földműves rétegek szervezkedése viszont hosszú ideig változatlanul csak a kulturális-önművelődési – politikai értelemben – korlátozott keretekben bontakozhatott ki.”⁶

Szerzőnk fejtegetéseit követve felfigyelhetünk arra is, hogy történelmileg meggyőzően igazolt praxisa mindmáig nem alakult ki az uralmi szintről vezérelt és az egész társadalom kulturális struktúráját és mechanizmusait meghatározni kívánó elképzeléseknek. Az államilag „biztosított művelődés” nem tekinthető egyszersmind a társadalom azonosulásával és közreműködésével találkozó vállalkozásnak is. Észreveszi ezt az újabb kori, hazai, állami művelődési otthonok esetében Kovalcsik, amikor megállapítja: „A művelődési otthonok fejlődése nem volt töretlen vonalú, s a részletekig kiterjedő (központi tervutasításos) gazdasági-politikai mechanizmus e helyi szerepkörű művelődési intézménytípusnál is számos diszfunkcionális jelenséget eredményezett, amelyek az intézmények ‚társadalmi presztízsére’ is károsan hatottak. A művelődési-otthon-jellegű intézmények társadalmi-kulturális funkcióját gátolja, hogy munkájuk nem tud megfelelő közösségi háttérre támaszkodni.”⁷

Az tűnik elő mindebből, hogy a Kovalcsik által felbolygatott kultúra-történet vagy kultúra-társadalom-történet két pólus köré íródik. Az ellenállási, jobbára progresszív (de a hivatalos irányzatoktól szinte kivétel nélkül eltérő) politikai szándékokat rejtő, leplező vagy tartalmazó, ill. manifesztáló (társadalmi) kulturális törekvések, szervezkedések és mozgalmak az egyik oldalon; és a feudális abszolutizmustól a paternalista-sztálinista állami kultúra-elosztás (redisztribúció) – nem túl látványos sikereket eredményező – nekibuzdulásaiig másfelől. Az előbbi tendencia tehát kulturális köntőssel „fedez” döntően gazdasági és szociális igazságtalanságok miatt keletkező, lényegében társadalmi és politikai törekvéseket; míg a másik „tábor” – nyilván a gazdasági hatalom, javak és haszon birtokában – a „megbékélés” érdekében tesz egyebek mellett kulturális „intézkedéseket, engedményeket”, vagy kulturálisan „ellát”. Az egyik a kisebb-nagyobb közösségek felemelkedési – gazdasági, társadalmi politikai – küzdelmeinek eszköztárába integrálja a kulturális törekvéseket, és a kultúrát magát is; a másik esetben éppen ennek a törekvésnek az elkerülése, kivédése, megelőzése és elhárítása a cél. A két álláspont két történelmi (osztály) helyzet különbözőségét tükrözi híven. Az egyoldalúvá vékonyodó kulturális demokráciaként vagy csak a kultúra demokratizálásaként is értelmezhető konfliktusban pedig ott a klasszikusnak tekinthető felismerés is, amit a felvilágosodástól, de még inkább a reformkortól minden művelődési szakember nagyjából tud ebben az országban is, ti., hogy „... egy műveletlen nép, bár gazdag lenni minden anyaggal s erővel bírjon, ennek alkalmazására képességgel nem bírván, szükségképpen szegény és szűkölködő, mint példa a magyar, míg az értelmes nép, bár szigorúbb körülállások közé legyen helyezve, a lelki és testi tehetség célszerű használása által gazdagságra és jólétre emelkedik,

⁶ I. kötet 18. l.

⁷ I. köt. 20. l.

mint példa az angol és még inkább a holland...⁸⁸ – idézi e gondolat megfogalmazását ezúttal épp Szemere Bertalantól Kovalcsik József.

Idézetekben és hivatkozásokban egyébként szintén páratlanul gazdag mű *A kultúra csarnokai*. A szerző szándéka nyilvánvaló ezzel: a társadalmi kulturális tevékenységek megközelítésének és realitásának sokféleségét ugyanúgy szemléltetni kívánja, mint az élet egyéb tevékenységeivel való szoros és szerves, mindenoldalú és mindennapi kapcsolatot. (Ez a szemelvénygyűjtemény csak akkor zavar, ha a tárgyalt eseménytől időben túlságosan távoli „utódok” vallomásaival igyekszik „hitelesíttetni” konkrét eseteket vagy azok jelentését, jelentőségét.) A tárgyalt korról, az azon belüli jelenségekkel kapcsolatos véleményét, nézetét sűrűn idézi pl. Habermasnak, Webernek, Engelsnek és Marxnak.

Az Új Szántás 1948. februári számából viszont K. Nagy István írásából emel ki egy jellemzőnek, és némileg meglepőnek tekinthető gondolatsort, amelyet K. Nagy azzal zár, „hogymint bár csak minél több mű ismertette meg bennünket a Szovjetunió hatalmas kultúrmunkájával és adna számunkra útmutatást és ösztönzést a mi nehéz és ma még nem egyszer közönybe fulladó munkánkhoz.”⁹⁹ Ebben a megfogalmazásban szinte vallomásosan és mo-

dell-érvényűen benne van mindaz, ami az intézményes közművelődésnek, az állami-hatósági kulturális intézményeknek, (még pontosabban: a művelődési otthonoknak) már e mai szisztéma szerinti elindításukkor is meglévő terhételük. Hiszen a kulturális tevékenységek és intézmények működésének területén is hamarosan meghatározóvá vált a központilag, és főként politikailag lényegesnek és jónak, a társadalom számára deklaráltan fontosnak elgondolt célok megrendelés-érvényű kinyilvánítása, majd ezek végrehajtásának minden áron való erőltetése és a „fejlesztéseknek” e „célok” mellé rendelése: vagyis egymásra kívántak a kulturális szférában is „keresztülvinni” olyan változásokat, amelyek saját ideológiai elképzelésből fakadtak, nem pedig a társadalom közvetlen reális szükségleteiből.¹⁰

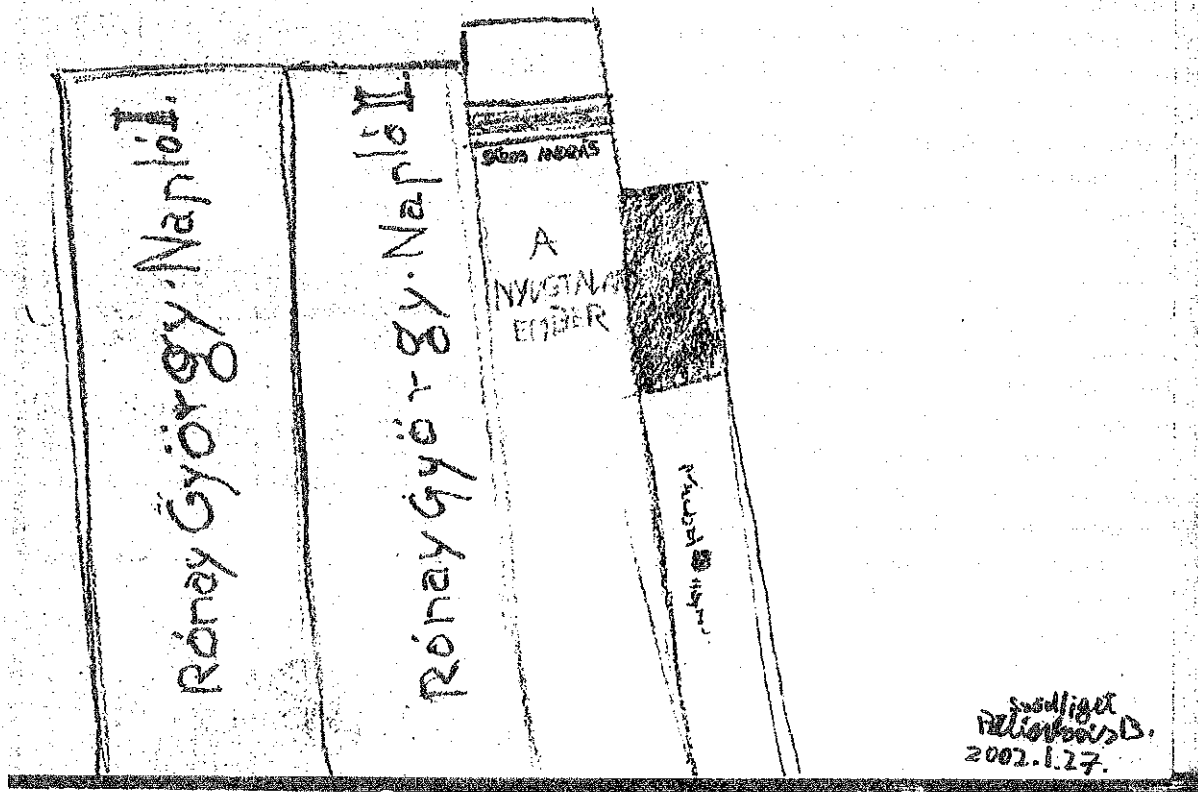
Ha a minden bizonnyal szakmabeli, vagy annak készülő Kedves Olvasó veszi a fáradságot és végigtanulmányozza Kovalcsik József szinte enciklopédikus, kultúratársadalomtörténeti hasznos kézikönyvét, választását, vállalkozását bizonyára nem bánja meg, hiszen mire a végére ér, óhatatlanul közelebb fog kerülni e reális szükségletek felismerésének képességéhez is.

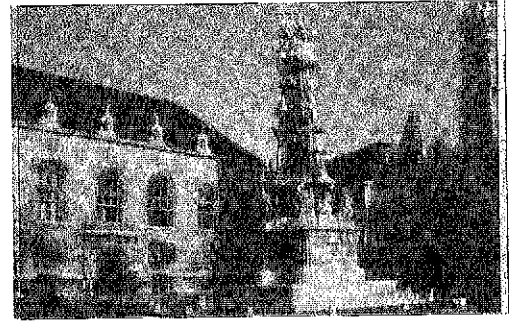
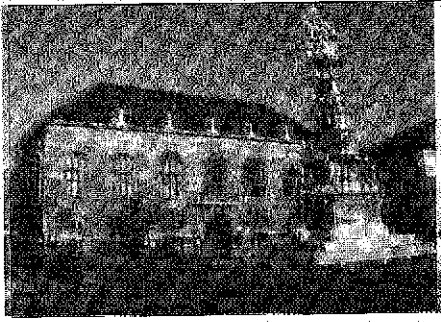
Kívánhatunk-e mást, itt és most magunknak, mint hogy mielőbb rengeteg olvasója legyen...?

⁸⁸ I. köt. 37. l.

⁹⁹ III. köt. 76. l.

¹⁰ Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In. Válogatott tanulmányok. Bp. 1986. 3.köt. (52.l.)

MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

**Tisztelt egykori Népművelők, mai Művelődésszervezők,
Kulturális Szervezők és Vezetők!
Tisztelt egykori és mai Kollégák!**

A Magyar Kultúra Alapítvány székháza a Budai Vár szívében, a Szentháromság téren áll. A századelőn, eredetileg pénzügyminisztériumnak készült neogót stílusú épület fennállása óta mindig mozgalmas események színhelye volt. Kormányzati épületből 1945 után, a háborús sérülések kijavítása után, a Budapesti Műszaki Egyetem diákkotthona lett. A műegyetemi korszak nem csupán a műszaki értelmiség, de egy egész generáció számára legendás emlék a Várklub miatt, amely 1968-tól 1981-ig működött. A mai díszteremben játszott az Illés, Echo, Omega, Nautilus zenekar, a bárban a Sakál Vokál.

Ez az épület volt az egyik kiindulópontja a műegyetemi diákság megmozdulásának 1956-ban.

Már az ötvenes évektől társbérletként itt működött az Országos Levéltár és több más kulturális intézmény.

1980-tól a népművelő és szociológus szakma számára vált az épület kiemelt jelentőségűvé, hiszen itt működött a **Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézete**, majd az ebből alakult **Kulturinnov: Kulturális Innovációs és Továbbképző Vállalat**.

Ez a korszak - az 1980-as évek - a rendszerváltás (akkor még nem így nevezve...) előkészítésének időszaka - a politizáló értelmiség számára a nagy összejövetelek, repülőegyetemek, tanácskozások ideje volt. Ekkor nálunk egy- és két éves művelődési szakmai vezetőképzés, két éves posztgraduális szociológus képzés, szociális munkás képzés folyt. Az előadók és hallgatók a mai politikai közélet különböző területein és oldalain folytatják értelmiségi, szakmai és politikusi tevékenységüket.

A „Vár” nagyon sokunk szemében még ma is az a hely, ahol mindig történik valami: hangversenyek, bálók, értelmiségi találkozók, konferenciák. **Az épület ma is kulturális találkozóhely. Alapítványi tevékenységünkől eredően a határon túli és a hazai szellemi élet képviselői közötti kapcsolatok szervezésének, építésének valós és szimbolikus helyszíne.**

Az alapítványi munkát gazdálkodási tevékenységünkől tudjuk finanszírozni: többféle méretű teremmel várjuk a különböző rendezvények szervezőit. Fogadásoknak, konferenciáknak, kongresszusoknak, hangversenyeknek, kiállításoknak, bemutatóknak tudunk helyet adni. Az első emeleten családi hangulatú, kétszintes szállodát működtetünk. Az épületben étterem és büfé áll vendégeink rendelkezésére.

Ősszel szeretettel várunk mindenkit - egy konferencia keretében - akik ide jártak, itt tanultak különböző tanfolyamainkon. Jelentkezni levélben, telefonon, faxon és drótpostán lehet:

„ÚTELÁGAZÁSOK: az egykori Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézet hallgatóinak és előadóinak találkozója” című konferenciára.

Mindig szívesen látott vendégeink az egykori kollégisták, népművelők, kulturális szakemberek, és mindazok, akiknek valamilyen emléküik fűződik ehhez az épülethez.

Magyar Kultúra Alapítvány

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Tel: (36-1)-355-0122, (36-1)-375-3367, Fax: (36-1)-375-1886.

E-mail: mka3@axelero.hu

